

MÉSZÁROS ORSOLYA

SZIGLIGET VÁRÁNAK TÖRTÉNETE A KÖZÉPKORBAN ¹

A Balaton-felvidék festői szépségű hegyei között húzódik Szigliget, kelet felől a Badacsony, nyugat felől a Keszthelyi hegységtől övezve. A Balatonba nyúló félszigeten három hegy áll, amelyek közül a tótól legtávolabb eső a 230 méter magas Várhegy. Csúcsán ma is pompás-romos szépségben állnak a középkori vár maradványai, alatta Szigliget nevű falu húzódik. A vártól északra eső Tapolcai-medence zsembékos területének egy része egykor a várhoz tartozó uradalom volt, ahol a középkorban települések álltak. A ma Szigligetnek nevezett terület valójában csak azt a félszigetet jelöli, ahol a vár és a falu van, míg a középkorban ennél tágabb területet értettek alatta: a várat és hozzá tartozó uradalmat. Noha célkitűzésünk a vár középkori történetének megismerése, uradalma sem lehet mellékes, így a várhoz kapcsolódó kérdésekben annak alakulását is nyomon követjük. A vár története időben jól körülhatárolható, 1260-ban építették fel és egészen 1702-ig állt, amikor Lipót császár parancsára több más magyar várral együtt felrobbantották. 1526 határkönek számít a vár életében, ekkor került a Tóti Lengyel család kezére, s egészen 1702-ig az ő kezükön maradt. A vár történetét 1526-ig követjük nyomon.

A feldolgozás a várra vonatkozó középkori levéltári forrásanyagon alapszik. Noha a korábbiakban, főleg az 1960-as években zajló szigligeti régészeti munkálatok miatt már foglalkoztak a vár okleveles emlékeivel, ez valójában inkább összegzése volt a korábban adattár-jellegű munkákban megjelent forrásoknak.² A történeti összefoglalók alapvetően három munkából merítették ismereteiket: Csánki

1 A tanulmány történelem szakos egyetemi szakdolgozatom csiszoltabb és bővebb változata. Köszönettel tartozom Solymosi Lászlónak, aki témavezető tanáromként értékes tanácsokkal látott el, továbbá Engel Pálnak, aki új szempontokra és adatokra hívta fel figyelmemet.

2 Az 1960-as években Kozák Károly vezetett ásatást a szigligeti várban, s ő foglalkozott a vár történetével is. Az említett történeti összefoglaló munkák közül a legfontosabbak: *Kozák Károly*: A szigligeti vár. Bp., 1960.; *Uő.*: Szigliget. Bp., 1961.; *Uő.*: A szigligeti vár 1965–66. évi feltárása. In: Magyar Műemlékvédelem 1967–68. Bp., 1970. 229–243. p. (A továbbiakban: *Kozák*, A szigligeti vár 1965–66. évi feltárása.) Az egyéb műemléki jellegű köteteket elhagyom, ezek nem tartalmaznak okleveles adatokat. Ugyanígy a népszerűsítő jellegű munkákat is figyelmen kívül hagyom.

Dezső történeti földrajzából valamint Békefi Remig és Holub József munkáiból.³ A három adattár közül Csánki munkája szolgált gerincként, mivel lefedi a XIV–XV. századot, így a legtöbb adat nála szerepel. A másik két munka nagyrészt a Csánki-féle történeti földrajz adatait használta fel, ezt Békefi megtoldotta néhány fontos Árpád-kori és XVI. századi forrással. Holub József pedig, mint Zala megye kitűnő ismerője, a már ismert forrásokat helyezte összefüggésbe, s így — noha kevés új adat szerepelt nála — rámutatott más, Zalán belüli területekkel és családokkal való kapcsolatra is. Nem feledkezhetünk meg Lukcsics József munkájáról sem, aki a Veszprémi egyházmegyéhez tartozó településekről az 1909-ig megjelent összes publikációban Szigligetet is számba vette.⁴ A század elejének gazdag adatközlő munkái után 1996-ban megjelent Archontológiában Engel Pál bőséges adathalmazt vonultatott fel a Kárpát-medence váraira vonatkozóan, így Szigligetnél is szerepeltek új források.⁵ Az adattárak mellett figyelemre méltó gyűjtemény a szigligeti várat újkorban birtokló Tóti Lengyel család levéltárának XIX. században összeállított elenchusa.⁶ A család birtokaira vonatkozó iratok latin nyelvű tartalmi kivonatai főleg újkori adatokat tartalmaznak, így az elenchus a vár XVI–XVII. századi történetének feldolgozásakor kitűnő útmutató lehet. Emellett előfordul benne néhány középkori, Szigligetet érintő forrás is, amelyek többségét az Országos Levéltár DL gyűjteményéből eredetiben vagy másolatban már ismerjük.

Különleges szerencse, hogy éppen Szigliget kapcsán bukkant elő egy olyan Árpád-kori királyi oklevél, amely eddig közöletlen és — úgy tűnik — ismeretlen volt. Az 1258-ból származó irat egy 1424. évi oklevélben, tartalmi átiratként maradt

3 Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. III. köt. Bp., 1897. (A továbbiakban: *Csánki*.) Szigligetre: 14–15., 103. p. Továbbá *Békefi Remig*: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bp., 1907. 292–298. p.; *Holub József*: Zala megye története a középkorban. III. köt. A községek története. Kézirat. 830–835. p. (A kéziratnak két példánya volt kezembem. Az első példány a Zala Megyei Levéltárban, Zalacgerszegen található, a másik Zsoldos Attila tulajdona. Tartalmuk szóról szóra ugyanaz, csak címükben és oldalszámozásukban van némi eltérés. A továbbiakban: *Holub*, *Községck/a* és *Holub*, *Községck/b*-ként fogom megkülönböztetni az előző sorrendnek megfelelően.)

4 *Lukcsics József*: A veszprémi egyházmegye könyvészete. Veszprém, 1909. 75–76. p.

5 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. köt. Bp., 1996. (A továbbiakban: *Engel*, *Arch*.)

6 *Elenchus Archivi Familiae Lengyel de Tóthi*. 1839. Magyar Országos Levéltár (= MOL), R szekció 319, 37. csomó. Mikrofilmen: 47525. sz. Ránk vonatkozó adatok a Seria A-ban: *Literalia factum bonorum Lengyelianorum concernentis*. Fasciculus 0–60. 1256–1833. évek. 1–324. p. (A továbbiakban: *Tóti Lengyel elenchus*.) Az elenchusra Horváth Richárd hívta fel a figyelmemet. *Horváth Richárd*: Újronnan előkerült középkori oklevélszövegek a Győri Egyházmegyei Levéltárban. In: *Levéltári Szemle* 54. (2004) 3. sz. 9. p., 26. j.

fenn. Szigliget történetében nagy jelentőségnek örvend egy másik királyi oklevél 1259-ből, amelyet Szentpétery Imre és Kumorovitz L. Bernát már ismertek.⁷ Mind az 1258., mind az 1259. évi oklevél a tanulmány végén teljes szövegében olvasható, mellettük további, Szigliget történetében kulcsfontosságú oklevelek kerülnek közlésre. Az okleveleket a vár tisztségviselőinek adattára egészíti ki.

Az írott források kutatása mellett a szigligeti várban 1992 óta ásatás folyik, amelynek eredményei részben már hozzáférhetők.⁸ A régészeti adatok néhány ponton segítséget adnak az okleveles kutatásnak is, erre a megfelelő helyen kitérünk majd.

A települést mindenekelőtt a helytörténetírás szintjén fogjuk vizsgálni: a vár történetét, birtokosait, a birtokosok változásának okát, továbbá a várnagyok vagy egyéb várral kapcsolatos tisztségek funkcióját, illetve a vár uradalmának kiterjedését és a falvak helyét. Erős a kísértés, hogy más irányba is elkalandozzunk, hiszen kétségtelen, hogy a várat nem lehet és nem is célszerű önmagában vizsgálni. A helytörténeti megközelítéssel némiképp kiszakad abból a közegből, amelyhez a vár tartozott: a birtokosok uradalomsziszteméből vagy a megye, régió egységéből. Szerepének megítéléséhez Szigligetet a többi várral párhuzamosan kellene vizsgálni, hiszen csak így lenne lemérhető, hogy az egyes birtokosok uradalmában, területi-politikai érvényesülésében mekkora súlya volt, ez azonban a kutatások következő állomása lehet csak. Az elmúlt évtizedben a várkutatás terén bekövetkező

7 Az 1259. évi oklevél: *Szentpétery Imre – Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I–II. köt. Bp., 1923–1987. (A továbbiakban: Reg. Arp.) 1027. sz. Itt 1254–55. évi dátummal szerepel. Szentpétery Imre Perényi Péterek egy csonka, 1420. körüli keltezésű oklevelére hivatkozik [MOL Diplomataikai Levéltár (= DL) 24794.], ebben szerepel az 1259. évinek tartalmi átírása. Kumorovitz ellenben egy másik előfordulását említi: *Kumorovitz L. Bernát: Veszprémi regeszták* (1301–1387). Bp., 1953. (A továbbiakban: Veszpr. reg.) 409. sz. Itt egy 1348. évi oklevél regesztájának megjegyzésében utal Perényi Péternek egy másik, 1421. évi oklevelére [Veszprémi érseki levéltár, Tapolca 3. (MOL Diplomataikai Fényképgyűjtemény (= DF) 200414.]]. Valóban mindkét Perényi-irat tartalmazza az 1259. évi IV. Béla-féle oklevelet. A két XV. századi oklevél mellett egy 1754-ben keletkezett irat is tartalmazza oklevélünk másolatát (DL 87959.). A három előforduláson kívül egy negyedik: 1424. jún. 17-én keltezett Kompolt István által kiadott oklevél is tartalmazza az 1259. évinek tartalmi átírását (DL 87978.). Jelesül éppen ez utóbbi iratban szerepel az eddig nem ismert 1258. évi oklevél tartalmi átírása is. Ezt az oklevelet a Reg. Arp. nem említi. Azonban az évtizedekkel később megjelenő Borsa Iván szerkesztette kötet egy — szintén témánkkal kapcsolatos — 1274. évi IV. László-féle oklevél regesztájában (Reg. Arp. 2457. sz.) már ismerteti a DL 87978-as jelzetű Kompolt István-féle oklevelet, mint az 1274. évi oklevelet is tartalmazó iratot.

8 *Gere László: Előzetes jelentés a szigligeti alsó vár feltárásáról*. In: *Műemlékvédelmi Szemle* 4. (1994) 2. sz. 33–47. p. (A továbbiakban: *Gere, Alsó vár*.)

szemléletváltás a szigligeti vár megközelítésére is hatással van. A szakirodalomban ma már tényként kezelik azt a megállapítást, hogy a középkori váraknak kevésbé katonai szerepe, mint inkább birtokközpont funkciója volt, a várak az uradalmon alapuló nemesi hatalomgyakorlás központjai voltak. A vártörténet-írás tehát nem csupán erődök egymástól elszigetelt önálló történetét jelenti, hanem végső soron a középkori Magyarország nemesi társadalmának és politikatörténetének tanulmányozását, amelyben az egyes várak apró de jelentékeny mozaikdarabok lesznek. Ezt a szerepet tölti be az alábbi feldolgozás is: a szigligeti vár középkori története remélhetőleg egyfajta kiindulópontként szolgálhat majd az átfogó, régió- és családi birtoktörténeti kutatásokhoz. Ha következtetéseiben nem is mindenben — hiszen könnyen lehet, hogy előkerülő új adatok átfestik majd a most kialakult képet —, ám adataiban és a közölt oklevelekben talán fogódzó lehet majd a további kutatások számára.⁹

I. A vár és uradalmának birtoklástörténete

A XII–XIII. századi Szigliget történetére még nem a vár dominanciája jellemző. Ebben a korai két évszázadban több Szigliget nevű birtoktest fekszik egymás mellett, amelyek térbeli kiterjedése, egymáshoz való viszonya, sőt birtokosaik időbeli folytonossága is meglehetősen bizonytalan. Noha a késő-középkorban már egyértelműen a vár lesz az uralkodó, a XIII. század közepén csak mintegy mellékesen építik fel a birtokok egyikén. Se a birtoknak, se a várnak nincs neve, pontosabban nem ismerünk olyan forrást, amely már ekkor Szigliget néven emlegetné. A vár XIII. századi szerepéről, jelentőségéről nem is sokat tudunk meg, inkább csak sejteni lehet fontosságát. A korai Szigliget, mint terület történetét ehelyett a nemzetségi birtokok (az Atyuszoké, majd a Pok nemzetsége) és a királyi földek egymásmellettsége jellemzi, s az egyik ilyen földön emelik a várat, ahonnan aztán főszeplőként lép majd elő. Királyi várról van szó, mégis hol királyi, hol magánkézben találjuk. Majd csak a XIV. század elejére–közepére dől el egyértelműen: a vár a Pok nem Mórichidai ágának kezébe vándorol, s körülbelül ettől az időszaktól kezdve nevezik a források is egyértelműen Szigligetnek. A vár és a birtokok ekkor már egy

9 A teljesség igénye nélkül szerepeljen itt a két legfontosabb munka, melyek új alapokat teremtettek középkori várkutatásnak. *Fügedi Erik*: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp., 1977. (A továbbiakban: *Fügedi, Vár*.) és *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond korban (1387–1437). Bp., 1977. (A továbbiakban: *Engel, Királyi hatalom*.) A várak új megközelítésére *Engel Pál*: Vár és hatalom. I–II. köt. In: Világosság 25. (1984) 288–295., 367–375. p.

kézben találhatóak, s noha az átmenetre forrásaink nem adnak kielégítő választ, a XIV. század első felében kialakult területi egység az egész középkoron át fennmarad. A Mórchidaiak magukénak tekintik a várat uradalmával együtt egészen az 1490-es évekig, a család kihalásáig, annak ellenére, hogy a XV. század közepétől már az Újlakiak kezében találjuk, mint oly sok más várat a Dunántúlon, s az ő kezükön is marad egészen Mohácsig.

1. Szigliget a kezdetektől 1344-ig

A vár felépítése előtt

Szigliget Árpád-kori birtoklására mindössze hét oklevelünk van, amely többi váráinkkal egybevetve nem is csekély mennyiség. Ennek ellenére az adatok közel sem egyértelműek: a kérdések zöme a birtokok időben és térben való elhatárolásával foglalkozik. Megfogható-e a birtokosok időben való egymás utánisága vagy éppen egymás mellettsége? Meghatározható-e azután a birtokok és települések (értve ezalatt Szigliget falunak és magának a várnak is) pontos helye? Gyarapítja a megoldandó problémákat, hogy az egymás mellett fekvő birtokok neve nem mind Szigliget, látni fogjuk azonban, hogy a névváltozatok összefüggenek a területek földrajzi és birtokos szerinti elkülönülésével.

A Szigligetre vonatkozó források nem a szűken mai értelemben vett Szigliget falura és a felette magasodó várra vonatkoznak, hanem tágabb környezetre, nagyjából a Tapolcai-medencére, ami később a szigligeti vár uradalmává forrt össze. A birtokok nevét megkülönböztetésül a forrásokban előforduló eredeti néven szerepeltetjük.

A terület legkorábbi említése (*Zeglegeth* néven) az 1121. évből származik, azonban mégis induljunk ki inkább abból a közismert oklevélből, amely a vár építésére ad engedélyt 1260-ban. Az oklevélben ugyanis felsorolják a terület korábbi birtokosait, s éppen ennek követése, valamint a többi adattal való összevetése lesz igazán érdekes.

A tatárjárás után vagyunk tizennyolc esztendővel, amikor IV. Béla a Balatonban fekvő szigetre is várat kíván építtetni a tatárok elleni menedékhelyül. A szigetet a rajta lévő hegygel együtt a pannonhalmi apátnak adja, aki a király megítélése szerint elég hatalmas és gazdag ahhoz, hogy erős várat építsen rajta.¹⁰ A várat Favus

¹⁰ *Ordinavimus, quod in locis aptis in omnibus terris corone nostre subiecti munitiones fierent, castra surgerent, ubi se populus imminente persecutionis tempore salutis causa recipere*

apát szűk két esztendő alatt fel is építi jó pénzért, amely annyira megtetszik a királynak, hogy 1262-ben már vissza is veszi az apáttól más birtokokat adva neki cserébe.¹¹ A vár inkább politikai-hatalmi szerepe, mintsem menedékhely-jellege miatt lehetett jelentős az uralkodónak, hiszen a Dunántúlnak ezen a vidékén (Vas, Zala és Veszprém megyében) jóformán ez az egyetlen királyi vár.¹²

A várépítést engedélyező oklevél egyik leginkább figyelemre méltó pontja, hogy felsorolja, kik voltak a balatoni sziget birtokosai, mielőtt az uralkodó Pannonhalmának adományozta volna. Eszerint egykor a zalai ispánsághoz tartozott, majd Atyusz bán birtokába került, ezután Kaloján ispánhoz, akinek magszakadása után a megyével együtt IV. Béla fiának: István hercegnek kezébe vándorolt.¹³ Vajon mikor történt mindez, mikor birtokolták ők Szigligetet?

A várépítésre szánt terület — amelyet az oklevél nem nevez néven, csupán Balatonban lévő szigetek mondja — királyi birtok, zalai várföld volt. Név szerinti birtokosokhoz a XIII. század elejétől köthető, akik mind viselték a zalai ispáni tisztelet. Az első említett személy Atyusz bán, 1205–1206-ban volt ispán,¹⁴ a terület ekkor kerülhetett a kezébe. Noha a befolyásos, szlavón báni címet viselő Atyusz csak a század elején volt zalai ispán, valószínűnek tűnik, hogy egészen haláláig, 1233-ig kezén volt a sziget. Halála után az 1250-es évekig, Kaloján feltűnéséig nem tudjuk, mi történt birtokunkkal, de biztos, hogy az Atyuszok kezére nemzetségi tulajdon-

posset et salvare... per quorum providentiam constructa refugia fierent plurimum... Et ideo quamdam insulam in Balatino existentem, ubi quidam mons munitioni aptus existit, ecclesie Sancti Martini de Sacro Monte Pannonie destinavimus conferendam, ut in ipsa eadem castrum edificaret, que ad id faciendum potens est et abundans. A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. Szerk.: Erdélyi László, Sörös Pongrác. I–XII/b. köt. Bp., 1902–16. (A továbbiakban: Pannonh. Rendt.) II. köt. 309. p. (DF 207059.) A IV. Béla által kibocsátott oklevelet fia: V. István herceg is megerősíti 1260-ban (minden bizonnyal apja után nem sokkal), kibocsát egy ugyanilyen tartalmú oklevélet. Pannonh. Rendt. II. köt. 310–311. p. (DF 207055.).

11 1262-ben IV. Béla által kiadott oklevél: Pannonh. Rendt. II. köt. 319. p. (DF 207073.). Továbbá ugyanebben az esztendőben István herceg megerősítésc: Pannonh. Rendt. II. köt. 319–320. p. (DF 207077.).

12 A dunántúli várakra: Fügedi, Vár I. ábra.

13 *Que quidem insula, licet dudum ad comitatem pertinuisset Zaladiensem, a longis tamen retroactis temporibus a castro ipso exempta per multorum manus inter ceteras perpetuitates velut erratica optenta fuit et possessa, primo videlicet per Ogyz banum, postmodum per Kalianum comitem, quo etiam absque heredibus defuncto, ad karissimum filium nostrum regem Stephanum una cum comitatu Zaladiensi ex nostra concessione fuit devoluta.* Pannonh. Rendt. II. köt. 309. p. (DF 207059.)

14 Holub József: Az Atyusz nemzetség. In: Turul 51. (1937) (A továbbiakban: Holub, Atyusz.) 59. p.; újabban Nemes Gábor: Az Atyusz nemzetség. Kézirat. OTDK dolgozat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Piliscsaba, 2003. (A továbbiakban: Nemes, Atyusz.) 8. p.

ként nem került, hiszen azután ismét zalai ispán kezén találjuk. Lehetséges, hogy talán az 1230-as években zajló birtok-felülvizsgálatok során vette vissza az uralkodó,¹⁵ hogy aztán a rokon Kalojánnak adja. Kaloján (Caloiohannes) IV. Béla unokatestvére volt, II. András Margit nevű testvérének II. Isaakios Angelos bizánci császártól született fia. 1222-ben jött Magyarországra, s hamarosan II. András királyi udvarának lett tagja, több tisztséget viselt, köztük az említett zalai ispánságot is. Ispánságát, sőt halála időpontját tekintve a szakirodalom nem egységes; úgy tűnik, hogy 1252–59 között tölthette be ezt a tisztséget.¹⁶ Az is lehetséges, hogy már ispánsága előtt kezében volt a sziget, és inkább magánbirtokként rendelkezett vele, hiszen — az oklevél szövegezése szerint — csak azért szállt vissza a birtok a koronára, mert Kalojánnak nem voltak örökösei. Halála után, valószínűleg 1259-ben került István herceg kezébe a megye, s ezzel együtt a sziget is.

A birtok a Pannonhalmának történt eladományozásig tehát felváltva hol királyi, hol magánkézben volt. Röviden: a XIII. század elejéig királyi várföld volt, majd 1205–10 körül Atyusz bán kezébe került, ezután az 1230-as években a királyi birtokvisszavételek eredményeként újfent királyi kézben találjuk. Ezután Kaloján kezébe vándorolt, végül pedig ismét a király, nevezetesen István herceg birtokába került. Ezért volt szükséges, hogy a birtok Pannonhalmának adományozásakor IV. Béla mellett István herceg is külön oklevelet adjon ki, amelyben kinyilvánította beleegezését és engedélyét, hogy a birtokot elidegenítsék.

A szigetnek nevezett föld mellett azonban más birtokok is feküdtek a területen. Lássuk a többi korai adatot: mit árulnak el az eddigi ismeretekhez képest? A Szigligetről szóló legkorábbi adat 1121-ből való, ekkor tűnik fel először a település neve írott forrásainkban. A nevezetes emlék az almádi nemzetségi monostor alapítólevele, amelyben I. Atyusz és fivére: I. Miksa a Szűz Mária tiszteletére alapított egyház javára rendelkezett. A testvérpár saját és édesatyjuk, Bándnak az egyház

15 Lásd a *perpetuitas* fogalmát 1260. évi oklevelünkben. A tatárjárás előtti birtokvisszavételekről általánosságban Rákos István: IV. Béla birtokrestaurációs politikája. Szeged, 1974. 9–21. p. A *perpetuitas* jelentőségéről uo. 5. p.

16 Pauler szerint halála 1254 körül következett be, Holub azonban zalai ispánságát 1258–59 közé, tágabb határokkal 1254–59 közé teszi. Mivel 1229–41 és 1243–52 között folyamatosan, 1252–59 között pedig szórványosan ismertek az ispánok, Holub szerint ekkor viselhette ezt a tisztséget. Az alapján, hogy Pauler 1259-től mondja István herceget Zala urának, Holub szerint Kaloján 1259 körül halt meg. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. köt. Bp., 1899. II. köt. 92., 185., 528. p.; Holub József: Zala megye története a középkorban. I. köt. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929. (A továbbiakban: Holub, Zala.) 450. p. Holubot követi a nemrég megjelent zalai archontológia is. Zala megye archontológiája. 1138–2000. Szerk.: Molnár András. Zalacszerzeg, 2000. 244. p.

számára hagyott javait és adományait rendezte, amelyek között *Zeglegeth* nevű prediumot is ott találjuk. A rendelkező I. Atyusz *Zeglegeth* predium fele részét a monostornak adományozta az ott lakó mészégetőkkel és kőfejtőkkel együtt, akik a monostor építéséhez szolgálattal tartoztak.¹⁷ A predium másik felére semmiféle utalás nincs, nem tudjuk, mi történt vele, egyáltalán kinek a birtokában volt. Valószínűleg az Atyuszok kezén maradt.

Figyelemre méltó, hogy a Zala megyében komoly jelentőségnek és befolyásnak örvendő Atyuszok két birtokkal is jelen voltak Szigligeten, noha évszázados eltolódással. Az egyik birtok, *Zeglegeth* a XII. század elejéről ismert, ám korábban is birtokukban kellett, hogy legyen. Hiszen 1121-ben már eladományozásáról hallunk, ráadásul a rendelkező atya akaratából is történik az adomány, aki ekkor már nem is volt az élők sorában. *Zeglegeth* tehát már a XI. század végén – XII. század legelején a nemzetség birtokában lehetett, amikor még Bánd is életben volt. A másik birtok, a balatoni sziget ellenben a XIII. század elején került Atyusz-kézbe, ám nem nemzetségi birtokként. A XIII. század elején élt Atyusz szlavón bán, sziget birtokosa az 1121-ben rendelkező Atyusz fivérének: Miskának volt dédunokája.¹⁸ A két birtokot azonban tévedés lenne azonosítani. Az egyik nemzetségi birtok, amellyel szabadon rendelkezhettek, a másik kizárólag a bánt illette. Arra sajnos nincs adatunk, hogy a két birtok időben vajon létezett-e egymás mellett. Abban az esetben lehetne igenlő a válasz, ha az almádi monostornak adományozott *Zeglegeth* predium másik fele, amelyről az oklevél hallgat, Atyusz-kézben maradt egészen a XIII. század elejéig–derekáig. Atyusz — mint későbbi szlavón bán — ugyanis ekkor jutott hozzá a *sziget* nevű birtokhoz, s ebben az esetben a két birtok egy kézben lett volna. Ez viszont azt a kérdést vonná maga után, hogy a nagyhatalmú Atyusz bán akkor miért nem tett kísérletet arra, hogy a szigetet nemzetségi birtokként kezelje és örökítse, mint ahogy Kaloján tehette volna. A kérdés sajnos megválaszolatlan marad, mint ahogy az is, hogy *Zeglegeth* prediumnak mi lett a további sorsa. A birtokról további közvetlen adatunk nincs, vannak azonban más, gyanakvásra okot adó adatok.

17 *In predio, quod dicitur Zeglegeth, mediam partem terre nemoris et prati et VI mansiones servorum cum tribus aratris et IIII mansiones hominum, qui debent effodere lapides et parare cementa ad quelibet opera monasterii et LXX equas indomitas et C boves pasculas et molendinum* I. Szentpétery Imre: Az almádi monostor alapító oklevele II. István korából. In: Magyar Nyelv 23. (1927) 362. p. Újabban: Diplomata Hungariae Antiquissima I. Szerk.: Georgius Györffy. Budapestini, 1992. (A továbbiakban: DHA.) 412. p.

18 Holub, Atyusz 59. p.

Ilyen például egy 1164-ből származó oklevél, amelyben egy Atyusz-birtokban lévő *Ziget* prediumról olvashatunk. Az oklevél Atyusz nembéli István végrendelete, aki annak a Miska ispánnak a fia, aki az 1121-ben rendelkező Atyusz testvére volt. István több más birtoka mellett *Zigetről* is rendelkezik, mégpedig feleségére hagyja, mivel ezt a prediumot az asszony saját pénzén vásárolta.¹⁹ Vajon elképzelhető-e, hogy *Zigetnek* valamilyen kapcsolata volt az 1260-ban egész egyszerűen csak *szigetnek* emlegetett birtokkal? A kérdés egyszerűen megválaszolható: az oklevélből megtudjuk, hogy *Zigethez* vásárlás révén jutottak, s ez a tény kétségtelenül kizárja, hogy azonos legyen az 1260-ban várépítésre szánt balatoni szigettel. Ez utóbbi ekkor, 1164-ben a zalai várföld része kellett, hogy legyen, nem lehet tehát azonos egy olyan területtel, ami vásárlás útján került az Atyuszok birtokába.

Az viszont már elgondolkodtatóbb, hogy az 1121-ben említett *Zeglegeth* predium másik fele, amelyről az oklevél hallgat, nem felelhet-e meg a balatoni szigetnek. Ez azonban csak akkor lenne elképzelhető, ha az a bizonyos ismeretlen másik fél nem Atyusz tulajdonban volt, hanem idegen kézben, illetve zalai várföldhöz tartozó rész lett volna, ez azonban nehezen elképzelhető. Inkább az a valószínű, hogy ez a fél a nemzetség kezén maradt. Kapcsolat, illetve folytonosság a két birtokrész között tehát nincs.

A Szigligeten (mint területen) fekvő birtokoknak ezzel még nem értünk a végére. Az eddigi Szigliget történetével foglalkozó munkák jól ismerték a Pok nembéli Mórighidai családot, mint a szigligeti vár XIV–XV. századi birtokosát, de birtoklásuk kezdetére és eredetére — kellő adatok híján — nem mutathattak rá. A XIII. század derekáról előkerülő két királyi oklevél egészen új megvilágításba helyezi Szigliget korai történetét, éppen az eddigi homályos időszakot tárja fel. Kiderül ugyanis, hogy a Pok nemzetséggel már a vár felépülése előtt számolni kell, azaz nem csupán az Atyuszoknak voltak itt birtokaik a XIII. században, hanem a Pokoknak is. Sőt, az ő megjelenésük bizonyos mértékben hozzájárult az Atyuszok Szigligetről való kiszorulásához is.

A megismert két új oklevél egy XV. század elején folyó per kapcsán kerül elő, amikor az akkori Mórighidai birtokos: János hegymagasi és szigligeti birtokjoga

19 *Predium de Ziget, quod uxor mea cum propria pecunia sua compravit, cum omnibus, que in eo sunt, eidem uxori mee concessi.* Jakubovich Emil: XII. századi oklevéltöredékek. Miske ispán fia: István végrendelete 1164-ből. In: Levéltári Közlemények 2. (1924) 156. p. Új kiadása: Árpád-kori oklevelek 1001–1196. Főszerk.: Györffy György. Bp., 1997. (Chartae Antiquissimae Hungariae) 76. p. (Györffy itt 1170 körüli oklevélnek datálja.)

igazolása és a birtokok pontos elhatárolása végett több oklevelet mutatott be. Ezek között a két legkorábbi az 1258. és az 1259. évből származik.²⁰

1258 szeptemberében írásban rögzítették, hogy Pok nembéli Móric tulajdonába került *Zegliget* nevű föld: fele rokoni kapcsolatai révén, másik fele csere útján. Móric egy nőrokona, bizonyos Ventei Botond ispán özvegye — fia nem lévén — örökbe fogadta Móricot, s a birtokot az uralkodó engedélyével ráhagyta. Az özvegy első férje László volt, aki *Zegliget* föld felét hitbérként feleségére hagyta, másik felét pedig lelke üdvéért az almádi monostorra. Az utóbbi birtokrészt Móric a Marcal folyó mellett fekvő Bánd birtokáért és 32 márkáért a monostor kegyurainak beleegyezésével elcserélte. Így *Zegliget* egész földje, amely egykor néhai László birtoka volt, most Móric kezébe vándorolt. László kilétéről az irat semmi közelebbit nem tartalmaz, de az almádi monostorról, mint az Atyuszok nemzetségi monostoráról való gondoskodás jelzésértékű: Atyusz nemzetséghez tartozó személyről lehet szó.

Egy 1223-ban kiadott oklevél megerősíti a feltételezést. Ennek rendelkezője Atyusz nembéli László, aki Bonának, második feleségének adja Pabar birtok felét jegyajándékkul, amelynek másik felét már apja, szintén László az Almádi monostorra hagyott. A Bonának hagyott jegyajándék feltétele, hogy ha László hamarabb halna meg, mint felesége, az asszony élete végéig bírhatja férje fiának (ti. az első feleségtől született fiúnak) ellentmondása nélkül. Ha azonban Bona elidegenítené a birtokot, azt csak László első feleségétől született fiának, vagy ha addig neki is születik, saját fiának adhatja el; de ha egyik utód sem, valamint az almádi monostor sem tart igényt a birtokra, akkor saját tetszése szerint adhatja el.²¹ Noha Lászlóról más adatot nem ismerünk, időben tökéletesen elfogadható, hogy 35 évvel később, 1258-ban már ne legyen az élők sorában. S mivel az is feltételezhető, hogy az almádi monostornak adományozó személy csak Atyusz nembéli lehet, nagyon valószínű, hogy a két László ugyanaz a személy. Ez azt jelenti, hogy a Móricot adoptáló asszony nem más, mint Bona, akinek sem Atyusz Lászlótól, sem második férjétől, Ventei Botondtól nem született gyermeke. László jegyajándékként Pabar predium felét, hitbérként pedig *Zegliget* felét (valószínűleg 1223 után, de jóval 1258 előtt) adta feleségének, a birtokok másik felét pedig következetesen a nemzetségi monostorra hagyta.²²

Az 1258. évi oklevelet tovább vizsgálva figyelemre méltó Pok Móric szándéka: szemlátomást határozottan arra törekedett, hogy birtokait szaporítsa ezen a környéken. Van-e ennek vajon már korábbi alapja?

20 Közölve a tanulmány végén: 1. és 2. sz. oklevél.

21 Holub, Atyusz 67. p. (DF 230045.)

Nos, Móric ezirányú törekvését az 1259. évi oklevél egyértelműen megvilágítja. Az irat egy birtokper lezárásáról számol be, amely hosszú ideje, jóformán a tatárjárás óta tartott. IV. Béla király Zala megyében az udvarnokok jogtalanul elfoglalt földjeinek visszavételével Balog Miklós asztalnokmestert bízta meg. A kiküldött bíró előtt a tapolcai udvarnokok beperelték Móric mestert, királynéi udvarbíró és nyitrai ispánt egy bizonyos *Zegligeth* föld és liget (*particula terre Zegligeth et nemoris*) miatt. Hosszú pereskedés után Balog Miklós a birtokot az udvarnokoknak ítélte. Mivel a föld lakatlan volt, hospesek települtek rá. Évekkel később Móric pert indított régi jogaira hivatkozva, és IV. Béla, valamint István stájer herceg vizsgálata nyomán Móricnak adta a földet és a ligetet régi határai alatt. A királyi hospesek által lakott földről annyit tudunk az 1258. évi oklevél alapján, hogy *Zegligeth újfalunak* hívták és határos volt azzal a területtel, amit Móric 1258-ban határoltatt el. Móric birtokszerzési akciója így máris érthető: az özvegytől, illetve a monostortól megszerzett területek a saját, illetve a hospesektől visszaszerzett birtok mellett húzódtak. Nem tudjuk, milyen régre megy vissza birtoklása, de valószínűleg már a tatárjárás előtti időszakban lehetett itt a Pokoknak valamilyen földje, s erre hivatkozva tette rá kezét Móric (jogosan/jogtalanul?) az udvarnokok földjére, amely a tatárjárás következtében válhatott pusztafölddé. Éppen azért nevezhették a hospesek faluját már új falunak, mert a régít elhagyták. A per Balog Miklós tisztsége alapján 1254 körül folyhatott le.²³

Pok nembéli Mórichidai Móric tehát 1259-re két birtokkal rendelkezett Szigligeten (mindkettő *Zegligeth* néven): az egyiket régtől fogva birtokolta, hogy aztán

22 A rendelkezést végző László első feleségétől született fiának nevét nem ismerjük, ez az oklevélből nem derül ki. A szakirodalomban előforduló tévedésre, nevezetesen arra, hogy az első feleségtől született fiú neve is László lenne, Nemes Gábor hívta fel a figyelmet egyetemi dolgozatában, módosítva az eddig ismert Atyusz nemzetségi táblázatot. *Nemes*, Atyusz 18–19. p., 153. j. A helyesbítés számunkra is fontos, mert így a Zegligetet birtokló László csak az 1223-ban rendelkező Lászlóval azonosítható, annak fiával nem. Ugyanígy az özvegy feleség, Bona asszony is csak ennek a Lászlónak a felesége lehet. Az asszony férje halála után Vencei Botondhoz ment feleségül. Csak röviden térk ki arra, hogy a Móric-féle Bánd birtoknak nincs semmiféle kapcsolata az Atyuszok ugyanilyen nevű birtokával. Az Atyuszoknak egy 1233. évi adat szerint ugyanis birtokában volt egy Bánd illetve Ség nevű birtok, ez azonban a Séd patak mellett feküdt. 1233: Hazai Okmánytár I–VIII. köt. Kiadják: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Ipolyi Arnold, Véghely Dezső. Győr-Bp., 1865–1891. (A továbbiakban: HO.) IV. köt. 14–19. p. Móric birtoka ellenben a Marcalnál volt. Magyarország történeti helységnevtára. Veszprém megye. (1773–1808). Szerk.: Szaszkóné Sin Aranka. Bp., 1994. Térképmelléklet. Mindkét Bándra lásd *Csánki* III. köt. 220. p.

23 1254-ben Balog Miklós étekfőgömcster udvarnokok ügyében Hegymagason járt. Pannonh. Rendt. II. köt. 291–292. p.

az udvarnokok és a királyi hospesek közjátéka után ismét visszaszálljon rá; a másikat pedig — Atyusz László egykori birtokát — 1258-ban szerezte meg. Kicsi a valószínűsége, hogy ez utóbbi az 1121-ben minden bizonnyal Atyusz-kézen maradt *Zeglegeth* predium másik fele lenne. Mivel Atyusz László hitbérként hagyta feleségére 1258 előtt *Zegligeth* földet, ősi birtokot hitbérként pedig valószínűleg nem adományozott, így az azonosság csak abban az esetben lenne elképzelhető, ha a nemzetség, illetve László visszaszerezte volna az 1121-ben a monostornak adományozott fél prediumot, majd birtokosztály révén szabadon rendelkezett volna vele.

A névváltozatokból merész lenne messzemenő következtetéseket levonni és a birtokokat azonosítani, mindenesetre tény, hogy az 1121-ben emlegetett Atyusz-birtok (*Zeglegeth*) és az 1258–59-ben előforduló két birtok (*Zegligeth*) neve között igen csekély eltérés van. Természetesen a névváltozatokat az a körülmény is módosítja, hogy az 1258. és 1259. évi oklevelek több mint másfél évszázaddal későbbi átiratban maradtak fenn, így az eltérés érthető az egyébként sem teljesen rögzült írásképből. Annyi biztos csak, hogy a birtokok egy bizonyos földrajzi környezetben feküdtek, egymáshoz közel vagy egymás szomszédságában. A névváltozatok vizsgálata helyett inkább azon érdemes elgondolkodni, vajon a várépítésre vonatkozó oklevél miért nem tartalmazta a terület nevének valamilyen formáját, ha az azt megelőző és követő iratok mind jól ismerték és használták a terület elnevezését. Ez egyrészt arra mutat, hogy a várépítésre szánt sziget jogilag elkülönült a többi birtoktól, bár ez már a birtokosok vizsgálata alapján is nyilvánvaló volt. Másrészt viszont az is érzékelhető, hogy földrajzilag is van valamiféle hangsúlyozott elkülönülés, távolság. A birtokok nevének vagy jellegének latin megfelelője ugyancsak jelzésértékű: *Zeglegeth* és *Zegligeth* névadója a liget: *nemus*, míg a *sziget* egyértelműen az *insula* fordítása. A birtoknevek eredete és különbözősége után akár megkérdőjelezhető: a várépítési engedély valóban a később szigligeti várnak nevezett építményre vonatkozott? A válasz határozottan igenlő, hiszen a történeti és vízrajzi adatok szerint ezen kívül csupán Tihannal lehetne azonosítani a „Balatonban lévő sziget várra alkalmas hegyét”, ez azonban teljességgel kizárható. Megfontolva a birtokosokat, s azt, hogy hol helyezkedtek el más Balaton-parti várak, kizárható bármilyen más szóba jöhető várépítésre alkalmas hegy.

Szigligeten tehát a XIII. század második felére az alábbi birtokviszonyok alakultak ki: Pok Móric két szomszédos birtokkal képviselteti magát, az uralkodó egy további birtokkal, és lehetséges, hogy még az Atyuszoknak is maradt itt földjük. Az Atyuszok mindenesetre tért vesztek a XIII. századra újonnan feltörekvő Pokokkal szemben, hiszen Móric és utódai nem csupán Szigligeten gyarapították tovább birtokaikat, hanem a környező településeken is. Bő tizenöt esztendővel az Atyusz László

özvegyétől és az udvarnokoktól megszerzett földek után Hegymagason is birtokhoz jutottak. Móric fia: Miklós, a későbbi erdélyi vajda a csehek ellen vívott nagyszombati csatában jeleskedett, ezért az uralkodó 1274-ben neki adta Hegymagas földjét, amely korábban a királyi udvarnokoké és a zalai várjobbágyoké volt.²⁴ A föld behatárolásánál tudjuk meg, hogy Tördemicnél nyugatról Móric, tehát Miklós apjának földjei húzódnak. Ez nem lehet más, mint a *zegligethi* birtokok.²⁵

Hegymagason — az eddig ismert források alapján — Szigligethez hasonlóan több birtok terült el: a pannonthalmi apátságnak már a korai időkben volt itt birtoka, amit majd 1213-ban, azután az Albeus-féle összeírásban is megerősítenek.²⁶ Birtoka volt itt továbbá a veszprémi káptalannak is. Noha a káptalan birtokára vonatkozó legkorábbi oklevél: az 1082. évi a XIII. század végén készült hamisítvány,²⁷ a XIII. században már bizonyíthatóan volt itt birtoka, ahogy a már említett 1274. évi oklevél is Mórighidai Miklós határosaként emlegeti. A XIII. század közepén királyi udvarnokoknak és zalai várnépeknek is volt itt földjük, amelyet 1256-ban pontosan elhatárolnak a pannonthalmi apátság és a veszprémi káptalan birtokaitól.²⁸ Pok Miklós a zalai várjobbágyoknak és az udvarnokoknak éppen ezen birtokát kapta meg 1274-ben. A század elején Atyusz Sol ispánnak is voltak itt szőlői.²⁹ Szigliget és Hegymagas tehát két olyan terület, amely földrajzilag, később pedig jogilag is szorosan összefüggött egymással, ezért birtokviszonyaikat érdemes egymás mellett látnunk.

A XIII. század közepén a Szigliget–Hegymagas tömbben a zalai várföldek és királyi földek mellett egyházi oldalról a pannonthalmi apátság, a veszprémi káptalan, az Atyuszok révén pedig az almádi nemzetségi monostor képviseltette magát; nemzetségi birtokai pedig az Atyuszoknak voltak, akik mellett a XIII. század elején már megjelentek a Pokok is. Ebben a környezetben rendelte el IV. Béla a kővár

24 Tanulmány végén közölve: 3. sz. oklevél. Átiratban 1410-ből maradt fenn. Ennek kiadása: *Rómer Flóris – Szabó József: Árpádkori okmánytár.* In: Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. III. köt. Győr, 1865. 107–111. p. (a továbbiakban: *Rómer – Szabó, Okmánytár*). Az adomány jogi megfogalmazása pontosan megegyezik a DL 87978-ban átit oklevél szövegével, azonban Miklós kiváló hadi tetteinek ecsetelését, illetve a birtok határjárását nem tartalmazza.

25 *De terra Turdemez inde itur ad nemus prope Turdemez, ubi sunt commetanei cum magistro Mauricio populi de Turdemez, ubi finitur cursus metarum, ibi in maiore quantitate sunt possessiones magistri Mauricii a parte occidentis.* *Rómer – Szabó, Okmánytár* 110. p.

26 Szt. László-kori összeírás: Pannonh. Rendt. I. köt. 592. p.; 1213: Pannonh. Rendt. I. köt. 626. p.; Albeus-féle összeírás (1237 után): Pannonh. Rendt. I. köt. 779. p.

27 Reg. Arp. 21. sz.; DHA 228. p.

28 1256: Pannonh. Rendt. II. köt. 294–295. p. (DF 207035).

29 1221: *Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis.* I–XI. köt. Budac, 1829–1844. (a továbbiakban: *Fejér, CD*) III/1. köt. 327. p.; 1227: *Fejér, CD* III/2. köt. 106. p.

felépítését és adományozta erre a célra az egyik birtokot. A várépítés kapcsán a királyi szándékkal már a tatárjárás előtt megindult királyi birtokadományozásnak vagyunk tanúi, sőt olyan esetnek, amikor IV. Béla egyházi méltóságot bíz meg várépítéssel, amivel csak a pannonhalmi apát és a zágrábi püspök büszkélkedhetett.³⁰ Hangsúlyos elem a várak menedékhely szerepének kiemelése, a refugium céljából való építkezés. Ez a helyzet a balatoni szigetnél is. Vitás kérdés a szakirodalomban, hogy valóban a tatárok ellen szánták-e védelmül jobbra az ország nyugati részén emelt erősségeket, ahogyan az is, hogy bemenekíthető volt-e egyáltalán a környék lakossága. Esetünkben a kérdést némileg leegyszerűsítik a birtok földrajzi adottságai: a Tapolcai-medence vizenyős területéből a szigligeti hegycsoport valóban szigetként emelkedett ki, ez pedig valószínűsíti a vár bevehetetlenségét, vagy legalábbis megközelíthetlenségét. Az viszont már kétséges, hogy egy nem egészen két év alatt felépített vár nagyobb embertömeg befogadására alkalmas lehetett-e. Noha a legújabb régészeti kutatások felvetették, hogy a legkorábban épített felsővár területe nem is volt olyan kicsi, mint ahogy azt az 1960-as évek ásatásai alapján feltételezték, mégsem valószínű, hogy egy ilyen rövid idő alatt felépített várba nagy tömegeket lehetett volna bezsúfolni.³¹ A várnak inkább politikai jelentőséget kell tulajdonítani, hiszen az uralkodó nem is sokáig hagyta a pannonhalmi apátság kezén.

Nem tudni, milyen szándék vezette a királyt, amikor a várépítésre engedélyt adott: vajon eleve királyi várnak szánta, amiben a pannonhalmi apátnak csupán az építkező szerep jutott, vagy pedig valóban csak a vár felépítése után gondolta meg magát. S miért éppen Pannonhalmának adta a szigetet és a várépítési engedélyt, amikor az itt birtokos magánosoknak is megvolt a kellő anyagi erejük a várépítéshez? Mind az Atyuszok, mind Pok Móric az előkelők közé tartoztak, a közeli Hegyesd várát valószínűleg éppen az Atyuszok építették.³² Nagyobb esélye a Pokoknak lett volna, hiszen az Atyuszok a XIII. század második felére már hanyatlásnak indultak: a nagyhatalmú Atyusz bán, királynéi udvarispán már 1233 körül

30 Ld. erre Fügedi, Vár 23–24., 29–30. p.; Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp., 2002. 44–50. p.

31 A régészeti kutatásokra Kozák, A szigligeti vár 1965–66. évi feltárása. 236. p.; Gere, Alsó vár 36. p. A szigligeti vár felsővára viszonylag nagy alapterületű (kb. 75×20 m), amiben aránylag sok csembe élfér. Kozák Károly a kérdést úgy oldotta meg, hogy a felsővárat két építési periódusra osztotta. Az elsőben épülne fel a „palota”, két végén toronnyal megerősítve, amely méreteiben beillik a XIII. századra jellemző kis alapterületű várak sorába. Az elmúlt évek ásatásainak új eredményei azonban módosították Kozák periodizációját, s ez alapján lehetséges, hogy a korai vár nem is olyan kicsi, ahogy azt Kozák feltételezte. Erről végleges állásfoglalást a felsővár kutatási eredményeinek publikálásakor tudunk majd meg.

32 Csánki III. köt. 10. p.; Fügedi, Vár 141. p.; Engel, Arch. I. köt. 326. p.

meghalt,³³ s fia: Atyusz sem élte sokkal túl: 1244-ben gyilkosság áldozata lett.³⁴ A nemzetség egyik utolsó Atyusz nevű tagja (a bán unokája) hűtlenségbe esett, és rá nem sokkal 1276-ban meghalt, s ezután még élő rokonai (Bánd, Csaba) Szentmiklós várához való jogukat is eladták.³⁵ Az Atyuszokkal szemben a Pokok viszont éppen a XIII. század közepén erősödtek meg, ami annak köszönhető, hogy II. Móric (I. Móric asztalnokmester fia) a muhi csatában tűnt ki komoly érdemeket szerezve azzal, hogy megmentette királyát az éppen leszűrni készülő tatár kardtól.³⁶ Ettől fogva Béla kedvelt embere lett. A király számos tisztséggel felruházta, ennek ellenére a legtekintélyesebb és legbefolyásosabb méltóságokat mégsem szerezte meg, majd csak fia: Miklós emelkedik magasabbra, amikor erdélyi vajda lesz.³⁷ Mórícnak egyik legmagasabb rangja a királynéi udvarispánság 1251–59 között, de abban az időszakban, a XIII. század második felében, amikor a királynéi udvartartásban ez a tisztség már a tárnokmesterség mögé szorult.³⁸ Ezenkívül asztalnokmester és tárnokmester, de a nádori vagy báni méltóságokig nem vitte.³⁹ Mindenesetre Móric magasra jutásához és a Pok nemzetség befolyásának, vagyonának megalapozásához nem fér kétség. Ő az, aki nemzetségi monostort alapított Móríchidán valamikor 1241–1251 között,⁴⁰ amivel végleg deklarálta különállását a Pokok többi ágától, eddig ugyanis a nemzetségnek egyetlen egy közös monostora volt: Pokon. 1246-ban Móric megszerezte a Füleki uradalmat a várral együtt, majd később a Verőce közelében lévő drávaszentgyörgyi birtokot és a Kraszna megyei Somlyót, ahol fia épített várat a XIV. század elején.⁴¹ Királynéi udvarispáni tisztségét

33 Utolsó, még életében keletkezett oklevelek 1233-ból valók: HO IV. köt. 14. p.; Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzéteszi: Wenzel Gusztáv. I–XII. köt. Pest–Bp., 1860–1874. (A továbbiakban: ÁUO.) VI. köt. 532. p.; *Holub*, Atyusz 58–60. p.; *Nemes*, Atyusz 11. p.

34 ÁUO VII. köt. 158. p.; Reg. Arp. 779. sz.

35 DL 957 (ÁUO IX. köt. 158. p.) Említi *Holub*, Atyusz 63. p.

36 *Fejér*, CD IV/1. köt. 405. p.

37 Említi *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1900. Reprint: 1995. (A továbbiakban: *Karácsonyi*, Nemzetségek.) 898. p.; *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. Adatbázis elektronikus adathordozón (CD-ROM). Arcanum, 2001.

38 A királynéi méltóságokra *Zsoldos Attila*: A királyné udvara az Árpád-korban. In: Századok 136. (2002) 279–280. p., Móríc tisztségére ugyanitt: 281. p.

39 Asztalnokmesterre: ÁUO VII. köt. 226., 250. p.; királynéi udvarbíróra: *Fejér*, CD IV/2. köt. 85 p.; ÁUO VII. köt. 503. p. Említi *Karácsonyi*, Nemzetségek 898. p.

40 *Oszvald Ferenc*: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. In: Művészettörténeti Értesítő 6. (1957) 247. p.

41 *Karácsonyi*, Nemzetségek 899. p.; Fülek: *Engel*, Arch. I. köt. 313. p., 1246-ban megszerzésére: *Fejér*, CD IV/1. köt. 405. p. Vatasomlyó 1258: HO VI. köt. 60. p. és *Györffy György*: Az

egyébként éppen akkor töltötte be, amikor Szigligeten sikerült szert tennie a birtokokra, így nem tudni, hogy az 1259-ben lezárult birtokperben valóban volt-e joga az udvarnokok földjére, vagy csak befolyásának köszönhetette a terület megszerzését.

Pok Móric személyét, birtokait figyelembe véve, érthetetlennek tűnik, miért nem neki adta Béla király a várépítésre szánt területet és a várépítésre vonatkozó engedélyt. Az 1270-ig felépült várak több, mint 30 százalékát az uralkodó legfelsőbb munkatársai építtették, akik többnyire a legmagasabb méltóságok betöltői voltak és sokszor több várnak is a tulajdonosai, de építkeztek a szerényebb vagyonú, sőt jelentéktelenebb birtokosok is.⁴² A magyarázat talán az lehet, hogy Móric 1246-ban már megszerezte a Füleki várat, így esetleg Béla jobbnak látta nem neki adni Szigligetet, de az is lehet, hogy nem tartotta elég hatalmasnak és gazdagnak ahhoz, hogy várat tudjon építeni. Ellentétben a pannonthalmi apáttal, akinek anyagi tehetségét ki is hangsúlyozta várépítést engedélyező oklevelünk.

A vár építésének költségeiről nincsenek adataink. Egyrészt a birtokkal járó tartozékok, az onnan befolyó jövedelem és a rendelkezésre álló munkaerő szolgálhattak alapul, bár mindez aligha volt elegendő. Szigligetnél semmiképpen sem, hiszen az építkezés egy-két év alatt zajlott le, ez esetben legfeljebb az uradalmon élő munkaerőt, szakmunkát használhatták fel, de az anyagiakat saját erőből kellett megoldani. Az 1260. évi oklevél egyébként mellőzi az uradalom részletes ismertetését. Azt megtudjuk ugyan, hogy a szigetet minden tartozékával: falvaival, erdőivel, szőlőivel, kaszálóival, rétjeivel és halastavaival adta az uralkodó az apátnak, de arról, hogy név szerint melyek ezek a tartozékok, hallgat. Nagyságát, kiterjedését, értékét sem tudjuk, csupán abból következtethetünk, hogy 1262-ben, mikor Béla visszavette a már felépült várral együtt, az apát három falut kapott cserébe, amelyből kettőn vár is áll. (A Zala megyei Bok föld, a Nyitra megyei Debrete várral együtt, valamint a Somogy megyei Alma várral.⁴³) Értéke tehát nyilván ezekkel egyenértékű. A vár tartozékaira mindenesetre utalnak későbbi források, erre az utolsó fejezetben térek ki.

Az építkezésben részt vevő szabad munkaerő a tartozékokon élő szolgálónépekből tevődhetett össze, de lehetséges, hogy a monostor erre kötelezte a hegymagasi birtokán lakókat is. Szigligeten kétségtelen, hogy folyt már bizonyos fokú kőkitermelés, az 1121. évi adat egyértelműen jelezte ezt. Az almádi monostor javára rendelkező Atyusz úgy adta ugyanis *Zeglegeth* predium felét a rajta élő népekkel

Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. köt. Bp., 1963–1998. (A továbbiakban: Györffy, Tört. földr.) III. köt. 519. p.

42 A magánépítkezéseket részletesebben Fügedi, Vár 29. p.

43 Pannonh. Rendt. II. köt. 319–320. p.

a monostornak, hogy azok kötelesek voltak a monostor építkezéseiben részt venni: követ fejteni és faragni. Ha kőfaragással foglalkozók már nem is biztos, hogy éltek még itt 1260 körül, a kőfejtésre alkalmas bányák vagy hegyek ettől függetlenül megmaradhattak, és ugyanolyan jó szolgálatot tehettek a várépítő apátnak is.

A vár felépítésénél az építetőnek tehát saját anyagi bázisára is támaszkodnia kellett, ami Pannonhalmának nyilván nem okozott gondot. Ez azonban mégis túl egyszerű magyarázatnak tűnik arra, hogy miért éppen Pannonhalmát bízta meg az uralkodó várépítéssel. A megoldás kulcsa talán Szigliget és Hegymagas összefüggésében kereshető, nevezetesen: lehetséges, hogy a XIII. század derekán felépült vár olyan birtokon feküdt, amelynek neve ekkor még Hegymagas volt? Figyelemre méltó, hogy a várépítésre alkalmas birtoknak nem volt valószínűsége a forrásokban, csupán szigetként jelölték, a Szigliget elnevezést pedig csak később kezdték rá alkalmazni: attól az időszaktól kezdve, amikor a vár már a Pokok Mórighidai ágának kezében volt. Ám a pannonhalmi birtoklaskor még nem Szigligetnek nevezték. Ha elfogadnánk, hogy a szigetre a Hegymagas nevet értelmezték, akkor teljességgel érthető, hogy miért a pannonhalmi apátot bízta meg az uralkodó várépítéssel. Pannonhalmának a XI. századtól volt birtoka Hegymagason, így a legegyszerűbb volt az apátnak, mint a „várra alkalmas hegy” melletti legrangosabb birtokosnak adni a várépítési engedélyt, aki hegymagasi bevételeit, munkaerejét is igénybe vehette. Kétségtelen, hogy volt valami összefüggés Hegymagas–Szigliget és a felépített vár között, hisz a késő-középkori források már teljesen egyértelműek a tekintetben, hogy a két terület összetartozott, s lehetséges, hogy így volt ez az Árpád-korban is. Csak példaként: a Mórighidai család XV. századi birtokpereiben a hegymagasi és szigligeti birtokaira vonatkozó iratait mindig együtt mutatta be, anélkül, hogy bármelyik irat is ténylegesen tisztázta volna, hogy a vár melyik területen állt és vajon miért illette meg a Mórighidaiakat. Nos, a felvetés egyelőre eldönthetetlen, őrizzük meg későbbre, hogy majd egyéb adatok bevonásával, határjárások pontos követésével eldönthessük, milyen kapcsolatban állt Szigliget, Hegymagas és a vár.

Szigliget a vár felépítése után

A vár felépülésével a birtokviszonyok nem változtak meg azonnal, egészen 1344-ig megmaradt a királyi és magánbirtokok kettőssége, bár már mutatkoztak jelei, hogy a vár lassan magánkézbe vándorol. Miközben 1274-ben Mórighidai Miklós hegymagasi adománya kapcsán arról is értesültünk, hogy apjának: Mórícnak szigligeti birtoka még megvan, sőt a két birtok szomszédos, nem tudjuk, hogy a

várral mi történik. Jóformán csak 1300-tól vannak rá adatok, míg az Árpád-kor végi zavaros állapotokban sorsát nehéz nyomon követni.

1300-ból ismerjük várnagyát, bizonyos Acinctust, a vár ura azonban homályban marad. Az oklevél nem is a várral kapcsolatos ügyben keletkezett, Tomaji Dénes özvegyének: Erzsébetnek hitbéréről és jegyajándékáról intézkedett. Tomaj nembéli Losonci Leusták kielégítette özvegy rokonát, s egyúttal kötelezte magát, hogy ha Acinctus, a szigligeti vár várnagya (*castellanus de Sugliget*) kárt tenne Erzsébet javaiban, úgy azt neki kell saját költségén rendbe hoznia.⁴⁴ Nem valószínű, hogy a Losonciaknak bármi közük volt a várhoz, legalábbis források erre egyáltalán nem utalnak se korábban, se később.

Három évtizeddel később keletkezett az az oklevél, amelyben a vár újabb tisztviselőit ismerhetjük meg: várnagyát és alvárnagyát. 1328-ban a fehérvári káptalan elé járult egy hatalmaskodási ügyben Béli Ehellős fia: Mihály, akiről az oklevél azt állítja, hogy egykor Tuz Pető mester szigligeti alvárnagya volt.⁴⁵ Személyükről sokkal közelebbit nem tudunk meg; Pányoki Tuz Petőt nem sokkal ezután már a beregi ispáni székben találjuk.⁴⁶ Arra, hogy a vár egyértelműen királyi tulajdonban van, csak 1344 februárjából ismerünk adatot. Ekkor adományozta ugyanis Lajos király Tomaj birtokot Ládi Lőrinc fiának: Istvánnak kiváló érdemeiért. Azt a Tomajt, amely — az oklevél egyértelmű szövegezése szerint — addig Lajos Szigliget várához tartozott.⁴⁷ Tomaj a Badacsony oldalában húzódott, és semmi kapcsolata az 1300-ban emlegetett Tomaj nembéli Losonciak birtokaival.⁴⁸

44 *Item sepedictus Leustacius obligavit se tali modo, quod usque ad dictum prenotatum diem, quoadusque sepedicta domina in domo sua debeat manere, comes Acinctus castellanus de Sugliget ipsi domine vel ad eam pertinentibus damna inferret, de propriis laboribus et rebus suis expedire teneatur, de aliis nocumenta inferentibus, videlicet de furibus et destructoribus nihil assumendo.* HO VIII. köt. 407–408. p. (DL 91144.).

45 *comes Michael[is] filius Ehelleus de Beel, quondam vicecastellanus magistri Petheu Tuz dicti de Zugligeth.* DF 200136.; Veszpr. reg. 186. sz.

46 Pányoki Tuz Pető beregi ispánságára 1335–42 között: Engel, Arch. I. köt. 109. p.

47 *quandam possessionem nostram Thomay vocatam in comitatu Zaladiensi in latere montis Badachon a parte orientis aque Balatini propius adiacentem, cuius ecclesia parochialis in honore beati Stephani protomartiris foret constructa, ad castrum nostrum Zeglygeth vocatum pertinentem, cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis, eo iure quo ad nostram pertinere dinoscitur collacionem, a iurisdictione dicti castris nostri Zygygeth sequestrando imo afferentes.* Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: Nagy Imre, Véghegy Dezső, Nagy Gyula. I–II. köt. Bp., 1886–1890. (A továbbiakban: Zala.) I. köt. 415–419. p. (DL 92443.).

48 A Losonciaknak Lesencetomaj volt birtokukban, mely a Keszthelyi-hegység oldalában feküdt, szigligeti területünkől nyugatra. Vö. Csánki III. köt. 116. p.

A két XIV. század eleji oklevél a vár birtokosainak kilétéről nem árul el sokat. Valószínű, hogy 1300-ban várunk a Nyugat-Dunántúlon hatalmas Kőszegiek kezében lehetett, még ha erre nem is maradt tényleges adat; az 1328-ban kiállított oklevél viszont már a királyi birtoklás éveiben keletkezett. Jóllehet ez utóbbi oklevélben említett személyek 1328 előtt töltötték be a tisztségüket, Tuz Pető pedig — későbbi beregi ispánsága alapján — vélhetően már Szigligeten is királyi szolgálatban állt. A vár királyi kézre kerülésének körülményeit és idejét nem ismerjük. Gyaníthatóan az 1320-as évek elejére tehető, összefüggésben Kanizsai Kakas Miklós zalai ispáni címének elvesztésével, valamint a Kanizsai-kézen lévő Zala megyei várak (Pölöske, Kanizsa) megvívásával. Ezek pontos ideje bizonytalan, így a szigligeti vár királyi kézre kerülését sem lehet pontosan meghatározni.⁴⁹

Korszakhatárunkat egy 1344 decemberében keletkezett relatio zárja, amelyben a fehérvári káptalan Lajos király parancsára beiktatta Móríchidai II. Istvánt és Simont a nekik visszaadott szigligeti és hegymagasi birtokaikba, bizonyító irataik bemutatása után.⁵⁰ Szerencsés, hogy éppen 1344-ből való mind az uralkodóra, mind pedig a magánkézbe kerülésre vonatkozó adat. 1344 februárja még kétséget sem hagy afelől, hogy a szigligeti vár (*castrum Zeglygeth*) a századforduló hatalmi harcai után az uralkodó tulajdonában van, s lám szinte hónapokkal később, 1344 decemberében Lajos király Szigliget birtokot (*possessio Zegligeth*) visszaadja a Móríchidai-család két jeles képviselőjének. Noha a birtokok neve már kétségtelenül megegyezik — ellentétben a XIII. századi adatokkal —, a kettő nem ugyanaz: az egyik a vár, a másik a birtok!

A Móríchidaiaknak való visszajuttatás dokumentumai, azaz a parancslevél és a beiktatás átirata szerencsés módon abban az 1424. évi peranyagban maradt fenn, amely az ismeretlen Árpád-kori királyi oklevelet is megőrizte. A per során Móríchidai János bemutatta mindazokat az iratait, amelyek szigligeti és hegymagasi birtokjogait igazolták. Ez a XIII. századból három oklevelet jelentett: az 1258., az 1259. és az 1274. évit. Az ezt követő negyedik oklevél az imént említett 1344. december 7-i irat volt, amelyben I. Lajos visszaadta a család XIII. században megszerzett birtokait. Nyilvánvaló tehát, mely okleveleket mutatták be a királynak

49 A Kanizsaiak visszaszorítására és az egyes várak megvívásának bizonytalanságára v.ö. Engel Pál: Az ország újracsapcsolása. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). In: Századok 122. (1988) 89–147. p. Szigliget kapcsán: 130. p.; és Kristó Gyula: I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1323). In: Századok 137. (2003) 297–347. p., különösen: 342. p.

50 Tanulmány végén közölve: 4. sz. oklevél. Említi: Veszpr. reg. 392. sz. A regesztakötet adatával ellentétben a kedvezményezett nem Miklós vajda fia: István és unokája: Móric fia Simon, hanem Miklós vajda két unokája: II. István (I. István fia) és Simon (III. Móric fia) voltak.

1344-ben Mórighidai Miklós vajda unokái: Simon és István jogaik igazolása végett. Tartalmát a három Árpád-kori iratnak jól ismerjük. Két szigligeti és egy hegymagasi földbirtok, amelyek egymásnak szomszédosai, várat azonban egyik sem említ. (Leginkább persze csak az 1274. évi tehetné ezt meg.) S 1344-ben, miután a király megvizsgálta az atyafiak bizonyítékait, a területet visszabocsátja nekik. A beiktatás során a király és a fehérvári káptalan emberei más birtokosokat is találtak. Pontosan visszaköszönnek a XIII. században megismert birtokok: a veszprémi káptalané, továbbá Tapolcai Lőrinc birtoka felől másfél ekealjnyi föld, amely utóbbit már az 1274. évi oklevél is külön kiemelt.

Mórighidai Simon és István régi jogaikra hivatkozva hozzájutottak tehát szigligeti és hegymagasi birtokaikhoz. Jóllehet a várat egyetlen szóval sem említik, négy évvel később, 1348-ban egy itt folyó birtokper kapcsán már Simon alvárnagyát találjuk a várban: a birtokelhatárolás során ő tanúskodik.⁵¹ Lehetséges, hogy az 1344. decemberi adománnyal már a várhoz is hozzájutott a család, de 1344 és 1348 között minden kétséget kizáróan birtokukba került.

Nincs adatunk arra, hogy a vár Mórighidai-kézbe jutásának volt-e valamilyen előzménye, sem arra, hogy pontosan hogyan került hozzájuk. Csak találgatni lehet, az mindenesetre tény, hogy a várra vonatkozó birtokjogukat később nem vitatta senki. A XIII–XIV. század fordulójáról fennmaradt egy érdekes adat, amely a Pok nemzetséget együtt említi a várral, ám valójában nem ad választ a bizonytalanságra. 1308-ban négy Pok-atyafi: Tamás fia János, Péter fia Móric, Sándor fia János és Lóránd fia Pál, valamint a poki Szent István egyház prépostja járult a győri káptalan elé, hogy tanúsítsák: a veszprémi káptalan a zavaros idők elmúltával visszaszolgáltatja a poki kolostortól eltulajdonított egyházi ékszereket és öltözékeket. A gazdag kincseket Kőszegi Péter püspöksége alatt vitték Veszprémbe, a szigligeti vár elfoglalásának idején.⁵² Felmerült olyan értelmezés, hogy Kőszegi Péter foglalta el várunkat 1285 körül, válaszul arra, hogy a Pok nembéli Mórighidaiak részt vettek a Csákok 1276. évi veszprémi pusztításában, s így Kőszegi megkaparintotta, majd Veszprémbe szállította a poki monostor szigligeti várban őrzött (vagy ide menekített) kincseit.⁵³ Az oklevél szövege azonban erre nem utal, csupán azt írja, hogy a szigligeti vár elfoglalásával egyidőben vitték el a kincseket. Honnan? — nem tudni. A fenti értelmezés határozottan a Mórighidaikat teszi meg a vár urá-

51 Tanulmány végén közölve: 5. sz. oklevél.

52 HO IV. köt. 116. p. (DF 229961.); Anjou-kori oklevéltár. (A továbbiakban: Anjou.) II. köt. Szerk.: Kristó Gyula. Budapest – Szeged, 1992. 434. sz.

53 *Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977.* (A továbbiakban: *Gutheil, Veszprém.*) 238–240. p. Az oklevél helytelen értelmezésére Solymosi László hívta fel a figyelmet.

nak, összekapcsolva a két momentumot, nevezetesen azt, hogy a poki monostor a nemzetség monostora volt, valamint, hogy a család az Árpád-kor végi villongásokban a Csákok oldalán állt. Ez utóbbit igazolja az 1280-ból fennmaradt kiközösítő levél, amelyben Péter püspök kiközösítette az egyházból Móric fiait: Miklós erdélyi vajdát, hegymagasi birtokost, továbbá ennek testvéreit: Móricot, Istvánt és Domonkost, mert azok, miután közreműködtek a székesegyház pusztításában, a veszprémi egyház más birtokait is felpredálták.⁵⁴ Hanem arra, hogy a vár az ő kezükbe került volna, sőt a távoli poki kincseket ide hozták volna, nincs bizonyíték. Az 1250-es években láttuk Poki Mórighidai Móric törekvését, hogy a nemzetségen belül viszonylagos önállóságot szerezzen, erre mutatott az önálló birtokpolitika és a Mórighidán történt monostoralapítás is. Ezek után a közös nemzetségi monostor kincseit vajon miért menekítették volna a várba? Sőt, mi bizonyítja egyáltalán azt, hogy a vár Mórighidai kézre került? Kérdéses, hogy ha a XIII. század végén a Kőszegiek elfoglalták a várat, akkor azt valóban a Mórighidaiktól hódították el? Láttuk, hogy a XIV. század harmadára–közepére a vár visszakerült az uralkodó tulajdonába, s valószínűleg királyi várként kezelték IV. Béla óta, ám az is igaz, hogy a XIV. század közepén könnyűszerrel vándorolt át Mórighidai Simon kezébe. Nem kizárt, hogy Simon nagyapja: Miklós vajda a zavaros időszakot kihasználva tényleg rátette kezét az 1270–80-as években, ám az nem valószínű, hogy a poki egyházi ékszerek is ide kerültek volna. Erre az 1308. évi oklevél nem utal, de a körülmények sem indokolnák. Meglehet, hogy 1308-ban a kincsek elrablásának idejét éppen azért jelölték a szigligeti vár elfoglalásával, mert ezzel a Pok nemzetség és a vár közötti kapcsolatra akartak utalni (azonos birokos?), ám abból, hogy az oklevél szövegezőinek tollát éppen milyen szándék vezette, bajos volna várunk Árpád-kor végi birtokviszonyaira következtetni.

Érdemes inkább visszakanyarodni az említett XIV. század eleji adatokhoz, nevezetesen az 1300. és az 1308. évi oklevelekhez. Az írott forrásokban ez az első megjelenése annak, hogy a várra már a Szigliget elnevezést alkalmazzák a korábbi helynélküliség, vagy sziget szó helyett. 1300-ban *Sugliget*, 1308-ban pedig *Zugliget*ként szerepel a vár. Minden bizonnyal a dominánsabb birtokról nevezték el, ez pedig most már egyértelműen Szigliget birtok. Ettől függetlenül lehetséges, hogy a várat ténylegesen a hegymagasi birtok ölelte körül. Akárhogy is legyen, Szigliget szó az 1300-as évek elejétől már a várat és az őt körülvevő birtokokat jelöli, amely 1344-től már egyértelműen castrum *Zeglygeth*ként szerepel, 1344 után pedig vég-

54 DF 200034; Gutheil, Veszprém 239–240. p.

érvényesen (Hegymagassal együtt) a Mórighidaiak kezében van — legalábbis Újlaki Miklós feltűnéséig. A birtokok és a vár topográfiai helyzetére, az uradalom kérdésére a tanulmány végén térek vissza, ez vélhetőleg megoldást fog adni több nyitva maradt kérdésre is.

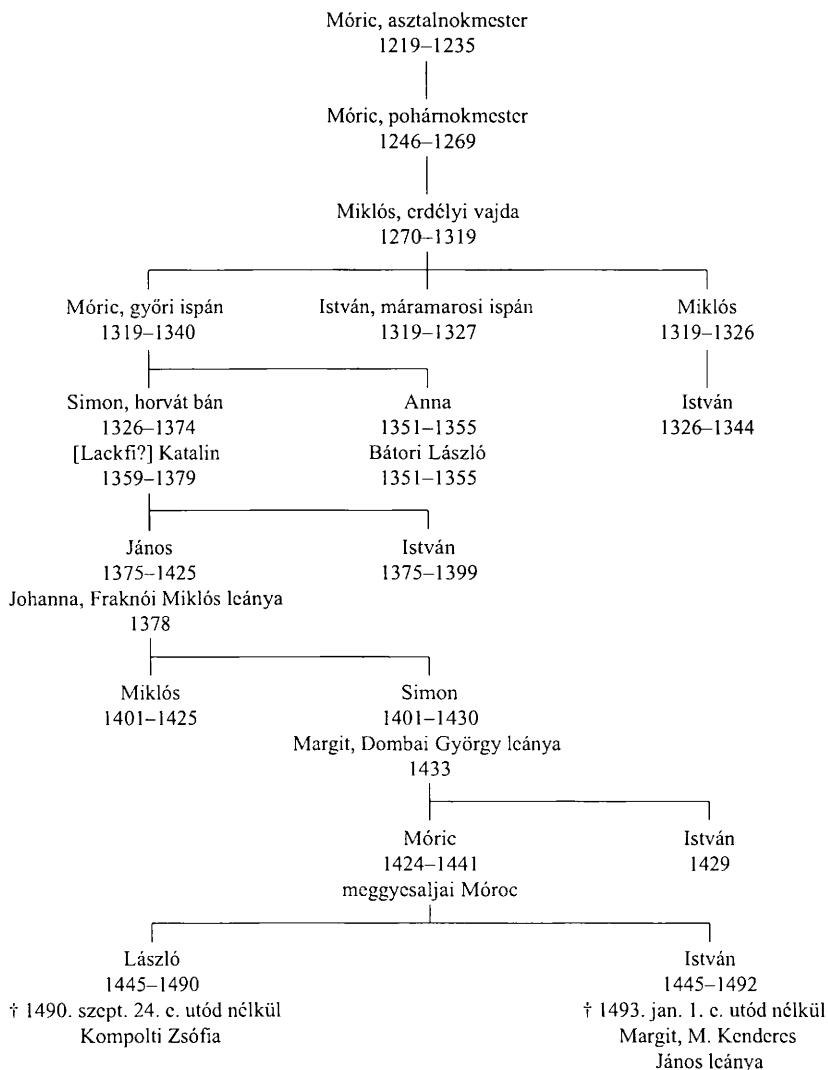
2. A Mórighidaiak birtokaként

Az új korszak viszonylag békés időszak a vár történetében, legalábbis az 1430-as évekig. A Mórighidaiak Árpád-kori birtokszerző politikája, majd a XIII–XIV. század fordulójának villongásai után Szigliget birtokviszonyai megszilárdultak: 1344–48 után vitathatatlanul és minden joggal a Mórighidai család tulajdonába került, s a vár uradalma is határozott körvonalakat kapott. A család csillaga azonban a XV. század közepére leáldozott: a nagyhatalmú Újlaki Miklós tette rá kezét Szigligetre, mint oly sok más dunántúli várra, s csak halála után tettek a Mórighidaiak kísérletet arra, hogy egykori jogos tulajdonukat visszaszerezzék — sikertelenül.

A várról az Anjou-korban rendkívül kevés adatunk van: 1344 és 1348 után 1408-ig egyáltalán nem említik. Ezután a XV. század elejének még mindig ritkás forrásanyagát átszövik a helyi hatalmaskodásokról és határpererekről szóló emlékek. Noha az 1344. év egyik főszereplőjének Simonnak fia: János mester a XV. század első felében még biztos kézzel irányítja a váruradalmat, halála után a család gyengülni kezd, s a Zsigmond király uralkodását követő évek zavaros időszakában Szigliget több kézen vándorol át. Vajon kereshető-e a vár elvesztésének oka abban is — a család meggyengülése mellett —, hogy az Anjou-kor végére a Dunántúl kezdett kiesni a Mórighidaiak birtokpolitikájának reflektorfényéből? A XIV. század és a XV. század első felének vizsgálata éppen ebből a szempontból lenne érdekes: milyen súlyt jelentett Szigliget a család birtokai között, milyen volt birtok- és várnagyi politikájuk. Megítéléséhez alapos családtörténeti kutatást kellene folytatni, ami azonban nem célja a jelen tanulmánynak, így a kérdésre a teljesség igénye nélkül csak röviden térek ki.

A Mórighidaiak, mint a Pok nemzetség ágának gyökere Győr megyébe vezet, a XIV. századra azonban más jelentős birtokaik is voltak az ország különböző pontjain: a Dunántúl mellett Szlavóniában és a Szamos-Kőrösök vidékén. A XIII. század közepétől–végétől a Kraszna megyei Somlyó vára is birtokukba került,⁵⁵

55 Györffy, Tört. földr. III. köt. 519. p.

1. ábra: A Mórighidai család leszármazási táblája. (Engel Pál: Genealógia c. munkája alapján)

1306-ban pedig a Kőrös megyei Izdenc is övéké.⁵⁶ Lehetséges, hogy a szigligeti várat és birtokot visszakapó Simon és II. István megosztottak a dunántúli és kelet-magyarországi birtokaikon, úgy tűnik ugyanis, hogy Simon nem törekedett birtokszerzésre a keleti területeken, holott betöltött itt is tisztségeket.⁵⁷ Miután II. Istvánt 1344 után már nem említik forrásaink, Simon a távoli Somlyó várát nem tartotta meg, hanem 1351-ben átengedte Anna nővérének a leánynegyed fejében,⁵⁸ Annán keresztül pedig férje családja: a Bátoriak kezébe került. Simon mindemellett szép karriert futott be: az 1340-es évek végétől számos megye ispáni tisztségét betöltötte, végül horvát bán lett, így a király tanácsadói testületébe is bekerült.⁵⁹ Noha báni tisztségét csak két évig viselte, halála után keltezett oklevelek is gyakran ezen a címen emlegették.⁶⁰ A XV. század elején a család a Kőrös megyei Berzócén castellumot építtetett,⁶¹ Simon fia: János pedig még udvari lovag és az aula tagja,⁶² de családi fészükben, a Dunántúlon már hamarosan birtokaik megszorítására kényszerültek. Az 1430-as évek elején egykori székhelyüket: Móríchidát, ahol nemzetségi monostoruk is állt, elzálogosították Garai Miklósnak, ahogy két másik falujuk, Ménfő és Szemere is a Garaiak kezébe került.⁶³ Még az elzálogosítás előtt, 1424-ben János kölcsönös örökösödési szerződést kötött a szántai Lackokkal.⁶⁴ Móríchidai részről János, János fiai: Miklós és II. Simon, valamint unokája (II. Simon fia): IV. Móríc; Lack részről pedig Jakab (egykori erdélyi vajda) és fia: László, valamint Lack Dávid (volt szlavón bán, Jakab fivére) és fia: György megállapodtak

56 1306-ban említik az izdenci várnagyot: Pousát. A várnagy Móríchidai Miklós várnagya volt, hiszen az 1306. évi, Izdenc birtokhatáraival kapcsolatos oklevelet Móríchidai leszármazott: Móríc fia: Simon (Miklós vajda unokája) írta át a császári káptalannal. DL 33746. (Anjou II. köt. 25. sz.)

57 1362–64: szatmári, máramarosi, ugocsai, kraszanai ispán. *Engel*, Arch. II. köt. 159. p. Birtokaik megosztására: *Fejér*, CD VIII/5. köt. 277. p.; *Karácsonyi*, Nemzetségek 900. p.

58 Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Szerk.: Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. köt. Bp., 1878–1920. V. köt. 532. p.

59 Simon tisztségei a teljesség igénye nélkül: győri és bakonyi ispán, majd sárosi és szepesi ispán, ezután pozsonyi ispán, varasdi ispán, azután szatmári, máramarosi, ugocsai, krasznai ispán. Végül szlavón bán. Lásd erre *Engel*, Arch. I. köt. 23., 101., 133., 146., 166., 171., 123., 188–189., 196., 217., 224. p.; II. köt. 159. p. Meggyesi, Meggyesaljaként. Továbbá *Engel Pál*: Nagy Lajos bárói. In: *Történelmi Szemle* 28. (1985) 410–411. p.

60 *Nagy Imre*: Sopron vármegye története. Oklevéltár. I–II. köt. Sopron, 1889–1891. (A továbbiakban: Sopron.) I. köt. 416. p. (1375)

61 1424-ben már emlegetik az örökösödési szerződésben. *Engel*, Arch. I. köt. 279. p.

62 Uo. II. köt. 492. p.

63 *Engel Pál*: Uradalomszervezés a Dunántúlon a XIV–XV. században. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből*. II. köt. Szerk.: Hermann István. Pápa, 1996. 21–22. p.

64 Tanulmány végén közölve: 6. sz. oklevél (DL 11517.).

abban, hogy egymást kölcsönösen testvérül fogadják, és ha örökösök hátrahagyása nélkül halnának meg, birtokaik a másik családra szállnak. A felsorolt Mórighidai birtokok az alábbiak voltak: Izdenc vára, Berzőce birtok, Szigliget vára, Mórighida birtok, Meggyes birtok. Lack részről pedig a következők: Bálványos vár (Belső-Szolnok megye), Kentelke (Doboka), Súlyomkő vár (Bihar), Németi és Szarvas (Valkó).⁶⁵ A szerződés eredménytelenségét és a Mórighidaiak gyengeségét jól jelzi, hogy néhány évtizeddel később, amikor Bálványos és Súlyomkő valóban megürültek, a szerződés szerinti örökösök egyáltalán nem hallattak magukról. Súlyomkőt a birtokos Lack Jakab fiától: Lászlótól Zsigmond 1435-ben elkobozta hamispénzverés és egyéb bűnök miatt, hogy aztán Kusaly Jakcs László és Losonci Bánfi István kezébe kerüljön zálogbirtokként.⁶⁶ A másik birtokot, Bálványost pedig, mivel 1456-ban Lack Dávid ága kihalt, Losonci Dezsőfi László, Várdai István és Aladár kapta meg.⁶⁷ A Mórighidaiak örökösként való tehetetlenségét csak tetézi, hogy már 1437 előtt elzalogosították Berzőce castellumot.⁶⁸

A rövid birtoktörténeti adatokból az tűnik ki, hogy a XIV. században még birtokaikat gyarapították, ami a XIII. század végi törekvéseik folytatása. Igen lényeges pont, hogy az Anjouk által létrehozott honor-rendszerben Simon magánvárként bírta Szigligetet. Ebben minden bizonnyal annak is szerepe volt, hogy a vár éppen az egyik nemesi irányítású megyében, Zalában állt.⁶⁹ A várra vonatkozó adománylevél nem maradt fenn, és valószínűleg — látva a XIII. századi előzményeket — nem is volt ilyen. A szigligeti birtokot azonban az uralkodó *perpetuo possidendam* adta vissza 1344-ben, így ez talán a várra is vonatkozott. Simon számos tisztsége révén (több megye ispánjaként és királyi várak honor-birtokosaként) szolgálta az uralkodót, ezek mellett azonban különös jelentőségű lehetett számára Szigliget, mint saját kezelésű vára. Itt nyilván nem sokat tartózkodott és a vár igazgatását várnagyaira bízta. A XIV. században sajnos mindössze egyetlen tisztségviselőjét ismerjük, bizonyos Henrik fia: János alvárnagyot 1348-ból, akit Simon határperében

65 Kentelke esetében Lázár Miklósról hagyatkoztam, ez a birtoknév ugyanis a MOL fotómásolatán olvashatatlan. *Lázár Miklós: A két Laczk család eredete.* In: Turul 2. (1884) 114. p. (A továbbiakban: *Lázár, Laczk*.)

66 *Engel, Királyi hatalom* 62. p.; *Engel, Arch.* I. köt. 414. p.

67 *Varjú Elemér – Iványi Béla: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez.* I–II. köt. Bp., 1908–1928. I. köt. 694. p.; A Zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. köt. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Iván, Véghelyi Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál. Pest-Bp., 1871–1931. (A továbbiakban: *Zichy*.) IX. köt. 530. p.

68 DL 95355.

69 Erről lásd: *Holub, Zala; Engel Pál: Honor, vár, ispánság.* In: Századok 116. (1982) 914–915. p.

említenek mint jelenlevőt és a határjárásban résztvevőt.⁷⁰ Valószínűleg a vár-nagy–alvárnagy feladatai közé tartozott ura képviselte peres ügyekben is, legalábbis erre mutat egy későbbi, XV. századi eset is. Egyéb rá vonatkozó adatokat nem ismerünk, így Henrik fia: János származását, sorsát nem lehet nyomon követni. Simon bán tisztségeihez kötődő királyi várakban mindenesetre nem szerepel, ami adatok hiányával is magyarázható, de inkább az a valószínű, hogy Simon bán saját uradalmának igazgatását szétválasztotta szolgálati birtokaitól.

Szigliget fontosságát az Anjou-korban mindössze azzal a — források hiányában — meglehetősen egyszerű érveléssel lehet alátámasztani, hogy magánvárként jelentős lehetett abban a korszakban, amelyben a királyi várak túlsúlya volt jellemző. Egyéb adatok bevonásával érdemes lesz majd alaposabban megvizsgálni a következő kérdéseket: 1. a Mórighidaiak egyéb birtokairól, ezen belül Izdencről mit árulnak el a források, nevezetesen milyen önálló politikát folytattak itt birtokosaik; 2. Simon bán tisztségei mennyiben befolyásolták önálló birtokpolitikáját. Egyáltalán érdemes-e elválasztani az önálló birtokpolitikát tisztségeitől, a fokozatos előre-lépéstől, illetve az ezekhez kapcsolódó uradalmak igazgatásától. Noha északkelet-Magyarországon is több megyében betöltötte az ispán tiszte (1350–51: Sáros és Szepes megye, majd az 1360-as években Szatmár, Máramaros, Ugocsa, Kraszna), saját birtokai közül Somlyó várát mégsem tartotta meg. Élete végén, amikor a báni méltóságot viselte, nyilván az itteni déli területekre összpontosította figyelmét, nem jelenti azt, hogy a XV. században megfigyelhető dunántúli hanyatlás gyökerei már ebben a korszakban keresethők? 3. Érdekes kérdés lenne az is, hogy a XIV. században folytak-e építkezések a szigligeti várban, illetve ezek milyen jellegűek és nagyságrendűek voltak. A régész ásója sokat elárulhat arról, mennyiben volt jelentős a vár a Mórighidai-birtokokon belül, sokat tartózkodhattak-e Szigligeten, milyen jellegű épületekkel lehetett ekkor számolni, s ez — összehasonlítva egyéb korabeli várakkal — milyen eredményt mutat.

Mórighidai Simon 1375 körül bekövetkezett halála után fia: János idejében már valamivel több adat maradt fenn a várról. Ezek ugyan a Zsigmond haláláig tartó időszakban leginkább csak a helyi torzalkodásokra szorítkoznak. 1408-ban például Szenthalasi István, Szentiváni Demeter és László perelték be a zalai közgyűlés előtt Mórighidai Jánost, hogy az elfoglalta és Szigliget várához csatolta az Edelics határain belül álló nagyfői halastavukat.⁷¹ Az üggyről és a felperesekről nem hal-

70 Lásd az 51. jegyzetet.

71 1408. jún. 2.: DL 9430 (Zsigmondkori oklevéltár. Összcállította: Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert. I–VIII. köt. Bp., 1951–2003. (A továbbiakban: ZsO.) II/2. köt. 6199. sz.

lunk többet; néhány héttel később azonban maga János fordult a zalai nemesi közgyűléshez egy másik ügy kapcsán. János a veszprémi káptalannal karöltve tiltakozott a lövöldi perjel tette ellen, aki János Újfalu birtokát, a káptalannak pedig Nagyrét területét foglalta saját határai közé.⁷² Ez utóbbi lesz az első jele annak a hosszú pereskedésnek, amely még 1424-ben is folyik a három fél között. A per végét nem ismerjük meg, azonban a részletekbe menő határkiigazítások kitűnő adatokkal szolgálnak a szigligeti vár uradalmának tisztázására, erre a későbbiekben térek majd vissza.

János a XIV–XV. század fordulóján még az aula tagja volt, de apjához hasonló magas tisztséget már nem viselt.⁷³ Perei kapcsán megismerjük néhány familiárisát: 1408-ban a lövöldi perjellel való vitában Szenci Budai Benedek képviselte János érdekeit. Tizenegy évvel később, 1419-ben pedig Tomaji László volt képviselője, aki egyúttal a szigligeti várnagy volt.⁷⁴ Tomaji László tizenhét évvel később, 1433-ban ismét előkerül mint Mórighidai-familiáris.⁷⁵ Szenci Benedekről több adatot nem ismerek, de lehetséges, hogy Tomaji Lászlóhoz hasonlóan ő is a szigligeti vár várnagya volt. A várnagy, mint helyben tartózkodó nyilván kitűnő helyismerettel rendelkezett, így peres ügyekben legalkalmasabb képviselője lehetett urának. Ugyanez volt a helyzet 1348-ban is, Henrik fia: János esetében. A Tomajiakkal való kapcsolatra már a XIV. század elején is volt példa.

Zsigmond király halála és az azt követő polgárháborús évek Szigliget történetén is nyomot hagytak. Szigliget helyzetét nehezítette, hogy a vár urai, a Mórighidaiak határozottan meggyengültek: az 1440-es években életben lévő egyetlen sarj: Móric még csak gyermek. Láttuk, hogy nagyatyja: János mester 1424-ben még örökösödési szerződést kötött a Szántai Lackokkal, aminek bő tíz évvel később már semmiféle eredménye nem volt. Sikertelenségük részben azzal magyarázható, hogy a családnak nem volt cselekvőképes tagja. A szerződés megkötésekor nem tudni, Jánost mi motiválhatta: utódlását és öröklését biztonságban érezve (két fia van ekkor életben: Miklós és Simon, valamint egy unokája: Móric) remélte a szántai Lackok birtokait megszerezni? Vagy inkább az újonnan felemelkedett, 1423-ban bárói rangra emelt, nagyhatalmú Lackok támogatását igyekezett megnyerni? Lack Jakab az erdélyi vajdai méltóságot viselte a század elején, Dávid pedig szlavón báni címet, a Mórighidaiak viszont ekkor már csak másodvonalbeli nemeseknek számí-

72 1408. júl. 10.: DL 9436. (ZsO II/2. köt. 6230. sz.)

73 1411–17 között állandó bíróvársként szerepel. *Engel*, Arch. II. köt. 158. p.

74 DF 201204. (ZsO VII. köt. 659. sz.)

75 DL 12542.

tottak, így feltehetően jónak látták a Lackokkal való együttműködést.⁷⁶ Bár a szerződés kölcsönös támogatásról nem szól, nyilván ez lehetett mögöttes tartalma, Mórighidai János pedig bátran kínálta fel birtokait, amikor öröklését még biztosítva látta. A szerződésben felsorolt birtokok a család birtokállományának csúcspontját jelentették, még a valóságosan kézben tartott területeket jelölték. Izdenc 1424-ben még ténylegesen övék, hiszen hat évvel később, 1430-ban Mórighidai várnagyot találunk a várban.⁷⁷ Berzöce szintén valóságos tulajdonukat képezte, Simon fia: Móric zálogosítja majd el 1437 előtt, de feltehetően csak 1424 után; Mórighida, Meggyes és Szigliget is a sajátjuk még. János elképzelése és szerződéskötése azonban nem a várt eredményt hozta, fiai és unokája kezei közül egyre inkább csúsztak ki birtokaik. 1430 előtt bekövetkezett halálával a család határozottan meggyengült.⁷⁸ Ekkor már egyik fia: Miklós is halott, legalábbis 1425 után többször már nem fordul elő.⁷⁹ Másik fia: Simon pedig feltehetően 1433 folyamán hunyt el hátrahagyva a kiskorú Mórict. Ezen év november 9-én ugyanis már Simon özvegyként emlegetett felesége: Margit nevez ki gyámot az apa nélkül maradt Móric számára. A gyámot (*tutor et protector, defensor*) Rozgonyi Simon veszprémi püspök személyében találta meg. A gyámsággal együtt járt minden birtok és vár kezelési joga, így természetesen Szigligetét is. A püspöknek kötelessége volt megtartani érdemeik szerint Móric familiárisait (köztük vannak Szigliget várnagyai is), valamint, ha peres ügy lenne folyamatban, azt folytatnia kellett.⁸⁰ A gyámság és a birtokok feletti rendelkezési jog valószínűleg éppen Szigligetet érintette a leginkább, hiszen a Rozgonyiak ekkor a Dunántúl befolyásos urai voltak, s a kezükben tartott királyi uradalmak a fél Dunántúlt, valamint a Felvidék egy részét átfogták.⁸¹ Éppen ebben az évben, 1433-ban a Szigligethez közeli Hegyesd vára is kezükre került zálogbirtokként.⁸² A Rozgonyiaknak nagyon jól jöhetett, hogy Mórighidai Simon halálával

76 Szántai Lack Jakab és Dávid címeire: *Engel*, Arch. II. köt. 138–139. p.; továbbá *Lázár*, *Laczk* 110–117. p.; *Wertner Mór*: A szántói Laczk-család ismeretéhez. In: Erdélyi Múzeum 23. (1906) Szerk.: Erdélyi Pál. 194–197. p.

77 DL 103551: Megyericeai Demeter (?) fia: Jakab mint Meggyesi Simon várnagya.

78 Halálára: DL 12312. (1430) Itt már néhainak írják.

79 Az utolsó említés 1425. jún. 25-i datálással: DL 99901.

80 Tanulmány végén közölve: 7. sz. oklevél (DL 12542.).

81 Ezeken a területeken leginkább csak egyik águk, Rozgonyi id. István és fia: János voltak birtokosok. *Pálosfalvi Tamás*: A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444). In: *Századok* 137. (2003) 900–901. p. (A továbbiakban: *Pálosfalvi*, *Rozgonyiak*.) Továbbá: *Engel*, *Királyi hatalom* 72. p. és *Engel Pál*: Zsigmond bárói. In: *Művészet Zsigmond király korában. 1387–1437*. Szerk.: Beke László, Marosi Endre, Wehli Tünde. Bp., 1987. 441–442. p.

82 DL 88254.

a család meglehetősen ingatag alapokra került, hiszen a gyámsággal együtt Hegyesd vára után Szigliget is az ölükbe hullhatott vagy legalábbis annak jövedelmei. Néhány évvel később, 1436. április 13-án azonban arról értesülünk, hogy a kiskorú Móric birtokainak oltalmazója és őrzője Dombai György, Margit özvegyasszony apja.⁸³ Vajon mindkét gyám gyakorolta jogait? Az 1436-ból fennmaradt adat egy peres ügy részét képezi, amelyben Dombai Györggyel, mint Móric gyámjával álltak perben. Ha feltételezzük, hogy Rozgonyi Simon gyámmá történt kinevezése életbe is lépett, úgy Dombai György ezt követően 1434–35 folyamán, legkésőbb 1436 tavaszáig váltotta őt fel. Jóllehet az 1433. évi oklevél szövegezése szerint Margit személyesen ment a veszprémi káptalan elé, hogy Rozgonyi Simon gyámságáról bevallást tegyen, ez az intézkedés gyaníthatóan mégsem lépett életbe. Rozgonyi Simon ténykedéséről ugyanis semmiféle adatunk nincs. Van ellenben 1436-ból több adat, amelyek Dombai György működését igazolják. 1436 augusztusában Mórighidai Móric és nagyatyja: Dombai György nem tettek eleget annak a rendeletnek, amely szerint a Rábán hidat kell építeniük a béli apát számára.⁸⁴ Ezt követi egy 1436. október 3-án kelt panaszlevél, amelyben Gersei László és Pető tiltakoztak néhai Dombai György, Mórighidai Móric (itt *de Izdenc* megjelöléssel) és Mersei György volt szigligeti várnagy ellen, akiknek hegymagasi jobbágysai kifosztották a felperesek más faluban lakó jobbágysait.⁸⁵ Míg Rozgonyi Simon tényleges működéséről hallgatnak a források, Dombai György többször is szerepel Móric helyett vagy mellett önálló jogi cselekvőképességű személyként. A kiskorú Móric gyámja tehát kétségtelenül az anyai ágon lévő nagyapa, azaz Dombai György lett, aki Mórighidai Simon halála után mint a legközelebbi férfirokon vette kezébe a család birtokügyeit. Rozgonyi valószínűleg a két időszak közötti úrt igyekezett kihasználni, hogy rátegye kezét a Mórighidai-birtokokra, legfőképpen pedig dunántúli erősségükre: Szigligetre. A gyámság időszaka mindenesetre nem volt hosszú, Dombai György az 1436 októberében kelt oklevél szövegezése szerint már halott. Ezután Rozgonyi Simonról se hallunk többet, jogait nem próbálta feléleszteni.

A kiskorú Móric gyámsága körüli huzavona előrevetíti a XV. század közepének – második felének eseményeit. A Mórighidai család végleg elvesztette egykori erejét, egyetlen tagja kiskorú, így birtokai teljesen kiszolgáltatottak lettek az új „hódítóknak”. Szigliget kapcsán sokáig nem is hallani róluk, csak a század nyolcvanas

⁸³ *Georgius filius Petri de Dombo tutor et conservator omnium rerum et bonorum ac possessionum Mauricii filii condam Simonis filii olim Iohannis filii Simonis bani de Moroczhyda*. DL 12899.

⁸⁴ Történelmi Tár Új folyam 4. (1903) 368. p.

⁸⁵ DL 92865.

éveinek végén kerülnek ismét rivaldafénybe, amikor tiltakoznak az Újlakiak szigligeti birtoklása ellen. Ám minden kísérletük kudarcba fullad. A Zsigmond-kort követő polgárháborús időszakban a vár kikerült irányításuk alól, s nem is tudták többé visszaszerezni.

Az 1440-ben megkoronázott két királlyal Szigliget mint Zala megyei vár Ulászló táborába sodródott. A várban hamarosan a Gersei Petőket találjuk, akik hosszú éveken keresztül voltak zalai ispánok (1404–38 között, majd 1441–48-ig⁸⁶), s mint Ulászló-hívek, megyéjük egyik szilárd bástyáját alkotta az Ulászló-pártnak. A Gersei Pető testvérek: László és Péter irányítása alatt állt számos nyugat-zalai vár: Rezi, Tátika, Kemend, továbbá Szentgróton is volt várnagyuk.⁸⁷ Sümeg és Hegyesd a veszprémi püspök birtokában volt,⁸⁸ Csobáncról pedig a XIV–XV. században meglehetősen keveset tudunk.⁸⁹ Az itt fekvő várak közül jelesül csak Szigliget hiányzott. A Gerseiek nem is sokáig késlekedtek. 1440 decemberéből származik első adatunk, hogy Szigligeten is megvetették a lábukat. Ulászló egy december 7-én kelt mandatumában közli, hogy Csabi István fia: György, aki az V. László-párti Szécsi János familiárisa, valamint osztályostestvére Csabi Miklós fia: László elpusztították Gersei László és Péter néhány zalai birtokát és elfoglalták Szigliget várát is. Ezért elrendeli, hogy a károkat szenvedett Gersei-testvéreket vezessék vissza birtokaikba, amire viszont a Csabiak részéről ellentmondókat találtak, így az ügyet elhalasztották.⁹⁰ Valószínűleg Szigliget gazdátlanul állt 1436 óta, s az 1440-es évek zűrzavaros állapotában hol a Gerseiek, hol a Szécsiek, vagy azok familiárisai tették rá kezüket. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a Csabiak benyomulásakor uruk, Szécsi János még zalai ispán volt.⁹¹ A források szerint ebben az időszakban többen tartottak igényt Szigligetre, ráadásul az uralkodó is megpróbálta felhasználni birtokadományként hívek toborzására. Mindez arra utal, hogy a Mórighidai-gyám elhunytá óta senki nem tartotta kézben, s nem is követhető pontosan, hogy az adományok és igényt tartók mögött ki is ült a várban ténylegesen. Az Ulászló által kiadott 1440. december 7-i mandatum örök birtoklásra szánta és

86 Engel, Arch. I. köt. 237–238. p.

87 Engel, Arch. I. köt. 339., 365–366., 400., 425., 441. p.; Csánki III. köt. 14., 98. p. (Rezi), 17. p. (Tátika), 12. p. (Kemend). 15. p. (Szentgrót).

88 Engel, Arch. I. köt. 418., 326. p.; Csánki III. köt. 14. p. (Sümeg), 10–11. p. (Hegyesd).

89 Csánki III. köt. 10. p.; 1491-ből több oklevelet is ismerünk: Zala II. köt. 631–632. p.

90 DL 92907.

91 Legalábbis csupán néhány hónappal ezelőtt, 1440. okt. 7-én még zalai ispánként szerepel, amikor Erzsébet királyné hűsége jutalmául, valamint a Gerseiek ellenében megvívott Márványkő castellum, és Szécsényi László ellen Kemend oppidum megvívása miatt birtokot adományoz neki; DL 13585.

adta vissza a Gerseieknek a felperzselt birtokokat és a várat, noha végül nem iktatták be őket. Valamivel több, mint fél évvel később azonban Ulászló már másnak adja Szigligetet, nevezetesen Némai Kolos Jeromosnak, valamint Jári Baroc Balásznak és Mihálynak. Az 1441. szeptember 9-én kiadott adománylevélben Ulászló királyi várként említi (*castrum nostrum*), amit minden tartozékával együtt ad örök birtoklásra, s csak abban az esetben veheti vissza ő, vagy utódai, ha 200 jobbágyteleknyi földet adnak érte cserébe.⁹² Ulászló — az oklevél szövegezése szerint — hűségük és a hadi szolgáltatokban való jelességük miatt adományozta nekik Szigligetet, holott a három személy Garai-familiáris volt, azaz Ulászló ellenfelének, V. László hívének táborába tartozott. Hármuk közül a Dunántúlon Kolos Jeromos volt a legotthonosabb, lévén ebben az időszakban a nem túl távoli Somlón várnagy, előtte pedig Csesznekben viselte ugyanezt a tisztséget.⁹³ Ulászló szándéka kétségtelenül V. László híveinek átcsábítása volt saját oldalára, de nem tudni, hogy a várat valójában Kolos Jeromosék szemelték-e ki maguknak. Az adomány vagy Kolos Jeromos és a Baroc-testvérek igénye azonban nélkülözte a realitást és a vár soha nem került kezükbe. Figyelemre méltó azonban, hogy Ulászló királyi várként tüntette fel Szigligetet, holott nincs adat arra, hogy tényleg kezébe került volna. A valóságosan várban ülők ugyanis a Gersei-fivérek lehettek. Jóllehet 1440-ben nem iktatták be őket, a várat mégiscsak visszaszerezték a Csabiaktól. Erre azok az 1441–42-ből származó közvetett adatok utalnak, amelyek a várnagyok kilétét fedik fel. Berki Fórisról és Pálról van szó, akikről más forrásokból tudjuk, hogy Gersei-familiárisok voltak. Egy 1442. január 30-án kelt pápai levélben az egyházfő kiátkozta Berki Fóris szigligeti várnagyot, mert az társaival együtt megtámadta az almádi bencés monostort, javait pusztította és az apátot elűzte.⁹⁴ Ennél még nyilvánvalóbb a Fóris és Pál által kiadott, Szigliget várában datált (*ex castro Zeglegeth*) panaszlevél, amelyben tájékoztatják urukat, Gersei Pető László zalai ispánt, hogy egy tapolcai lakos megkárosította Gersei Újfalujának javait (ez Szigliget tartozéka!) és ezért kártérítést követelnek.⁹⁵ A levél sajnos csak napi dátummal van ellátva (július 20.), pontos évszáma hiányzik. A hátoldalon feltüntetett Gersei László zalai ispáni címzéséből azonban tudjuk, hogy 1441–48 között írhatták, amit tovább szű-

92 Tanulmány végén közölve: 8. sz. oklevél (DL 13643).

93 Horváth Richárd: Várak és politika a középkori Veszprém megyében. PhD doktori disszertáció. Kézirat. Debrecen, 2002. (A továbbiakban: Horváth, PhD kézirat.) Adattár. A megye várainak várnagyai, alvárnagyai és udvarbírái 1539-ig c. fejezet. Itt: Csesznek és Somló.

94 Lukcsics Pál: XV. századi pápák oklevelci. Bp., 1931. II. köt. (A továbbiakban: Lukcsics II.) 744. p.; Monumenta Romana episcopatus Vespriemensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV. köt. Bp., 1896–1908. (A továbbiakban: Mon. Vcspr.) III. köt. 118. p.

95 DL 94005.

kít az a tény, hogy 1445-ben már Újlaki kezén van a vár. A két várnagy tehát valamikor 1441–45 között írhatta levelét. Főris egyébként még a későbbiekben is előkerül mint Gersei-familiáris, 1447-ben említik egy hatalmaskodás résztvevőjeként.⁹⁶ Mindez azt jelzi, hogy a Csabi-féle elfoglalás csupán átmeneti volt, ahogy a Némái Kolosnak és a Baroc-testvéreknek szánt adomány sem lépett soha életbe. Mivel a Csabi-ügy pontos végét nem ismerjük, nem kizárt, hogy a Csabiak tiltakozásakor került rövid időre Ulászló kezébe Szigliget (vagy legalábbis az uralkodó értelmezte úgy, hogy valamiért a koronára háramlott — talán a Gerseiek hűtlenség?), hogy aztán ismét a Gerseiek, illetve familiárisaik üljenek bele.

A Gerseiek azonban ugyancsak rövid ideig tartották kezükben a várat, Ulászló 1443–44. évi török elleni hadjárata idején ugyanis az V. László-párti Rozgonyi Rénold a Dunántúlon erőre kapott. Több nyugat-dunántúli várat foglalt el fivérével együtt, köztük valószínűleg Szigligetet is, aminek visszaszerzését egy 1448. március 7-én kiállított oklevél említi. Ebben a zalai nemesek egyeteme jelenti a kormányzónak, hogy korábban a lövöldi monostor Tapolcán fortalíciumot épített válaszul arra, hogy Gersei László és Péter a lövöldiek által alapított tapolcai egyházban károkat okoztak. A fortalíciumba helyezett zsoldosok rendre fosztogatták a környéket, többek között Szigliget várát és a tihanyi monostort el is foglalták, míg aztán a Gerseiek familiárisaikkal, valamint Alsólendvai Bánfi Pállal együtt kiűzték őket onnan.⁹⁷ Noha az oklevél nem jelölte meg az ellenfeleket, se a harcok idejét, mindez a Rozgonyiakkal lesz összefüggésben. 1443-ban Rozgonyi Rénold emberei voltak Tapolcán, novemberben pedig Keszthelyen maga a testvérpár: Rénold és Osvát. A Gerseiek végül Ulászló segítségével füstölték ki Szigligetről az idegen zsoldosokat — írja az oklevél, ahogy Tapolcáról, Tihanyból és Keszthelyről is. Ez 1444 februárjáig történhetett meg, ekkor ugyanis már a Rozgonyi- és Gersei-fivérek békekötéséről olvashatunk.⁹⁸ A vár Rozgonyi-kézre kerülése egyébként ismét szűkíti Berki Főrisék várnagy tisztségének idejét: 1441–43 között tölthették be ezt a posztot. Miután a vár ismét a Gerseiek kezébe került és még bő egy esztendeig az övéké maradt, már nincs pontos adat arra, hogy kik voltak a várnagyok.

A polgárháborús időszak végével Szigliget helyzete is állandósult, 1445-ben az Újlaki Miklós tette rá kezét, s végérvényesen a család birtokában maradt. 1445 októberéből ismerjük az első forrást, amely már az Újlaki-birtoklásról tanúskodik. Ám érdekesebb talán egy ennél korábbi, május 12-én datált irat, amely Szigligetet a Héderváriakkal hozza kapcsolatba. Jóllehet a Héderváriak se ezelőtt, se ezután

96 DL 14107. Az oklevél tanúsága szerint Főris ekkor már kürtösi officiális.

97 DL 93089.

98 A Rozgonyiak dunántúli tevékenységéről: *Pálosfalvi*, Rozgonyiak 918–919., 924–925. p.

nem kerülnek kapcsolatba a várral, 1445. évi említésük nyitja lehet annak, hogy Újlaki hogyan, milyen módon jutott hozzá várunkhoz. 1445. május 12-én Hédervári László pannonhalmi apát saját és Pál testvére nevében megtiltotta Rozgonyi György országbírónak, hogy Szigliget várát tartozékaival együtt Újlaki Miklós és Hunyadi János kezére bocsássa, mert az 3000 aranyforint zálogösszeg erejéig őket illeti. Amíg Újlaki és Hunyadi ki nem fizetik nekik a zálogösszeget, addig kezüket nem tehetik rá a várra.⁹⁹ Csupán fél évvel ezután, október 15-én azonban minden kétséget kizáróan Újlaki birtokai között sorolják fel.¹⁰⁰ Nincs semmiféle adat arra, ki s mikor zálogosíthatta el a Hédervári-fivéreknek a várat, ahogy arra sem, miért éppen nekik. Tény azonban, hogy többet nem hallatnak magukról, Újlaki nyilván kifizette a nekik járó zálogösszeget.

Kísérteties a hasonlóság Hegyesd és Szigliget megszerzése között. Nem vitás, hogy a későbbiekben Újlaki együtt kezelte Szigligetet Hegyesd várával, ki tudja, talán megszerzésük is hasonló módon ment végbe. Hegyesd és Szigliget elfoglalására Újlakinak azért lehetett szüksége, hogy összeköttetést biztosítson Veszprém megyei, Székesfehérvár környéki és délvidéki birtokai között és egyfajta védelmi vonalat biztosítson a Vértes erősítésére.¹⁰¹ Bár a várak uradalma nem volt nagy, fekvésük kulcspozíciójú lehetett. Hegyesd 1451-ben zálog címén jutott Újlaki Miklós kezére. Még 1433-ban Szécsényi László zálogosította el Rozgonyi Simon püspöknek és testvéreinek, s aztán testvérétől: Rozgonyi Györgytől váltotta ki Újlaki 1451-ben.¹⁰² Majd két évvel később, 1453-ban szerzett rá az uralkodótól adománylevelet, ezzel megpecsételve sorsát. Az 1453-ban kiállított új adomány nemcsak Hegyesd várára szólt, hanem éppen Szigligetre is, valamint Kaposújvár felére.¹⁰³ Hegyesdet tehát megszerzi a Rozgonyiaktól, amiben nem kis szerepe lehetett annak, hogy felesége Rozgonyi-leány: az említett Simon és György fivéreknek, Ist-

⁹⁹ DL 13850. (Pannonh. Rendt. III. köt. 512. p.)

¹⁰⁰ Erdődy levéltár. Österreichisches Staatsarchiv, Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Archivum Erdődy D 11079 (Lad. 65. Fasc. 1. Nr. 7.) Hivatkozik rá: *Csánki* III. köt. 14–15. p.; *Engel*, Arch. I. köt. 431. p. Az oklevél kiadásának pontos dátuma 1445. okt. 15. (*feria sexta proxima ante festum Beati Galli confessoris*). Az oklevelet credetiben nem láttam, dátumának feloldására Horváth Richárdnak tartozom köszönettel, aki az oklevél szövegéhez Engel Pálon és Pálosfalvi Tamáson keresztül jutott.

¹⁰¹ Újlaki birtokpolitikájára *Kubinyi András*: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. In: *Somogy Megye Múltjából* 4. (1973) 4–13. p. (A továbbiakban: *Kubinyi*, Újlaki.); *Reiszig Ede*: Az Újlaki-család. I–II. köt. In: *Turul* 57. (1943) 1–13., 56–65. p. (A továbbiakban: *Reiszig*, Újlaki.)

¹⁰² DL 88254.

¹⁰³ Tanulmány végén közölve: 9. sz. oklevél (DL 14722.). Emliti *Zádor Mihály*: Kaposvár. Bp., 1964. 49. p., 100. j.

vánnak leánya. Ugyanezt a taktikát követte Újlaki Berzőce castellum esetében is, amely — ne feledjük! — szintén Móríchidai-birtok volt. 1437 áprilisában Tamási Henrikhez került zálogbirtokként, előtte hasonló módon Rapolújvári Tamás kezén volt.¹⁰⁴ Tamási Henrik halála után Újlaki Miklós foglalta el, majd zálog címén került hozzá 1451-ben, ugyanabban az esztendőben, mint Hegyesd.¹⁰⁵ Hédervári Lászlónak és Pálnak nem tudjuk, ki zálogosította el Szigligetet, figyelemre méltók azonban az alábbi egyezések. A Hédervári testvérek anyja Rozgonyi Ilona volt, aki annak a Simonnak leánytestvére, akit 1433-ban a kiskorú Móríchidai Móric mellé gyámnak neveztek ki. Fivérei voltak még István, azaz Újlaki Miklós apósa, valamint György országbíró, akitől Újlaki megváltotta Hegyesdet. A Hédervári testvérek éppen Györgyöt tiltották el Szigliget elidegenítésétől. A forrásokból nem derült ki, hogy Rozgonyi Simon gyakorolt-e gyámságot Móric felett, viszont a másik gyám: Dombai György már 1436-ban meghalt, így az 1440-es évekig, amíg a Gersei Petők kezébe nem került Szigliget, nem tudjuk, ki kezelte a várat. Mindenesetre a negyvenes években a Móríchidaiak már teljesen elnémultak, így a Gerseiek könnyűszerrel ráteheték kezüket a várra. Nincs pontos adat arról, hogy Berzőcét mikor zálogosította el Móric Rapolújvári Tamásnak, hiszen csak a továbbkerülés dátumát ismerjük: ekkor, 1437-ben a rendelkező már csak Móric volt, hiszen gyámja nem volt az élők sorában. Berzőce zálogbavetése azonban jelzésértékű, és Szigliget kezelésére is fényt vet. Valószínűleg a gyám elhunytával vetették zálogba Szigligetet is, mert a vár irányításáról már nem tudtak gondoskodni. Ezért nem hallunk Mórícról az 1440-es években. Az elzálogosítás ténye később elő is kerül: 1486-ban Móric fiai pert indítanak Újlaki Lőrinc ellen, hogy az nem örökjogon, csupán zálogjogon birtokolja Szigligetet, és Móric fia: László ki akarja fizetni a zálogösszeget.¹⁰⁶ Egészen bizonyos tehát, hogy Szigligetet Móríchidai Móric vetette zálogba valamikor 1436 vége és 1440 között. Lehetséges, hogy Móric nem (kizárólag) a Hédervári fivéreknek zálogosította el a várat, hanem atyjuknak vagy a Rozgonyi-testvéreknek.¹⁰⁷

A vár végül is Újlaki Miklós birtokába került, aki feltehetően kifizette a szükséges zálogösszeget, majd meg is erősítette újonnan szerzett birtokát. V. László ki-

104 1437: DL 95355.

105 1445: *Engel*, Arch. I. köt. 279. p. (itt: Erdődy levéltár. Österreichisches Staatsarchiv, Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. D 11079); 1451: DL 14491.

106 DL 19112. A pert az Újlakiakkal foglalkozó fejezetben ismertetem.

107 Nem véletlen az egybeesés, hogy Újlaki a Rozgonyiakon keresztül ült be bizonyos Veszprém megyei várakba is, sőt éppen 1445 az az esztendő, amikor Rozgonyi család monyorósi ágának vértesi birtokaiban is feltűnik Újlaki. *Horváth*, PhD kézirat.

rály 1453. szeptember 14-én kiadott adománylevelében Újlaki Miklósnak adta érdemeiért és hűségéért Szigliget várát tartozékaival, Hegyesd várát birtokaival és Újvár felét a birtokokon tartott vásárokkal és az egyházak kegyúri jogával együtt.

3. Szigliget vára az Újlakiak birtokában

Újlaki Miklós 1457-re kialakította az egész Dunántúlt, Szlavóniát és Nyitrát átfogó hatalmas birtokrendszerét, amelynek egyik alkotóeleme volt Szigliget vára. A várat sokáig együtt kezelte másik Zala megyei várával, Hegyesddel, ami várnagyi politikájában is nyomon követhető.

Az 1450–70-es évekből Szigligeten négy várnagyot ismerünk: Martonfalvai (Őrszegi) Laca Lukácsot és Mátét (1449, 1451), Endrédi Somogyi Imrét 1455-ben, valamint bizonyos Sándort 1473-ban.¹⁰⁸ A Laca-testvérek két évig biztosan viselték a szigligeti várnagyi tisztséget, majd 1455-ben Hegyesden találjuk őket.¹⁰⁹ Nem kizárt, hogy 1441–45 között még néhány évig Szigligeten voltak, de erre nincs adatunk. Szigligeti várnagyságuk előtt Laca Máté 1446-ban már Újlaki-familiárisként várnagy volt a Komárom megyei Gesztesen.¹¹⁰ A testvérpár a Vas megyei birtokos családok közé tartozott, 1443-ban megszerezték a Vas megyei Martonfalva birtokot a Zala megyei Bánújfalva és a Fejér megyei Őrsziget birtokkal együtt, így az oklevelek ezután felvéltva martonfalvainak vagy őrszeginek nevezték őket.¹¹¹ Tíz évvel később, 1455-ben Újlaki Miklós közbenjárására engedélyt kaptak, hogy Martonfalva birtokukon fából épített castellumot emeljenek.¹¹² Birtokszerzéseik és felemelkedésük Újlaki Miklósnak volt köszönhető, azonban nem tartoztak a jelentősebb családok közé. Szigligeti, hegyesdi és gesztesi várnagyságukon kívül egyelőre nincs adatunk arról, hogy betöltöttek volna más tisztséget is.

Endrédi Somogyi Imre már a tekintélyesebb Újlaki-familiárisok közé tartozott, ami tisztségeiben is nyomon követhető.¹¹³ Noha Újlaki 1471-ben kelt végrendele-

108 Martonfalvai Laca Lukács és Máté Szigligeten: 1449. ápr. 18.: DL 93152, 1451. jún. 2.: DL 93193. Hegyesden: 1455. máj. 11.: DL 93259, 1455. szept. 18.: DL 93263. Endrédi Somogyi Imre Szigligeten 1455. máj. 11.: DL 93259. Sándor: 1473. szept. 1.: DF 200531. (Ez utóbbi oklevél ismertéért Engel Pálnak tartozom köszönettel.)

109 1455. máj. 11.: DL 93259; 1455. szept. 18.: DL 93263.

110 Engel, Arch. I. köt. 317. p.

111 1445-ben beiktatják őket Martonfalva, Bánújfalva és Őrsziget birtokokba. Itt már Martonfalvai előnévvel illetik Laca Györgyöt, Lukácsot és Mátét. DL 13865. További birtokaikra: Csánki II. köt. 774., 834. p.; III. köt. 164., 167., 341. p.

112 DL 14945.

113 Kubinyi, Újlaki 27. p., 167. j.

tében ő sem szerepelt a jelenlévő és a végrendeletben felsorolt legfontosabb familiárisok között, egyike volt a dél-Dunántúl jelentősebb köznemesi famíliáinak, s rokonságban állt a végrendeletben szereplő Szentgyörgyi Vince Tamás kaposújvári várnaggyal is.¹¹⁴ Szigligeti várnagysága után két évvel, 1457-ben Gesztesen töltötte be a várnagyi posztot, ott ahol tizenegy évvel korábban még az egyik Lacát találtuk. A negyedik familiárisról, Sándorról nincs további adatunk.

A három szigligeti várnagyról azt tudjuk tehát, hogy környékbeli középnemesi famíliák tagjai voltak, de egyik sem Zala megyei. Birtokaik elhelyezkedése vagy éppen bővítése ugyanúgy állt Újlaki, mint a saját érdekükben, hiszen a nagyhatalmú bán uradalmát familiárisai birtokain keresztül tudta még erősebbé tenni. Egyiküket sem találjuk sokáig a várnagyi tisztségben, Szigligeten is csupán egy-két évig viselték ezt a tisztségüket. Úgy látszik, hogy Újlaki Hegyesd és Szigliget között váltogatta várnagyait, ebben nyilván a földrajzi közelség játszott szerepet. Somogyi Imre hegyesdi várnagyságára ugyan nincs adatunk, de nem zárható ki teljességgel, hogy ott ne fordult volna meg. Figyelemre méltó, hogy mindhármukat megtaláljuk a kissé távolabb eső gesztesi várban, azonban a Veszprém megyei várakban egyikük sem viselt tisztséget. Sőt egyetlen más Veszprém megyei várnagyot sem találunk zalai várnagyként.¹¹⁵

A várnagyok tevékenységéről nem sokat tudunk, az 1450–60-as évek várnagyai kizárólag hatalmaskodási ügyek miatt kerültek előtérbe. 1449 áprilisában Martonfalvai Laca Lukács és Máté újfalusi és martonfalvai jobbágysai vonultak át pusztítani Gersei Péter és László Tilaj nevű birtokára.¹¹⁶ Ez az első jele a Gerseiek ellen elkövetett folyamatos zaklatásnak, jobbágysaik fosztogatásának. Úgy látszik, a hegyesdi és szigligeti várnagyok ebben alaposan együttműködtek. Erre mutat legálábbis az a két oklevél 1451-ből majd 1455-ből, amelyekben Újlaki személyesen parancsolja meg mindkét vára várnagyainak, hogy ne molesztálják a Gerseiek jobbágysait, ne telepítsék át azokat saját birtokaikra, s ha bármi vitás ügyük lenne, azt ő majd elintézi.¹¹⁷ Valószínű, hogy a várnagyok helyben tartózkodtak. A Gerseiek ellen elkövetett békétlenkedések résztvevői egyébként nem feltétlenül maguk a vár-

114 Újlaki végrendelete: alább, 129. j.

115 Horváth, PhD kézirat. Adattár: A megye várainak várnagyai, alvárnagyai és udvarbírái 1539-ig.

116 DL 93152.

117 DL 93193 – 1451. jún. 2.; DL 93259 – 1455. máj. 11. A levelek kapcsán derül ki egyébként, hogy 1455-re Gersci Péter már nincs az élők sorában. Míg 1451-ben még mindkét Gersei testvért megemlítik (ugyan nem név szerint: *egregiorum filiorum Pethew de Gese*), 1455-ben már csak Pető Lászlót. Az ellenük irányuló hatalmaskodások 1455 után megszűnnek, 1456-ban már László sincs az élők sorában (DL 93282).

nagyok, hanem azok jobbágysai voltak, legyenek akár Újlaki szigligeti uradalmáról (Újfalva), vagy a várnagyok saját birtokáról valók (Martonfalva). Csupán a XV. század végéről – XVI. század elejéről van tényleges adatunk arra, hogy a szigligeti várnagy a vár mellett, Újfaluban is lakott,¹¹⁸ de nem lehetett ez másként a korábbi évtizedekben sem.

A Lacáknak és Somogyi Imrének szereplése azt mutatja, hogy kinevezésük beleillett az Újlaki-familiárisok észak-dunántúli uradalmakban való mozgatásába, viszont személyük Szigligetet nem a komolyabb várak közé sorolta. Még ha Somogyi Imre szerepe birtokai, rokonsága és főleg székesfehérvári kapitánysága miatt fel is értékelődik, Újlaki nem a jelentősebb familiárisait nevezte ki Szigliget élére. A vár uradalma sem volt túl nagy: az 1453. évi adománylevél szerint öt falu tartozott hozzá, még ha egy korábbi oklevél az uradalmat 200 jobbágytelek nagyságúnak is jelölte meg. Hegyesd várának tartozékai ezzel szemben szétszórtabbak voltak, de annyival jelentősebbek, hogy itt Györök falu vámmal is rendelkezett, Válluson pedig pálos kolostor állt.

Az 1450-es évek birtokszerző akciói és a birtokok megerősítése után Újlaki egy ideig kezében tartotta mindkét várat, később azonban elzálogosította őket. Bár évtizednyi eltéréssel, a várak nagyhatalmú familiárisainak kezébe kerültek. Hegyesd legbensőbb embere: Pacmáni Tamás kezébe, aki később Újlaki végrendeletében a familiárisok között az első helyen állt, s akit a bán végrendeletének végrehajtójául jelölt meg. Pacmáni 4000 forintot kölcsönzött urának, ezért adta neki Újlaki a várat, de az már 1460, az iktatás előtt Pacmáni kezén volt.¹¹⁹ Szigligetet ezzel szemben több, mint tíz évvel később zálogosította el Csornai István németújvári várnagynak, aki korábban Kanizsai-familiáris volt, az 1470-es években viszont Újlaki szolgálatába állt. Csornai birtokain keresztül Újlakinak sikerült összekötnie különálló németújvári uradalmát a többi dél-dunántúli és szlavóniai birtokával.¹²⁰ Valószínűleg ehhez a törekvéséhez tartozott Szigliget zálogba vetése is, bár egyúttal a vár csökkenő jelentőségét is mutatja, hiszen már nem volt olyan fontos a bánnak, hogy azt saját kezében tartsa. A zálogba vetés valamivel 1475 előtt történt, hiszen az 1475. október 17-én kiállított oklevélben Csornai István már zálogbirtokosként köti ki, hogy miután Újlaki Miklós 1500 aranyforintért adta neki Szigligetet, csak akkor bocsátja vissza, ha maga Újlaki, felesége: Dorottya, illetve fia: Lőrinc, avagy Pacmáni Tamás visszafizeti neki az összeget. Máskülönben Csornai felesége: Ka-

118 1482. máj. 22.: Zala II. köt. 621. p.; 1504. márc. 8.: Pannonh. Rendt. III. köt. 587–588. p.

119 DL 89029. Iktatás: DL 15431. Említi: *Horváth*, PhD kézirat. Pacmáni jelentőségére és szerepére: *Kubinyi*, Újlaki 25. p., *Horváth*, PhD kézirat.

120 Csornairól: *Kubinyi*, Újlaki 19. p., 180. j.

talán vagy leánya Krisztina kezeli halála után a várat.¹²¹ Újlaki Miklós életében nem is került vissza saját tulajdonába, a zálogösszeget már csak fia fizette vissza.

Csornai 1477-ben hunyt el, ugyanabban az esztendőben, mint ura, s a vár valóban leányának: Krisztinának és annak férje, Turóci Györgynek kezébe került. Mindezt Krisztina testvére: Csornai Jeronima panaszleveléből tudjuk, aki szintén igényt emelt a várra férjével, Szántai Botka Jánossal együtt. Az 1481. július 3-án kelt panaszlevelében azt állítják, hogy Turóci György és Csornai Krisztina jogtalanul foglalták el a Jeronimát megillető Sopron megyei birtokokat, valamint Szigliget várát.¹²² Figyelmen kívül hagyták azonban azt a tényt, miszerint 1471-ben Csornai fiúsította Krisztina leányát éppen azokban a Sopron megyei birtokokban, amelyekre ők 1481-ben igényt tartottak.¹²³ A felperesek panaszára Guti Ország Mihály nádor felszólította a vasvári káptalant, hogy Turóci Györgyöt és Krisztinát idézze meg, s a panaszosoknak 32 napon belül adják vissza az elfoglalt birtokokat. A Csornai-örökösök között kialakult peres helyzet figyelmeztető lehetett Újlaki Lőrinc számára, aki ezt látva határozottan gyorsan cselekedett. 1482 márciusában már vissza is akarta fizetni a zálogösszeget, így az uralkodóhoz fordult, aki felszólította Turóci Györgyöt, hogy a pénzt vegye át, és bocsássa vissza Szigliget várát Újlaki Lőrinc kezébe.¹²⁴ Az uralkodó felszólítását követően Turóciról és Krisztináról már nem is hallunk többet. Néhány hónappal később, 1482. május 22-én Lőrinc herceg tisztjét: Almádi Sánta Pált találjuk Újfaluban, aki eltiltott mindenkit Szigliget várának és tartozékainak elfoglalásától.¹²⁵ Az, hogy az Újlaki-tisztartó Újfaluban, a szigligeti vár legfőbb településén székel, arra mutat, hogy a vár is irányítása alá került. Az okleveles adatok azonban mégsem egyértelműek ateinketben, hogy Mátyás felszólítását követően Turóciéktól valójában ki is váltotta vissza a várat: Lőrinc herceg, avagy a befolyásos Újlaki-familiáris, Pacmáni Tamás. Az 1475. évi oklevél ugyanis mindkettejüket jogosulttá tette erre, s lám, a Csornai-féle bevallást követően több, mint tíz évvel később, 1486. január 4-én Pacmáni Tamás az uralkodóval át is íratta.¹²⁶ Sőt, néhány hónappal később, 1486. május 1-jén arról értesülünk, hogy Újlaki Lőrinc visszafizette Pacmáni Tamásnak az 1500 forintot Szig-

121 DL 39322; Magyar Történelmi Tár IX. 74. p. Átiratként az 1486. jan. 4-én kiállított, Pacmáni Tamás kérésére megerősített oklevélben.

122 DL 61838, kiadása: Sopron II. köt. 538. p.

123 DL 100876.

124 DF 233310. Az oklevél ismeretét Engel Pálnak köszönöm.

125 Zala II. köt. 621. p.

126 Lásd a 121. jegyzetet.

liget visszaváltásáért.¹²⁷ Eszerint a vár visszaváltásában Pacmáninak is szerepe volt, lehet, hogy korábban ő adta kölcsön Újlakinak a szükséges összeget, amire már ismerünk hasonló példát. Noha ebben az esetben az oklevél hallgat a kölcsönről, s egyértelmű visszaváltásról van szó, úgy tűnik, Szigliget ténylegesen mégis Lőrinc herceg kezében volt. Igaz ugyan, hogy 1484-ben a hűséges familiáris, Pacmáni átmeneti kegyvesztettségének lehetünk tanúi, amikor Palotán tartották foglyul,¹²⁸ mégsem valószínű, hogy 1482-ben őt magát tiltotta volna Lőrinc herceg tisztartója Szigliget elfoglalásától. Akik ellen az eltiltás irányult, azok Mórighidai Móric fiai: László és István lesznek.

Az 1470-es évek végén háttérbe tolt szigligeti vár szerepe Újlaki Miklós halála után egy csapásra felértékelődött. Jóllehet Újlaki végrendelete nem hagyott kétséget afelől, hogy birtokai kire szálljanak, a nagyhatalmú bán halálával többen is áhítozni kezdtek a hatalmas birtokrendszerre, s köztük Szigligetre is.¹²⁹ Az Újlaki Lőrinc ellen indított persorozat valójában a Mórighidaiak felbukkanásával kezdődött, hogy azután Újlaki Miklós leányági rokonainak követeléseivel folytatódjon.

1436, a Dombai György halála után tett elzalogosítás óta a Mórighidaiak nem hallattak magukról, nem jelezték sem birtokaikra vonatkozó igényüket, sem visszaváltási szándékukat. Az 1470-es évekre Móric már nem volt az élők sorában, fiai: László és István jelentek meg, hogy felélesszék régi jogukat. Valószínűleg a nagyhatalmú Miklós bán halálával láttak esélyt Szigliget és Berzöce visszaszerzésére. Ez a kezdeményezés azonban már a család hattyúdala volt. A XIII. századi eredetű család az 1400-as évek végén még a bárói rendbe számított ugyan, Lászlót a zászlósurak között említették, ami nagy kiterjedésű meggyes-szinyérvári uradalmanak volt köszönhető (az 1470-es évektől meggyesi Móroc illetve Meggyesaljai előnéven szerepelnek), azonban birtokaik nagy része már idegen kézen volt.¹³⁰

127 *In octavis f[festi] B[feati] Georg[ii] martiris* (1486. máj. 1.) – *Expediitio authentica capituli ecclesie Wesprimiensis super eo, quod magister Iohannes de Koroethna protonotarius palatinalis, Laurentius Parvus de Gyborth, Ambrosius Therek de Enying, Petrus de Somlyó et Emericus de Pernesz iuxta literas obligatorias pariter et fassionales coram Stephano de Báthor iudice curie factas – in persona domini Laurentii comitis de Ujlak pro redemptione castri sui Szigliget Thome Parvo de Pázmán 1050 f[lorenos] auri in castro Hegyesd deposuerint.* Tóti Lengyel elenchus, 10. p. (Az 1050 forint elírás lehét.) Az eredeti oklevelet a DL gyűjteményben nem találtam.

128 Horváth, PhD kézirat.

129 Végrendeletében minden birtokát fiára: Lőrincre hagyta, annak magtalan halála esetén leányaira: Katalinra, Fruzsínára, Orsolyára, illetve unokájára (Katalin leányára): Magdolnára. 1471. febr. 14. DL 17162.

130 Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. II. köt. In: Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 5. (1970) 293., 305., 310. p.

Szigliget visszaszerzésére irányuló szándékuk első jele azonnal Újlaki Miklós 1477-ben bekövetkezett halála után mutatkozott meg, amikor Meggyesaljai László 1478 júniusában a budai káptalan elé járult, hogy tiltakozását fejezze ki Újlaki Lőrinc Szigliget várának és Berzöce kastélyának elfoglalása ellen.¹³¹ Az eltiltásban nem említi, hogy a vár őt illetné, s független attól is, hogy Szigliget akkor éppen a Csornai-Turóci pár kezén volt zálogban. Meggyesaljai László éppen ezt a kínálkozó úrt igyekezett kihasználni: 1477-ben egyszerre hunyt el a vár tulajdonosa, Újlaki Miklós és a vár zálogbirtokosa, Csornai István. Tiltakozásának semmi foganatja nem volt, de nem engedi veszni az ügyet. 1486. február 5-én, a budai nádorválasztó országgyűlésen ismét tiltakozásának adott hangot. Panasz emelt, hogy Szigliget vára Újlaki Lőrinc kezén van, hiszen a vár — állította — örökjogon őt illeti. Jogai védelmére bizonyító okiratokat akart bemutatni, egyúttal egy zacskó pénzt is magával hozott, hogy a zálogösszeget kifizesse, mert Újlaki csak zálogjogon, nem pedig örökjogon birtokolja a várat. Labdavarsányi Jósza, Lőrinc herceg képviselője azonban sem a pénzt nem fogadta el, sem az okiratokat nem nézte meg, mert azt állította, hogy Lőrinc apja, Miklós halála óta semmiféle Szigligetre vonatkozó iratot nem látott, így nem tudja, hogy örökjogon vagy zálogjogon birtokolja-e a várat.¹³² Ezzel kezdetét vette a hosszan tartó pereskedés, amely még 1489-ben is folyt, végössé lezárását azonban nem ismerjük. Az 1486. februári perbehívás folytatásaként 20 nappal később, február 25-én az országbíró elé járult Újlaki Lőrinc, hogy tiltakozzon a Meggyesaljai László által kezdeményezett ügy ellen. Kijelentette, hogy Ladavarsányi Jósza nem úgy járt el, ahogy ő megparancsolta neki, mert hagyta, hogy okiratok bemutatására kerüljön sor, így viszont könnyen megfosztható lenne jogaitól. A perhalasztásért hat márkát fizetett az országbírónak. Bátori István országbíró így május 1-re halasztotta az ügyet.¹³³ Ezek után a per tovább folytatódott, de érdemi döntés nem született. Áprilisban Meggyesaljai ismét perbe vonta a herceget, a megjelölt május 1-i napon azonban Lőrinc akadályokra hivatkozva nem jelent meg. A pert októberre halasztották, majd 1487 májusára. Újlaki Lőrinc többszöri felszólításra sem mutatta be iratait, nem jelent meg a kitűzött tárgyalási napokon. Az ügy folytatásának még 1489-ben is van nyoma, de ezután már nem hallunk róla többet.¹³⁴ Az ügy lezárását nem ismerjük, ha egyáltalán volt lezárása az ügynek, hiszen Meggyesaljai László nem sok reményt táplálhatott a nagyhatalmú herceggel szemben. A per alatt Lőrinc mindvégig szilárdan ült a várban és az övé is maradt egészen haláláig. A Meggyesaljaiak támasztotta jogigény mindenestre valóságos

131 DL 18067.

132 Tanulmány végén közölve: 10. sz. oklevél (DL 19112).

133 Tanulmány végén közölve: 11. sz. oklevél (DL 19121).

alapokon nyugodott, hiszen láthattuk, hogy az 1440-es években Újlaki Miklós gátáltsan birtokfoglalásainak egyik módszere a zálogba vetett várak megszerzése, majd az uralkodóval való elismertetése volt. Az eredeti Mórchida/Meggyesaljai birtokosok 1436 utáni eltűnésének, majd a Hédervári-fivérek zálog címén való tiltakozásának, továbbá a vár Újlaki-kézbe jutásának rejtélye világossá válik az 1480-as évek végének perével. A zálogösszeg, amit a nádorválasztó országgyűlésen Meggyesaljai László ki akart fizetni, kétségkívül az az összeg lehetett, amivel egykor elzálogosították a Héderváriaknak vagy a Rozgonyiaknak, s amit később Újlaki Miklós valószínűleg kifizetett, hogy a várhoz jusson. Ennek a Meggyesaljai-féle zálogösszegnek semmi köze az 1475-ben Csornainak való elzálogosításhoz, azt Újlaki mint a várral már „jogosan” rendelkező birtokos bocsátotta a németújvári várnagy kezébe, s aztán fia — mint láttuk — vissza is váltotta. A kérdés inkább az, hogy az 1453-ban nyert szigligeti birtokra vonatkozó „új adományról” szóló iratot vajon azért nem mutatta be Újlaki Lőrinc az országbírónak, mert annak jogi bizonyító ereje semmissé vált volna a Meggyesaljaiak által felmutatott korábbi iratokkal szemben? Bizonyos, hogy Lőrinc tisztában volt azzal, apja hogyan jutott hozzá a várhoz, s éppen ezért nem engedte a pert a bizonyítás fázisában jutni, hiszen valójában maga is elismerte, hogy könnyen megfosztható lett volna jogától. Mindamellet érdekes a kérdés, vajon melyek lehettek azok az iratok, amelyeket Meggyesaljai László szeretett volna bemutatni jogai igazolása végett. Biztosra vehetjük, hogy az 1258., 1259. és 1274. évi oklevelek, majd az 1344. évben keltezettek köztük voltak, hiszen ezek azok, amelyeket rendre bemutattak a XV. század első felének birtokpereiben is. Ezeket már ismerjük. De vajon melyek lehettek az ezután következők? Vajon maradt-e bizonyítéka az 1436–40-es években történt elzálogosításnak? Vagy Meggyesi rendelkezett-e olyan oklevéllel, amely kifejezetten a szigligeti castrum jogos birtoklására vonatkozott, hiszen az 1486. évi perben kifejezetten a várról volt szó (természetesen uradalmával együtt), nem pedig csupán Szigliget possessióról, amelyhez való jogukat az unalomig ismerjük. Ezzel egy csapásra megoldódna a XIII. század végének problémaköre. Nagy kár ötszáz év távlatából, hogy László a nádorválasztó országgyűlésen nem nyithatta ki sem a zálogösszeget tartalmazó bőrzacskját, sem bizonyító iratait!

134 Az idézett 1486. febr. 7. és 26-i perindító iratok után a következő oklevelek vonatkoznak a perre: DL 19135: 1486. ápr. 17. győri káptalan; DL 19122: 1486. okt. 24. Bátori István; DL 19195: 1487. febr. 23. veszprémi káptalan; DL 19196: 1489. veszprémi káptalan. Az oklevelek többsége tartalmazza a két februári Bátori István-féle oklevelet tartalmi átírásban, továbbá egymásra is hivatkoznak, általában a perhatalasztás különböző állomásait mutatják be. Erdemi adatot nem tartalmaznak, ezért részletes ismertetésüktől eltekintek.

A Meggyesaljaiak birtokaik visszaperlésének eredménytelensége ellenére Szigligethez és Berzócéhez való jogukat mindvégig fenntartották és az 1490-es években született szerződésekben is birtokaik között emlegették, anélkül, hogy ténylegesen birtokolták volna. A két várra vonatkozó igényük tulajdonképpen a család kihalásával ment csak feledésbe. Valószínűleg az 1486 és 1489 közötti perek sem zárultak le, ám az állandó perhasztással az igény és a kitartás egyszerűen elhalványodott. A pert indító Meggyesaljai László 1490 szeptemberében már nem volt az élők sorában, fivére: István pedig inkább saját boldogulásával, illetve a László által felhalmozott adósságok törlesztésével foglalkozott, mintsem régi jusuk visszaszerzésével. Ezt szolgálta először az 1490. szeptember 24-én kötött kölcsönös örökösödési szerződés a Perényiekkel és a Batoriakkal.¹³⁵ A három fél a következő volt: Batori István országbíró és testvérei: András és Pál, valamint András fiai: György, István, András; továbbá Perényi János és fiai: Gábor, Mihály, István; végül Meggyesaljai István és felesége: Margit. A szerződésben foglaltak szerint a megjelölt birtokok egymásra szállnak, ha egyik vagy másik fél örökösök nélkül halna meg. A szerződés egyértelműen a Perényieknek és a Batoriaknak kedvezett, hiszen nekik utódlásuk biztosítva volt, míg Istváné nem. Maga a szöveg is kiemeli, hogy a szerződést Istvánnak attól való rettegésében kötötték, hogy ha utódok hátrahagyása nélkül halna meg, birtokait és javait békében tudhassa és nyugodt lélekkel hagyhassa hátra.¹³⁶ A szerződésbe a Meggyesaljaiak minden birtokát belefoglalták, függetlenül attól, hogy az valójában kezükön volt-e vagy sem. Így került a Perényieknek és Batoriaknak szánt birtokok közé Szigliget is. Az intézkedés valójában a nagykiterjedésű Szinyér-Meggyesi uradalomról szólt, amelynek megszerzésében Meggyesi igyekezett érdekeltté tenni a környéken birtokos Batoriakat és Perényieket.

135 DL 19676 (fehérvári keresztes konvent), DL 71026. Kiadása: Sopron II. köt. 562–565. p. Átírásai: DL 71027, DL 72053 (II. Ulászló 1490. szept. 28.). Itt derül ki az is, hogy Meggyesaljai László már nincs az élők sorában.

136 *quia idem Stephanus filius Mauricii prolibus utriusque sexus, sed et aliis fratribus et proximis, in quos bona et iura sua possessionaria condescendi deberent penitus orbatus haberetur, de futurisque sobolibus non procreandis formidaret, velletque idem Stephanus filius Mauricii eo vivente amicos tales habere, quorum auxilio et favore quieto animo in bonis suis frui et gaudere posset, obhoc eedem partes in bonis et iuribus suis possessionariis infranotandis, hanc fraternalem adoptionem et contractum perpetuo duraturum fecissent, quod si divino volente iudicio, cuius dispositioni cuncta sunt insolubili lege subiecta, memoratum Stephanum filium Mauricii ab hoc seculo absque heredum solacione decedere et deficere contingeret, extunc universa eiusdem castra, castella, oppida, possessiones porcionesque et iura possessionaria, puta...* (itt következik a birtokok felsorolása, és a felék ezekben való részesedése). Sopron II. köt. 562–563. p.

A szerződés miéртje, István igazi szándéka teljességgel megvilágosodik alig egy évvel később. 1491 júliusában a birtokok ígéretének fejében óriási összegű pénzt: 21 000 forintot kívánt felvenni a szerződő felektől. Testvére: László halála után ki kellett elégítenie ugyanis annak özvegyét hitbérében és jegyajándékában, továbbá familiárisait és hitelezőit, s ehhez meglehetősen nagy összegre volt szüksége, amelyet csak úgy tudott előteremteni, ha birtokait elidegeníti. A kölcsön felvételéről intézkedő oklevélben ismét megerősítette az örökösödési szerződést, mondván, ha a kölcsön visszafizetése nélkül halna meg, akkor birtokai (azok is, amelyek idegen kézben voltak.) az 1490. évi szerződés értelmében szálljanak Bátori Istvánra és Perényi Jánosra, illetve azok örököseire. Feleségét, Margitot azonban meg kell tartaniuk birtokaiban, amíg férje nevét viseli, s ha újból férjhez menne, csak 3000 forint megfizetése után vehetik el tőle birtokait.¹³⁷ A nagyszögű pénz a család teljes csődjét jelezte: István több birtoka idegen kézen volt, hatalmas összegű adósságot halmoztak fel, utódjuk pedig nem volt. István hamarosan meg is halt, 1493 szeptemberében már özvegyéről olvashatunk, aki Butkai Péter rokonának adja halála esetére a férjétől ráhárított birtokait.¹³⁸ A Meggyesaljai családnak magva szakadt, birtokai pedig István szándéka szerint Bátori Istvánra és Perényi Jánosra kellett, hogy szálljanak. Meggyessel és a hozzá tartozó Szinyér várával így is történt, már 1493-ban közösen tiltottak el mindenkit a birtok és a vár elfoglalásától, 1494 után viszont már csak a Bátoriak kezén találjuk.¹³⁹ Izdenc is, úgy tűnik, csak a Bátoriak kezére került később.¹⁴⁰ Bátori István országbíró, mint az 1486–89. évi birtok-visszaigénylő perek bírása, pontosan tisztában volt azzal az 1490. évi szerződés megkötésekor, hogy mely birtokok nem voltak a Meggyesaljaiak kezén. Erre utal az az 1494. február 28-án kiállított oklevél, amelyben kinyilvánítják, hogy a jelenleg idegen kézben lévő Meggyesaljai birtokokat, úgymint Szigligetet és Berzócét, ha sikerül visszaszerezniük, egyenlő részre kell osztani a felek között.¹⁴¹ A felek azonban itt egy újabb taggal bővültek a már ismert Bátoriak és Perényiek mellett, jelesül Béltelki Drágfi Bertalannal. A megegyezés előzménye a következő: Drágfi perbe vonta Bátori Istvánt és fivérét: Andrást, valamint Perényi János fiait: Gábort, Mihályt és Istvánt a Meggyesaljai-birtokok miatt, majd ennek

137 Tanulmány végén közölve: 12. sz. oklevél (DL 19742, DL 71034).

138 A körösszegi és adorjáni gróf Csáky család története. I. köt. Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. Bp., 1919. I. köt. 475. p. (1493. szept. 5.)

139 Koppány Tibor: A középkori Magyarország kastélyai. Bp., 1999. 179. p.

140 Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. I. köt. In: Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve IV. köt. (1968) 341. p.

141 DL 71054.

eredményeként született a fenti megegyezés, miszerint Meggyesaljai István minden birtokának egyharmad részét Drágfinak és fiainak kell adniuk, kivéve Szinyért és Meggyest (pedig éppen ez a örökség jelentős része), és azon birtokokat is, amelyek most még idegen kézen vannak. Drágfi Bertalannak volt tehát valami kapcsolata a Meggyesaljai-birtokokkal, ha a másik két fél azonnal átengedte neki a birtokok egyharmadát, jöllehet az 1490. évi szerződés szerint azok csak őket illették. Igaz ugyan, hogy a birtokegyüttes jelentős részét kitevő Szinyér-Meggyest visszatartották, így komolyabb birtokok nem juthattak Drágfinak. Mindenesetre az a tény, hogy Drágfi Bertalan beperelését követően valóban azonnal megosztottak a birtokokon, azt jelenti, hogy Drágfi fel tudott mutatni olyan iratokat, amelyek szerint valóban járt neki bizonyos rész az örökségből. Lehet, hogy még korábban vele is kötött Meggyesaljai örökösödési szerződést, vagy pedig ő is hitelezői közé tartozott, s a hitel visszafizetésére bizonyos birtokok leköttése volt a garancia.

A Meggyesaljaiakkal kötött szerződés igazi nyertesei azonban a Bátoriak lettek. A szinyér-meggyesi uradalomra végeredményben ők tették rá a kezüket, s a későbbiekben is van arra példa, hogy bizonyos Meggyesi-birtokokat csupán sajátjukként kezelték. Erre utalhat az 1525. május 24-én keletkezett oklevél, amelyben a néhai Meggyesaljai birtokokról folyó perben (Szinyér vár, Meggyes oppidum, Szigliget vár, Berzöce kastély) az uralkodó nyomatékosan felszólította Bástori Istvánt, Györgyöt és Andrást (István néhai országbíró és erdélyi vajda testvérének: Andrásnak fiait), hogy összes oklevelüket, amelyek a mondott birtokokról egykor Perényi János, Bástori István és Kusalyi Jakcs Ferenc között keletkeztek, kötelesek kiadni a Perényieknek. A Bástoriak azonban többszörös felszólítás ellenére sem engedelmeskedtek.¹⁴² Jöllehet az 1486-ban kezdeményezett perben Meggyesaljai László nem szerezte vissza Szigligetet, Bástori István tisztában lehetett azzal, hogy a valódi, jog szerinti birtokos ő volt. S valóban Újlaki Lőrinc halálával úgy tűnik, ők is igényt tartottak ezekre a birtokokra, köztük Szigligetre is. Azt állították Szigliget vára *hereditario titulo iuris* őket illeti meg — nyilván az 1490. évi örökösödési szerződés alapján.¹⁴³

¹⁴² DL 71194.

¹⁴³ Holub, *Községek/a* 198–199. p. Lőrinc herceg halála után a Bástoriak igényét Holub részletezi, azonban az ezt tartalmazó eredeti oklevelekre nem sikerült rábukkannom. A Holubnál feltüntetett jelzetekbe (DL 24723, 24724, 24725) hiba csúszhatott, ezekben a várra vonatkozó igényük nem szerepelt. A Tóti Lengyel clenhusok azonban megőrizték azt az adatot, miszerint 1526. márc. 28-án Szaniszlófi Bástori György, István és András tiltakoztak az ellen, hogy a királyné Lengyeltóti László, János, Gáspár és Boldizsár kezébe juttassa Szigligetet, illetve ők maguk elfoglalják azt. Tóti Lengyel clenhus 13. p.: *Feria 4 maioris Hebdomade — Protestatio et inhibitio nominibus Georgii, Stephani et Andree de Bathor, filiorum quondam*

A Meggyesaljaiak, majd a Bátoriak mellett mások is akadtak, akik Szigligetre jogot formáltak. A XV–XVI. század fordulója után már gyakoriak az Újlaki birtokokért indított perek, amelyek nyitját Lőrinc fokozatos gyengülésében, hatalmának megingásában keresetjük. Lőrinc 1494–95. évi lázadása, azaz a törökkel való egyezkedés gyanúja után az uralkodó csak úgy adott neki kegyelmet, hogy az 1496. évi országgyűlés kimondta: magtalan halála esetén birtokai a koronára háramlanak.¹⁴⁴ A XVI. század elején a birtokokra, köztük Szigligetre áhítozók többnyire néhai Miklós bán leányági örökségére hivatkozva igyekeztek jogot formálni. 1504-ben unokahúga: Perényi Orsolya indított pert Lőrinc ellen, hogy az anyja után járó örökrészt adja ki neki. Noha Lőrinc megígérte, hogy a Nyitra megyei Temetvény rá fog szállni, halála után ez mégsem így lett.¹⁴⁵ Orsolya után nem sokkal később Guti Ország Mihály és Ferenc álltak elő követelésükkel, akik nagyanjuk: Katalin (Újlaki Miklós leánya) leánynegyedét igyekeztek megszerezni maguknak, köztük Szigliget várát is.¹⁴⁶ Igényüknek Lőrinc herceg halála után is hangot adtak: 1525 júniusában a Gúti Ország-testvérek (Ferenc, Imre, Dorottya, ennek férje: Korlátkövi Péter és Borbála) eltiltottak mindenkit az Újlaki-féle birtokok elfoglalásától. A birtokok között természetesen Szigliget is fel volt sorolva.¹⁴⁷ Ekkortájt keletkezhetett az a csonkán fennmaradt oklevél is, amelyben Gúti Ország Ferenc és Imre kívánják bevezettetni magukat Újlaki Miklós birtokaiba, így Szigliget várába is, amelyek az Újlaki és Maróti Miklós között kötött szerződés és annak királyi jóváhagyása értelmében őket illeti.¹⁴⁸ A nevezetes szerződés valóban fennmaradt fogalmazvány formájában 1465 körüli datálással, és ebben Újlaki Miklós két fia: Lőrinc és István nevében szerződést kötött vejével (Katalin leányának férjével) Maróti Lajossal és annak testvérével: Mátéval arra az esetre, ha a felek örö-

Csaniskoffy (helyesen: Szaniszlófi) de eadem Bathor, coram conventu Simigiensi interposita; — tenore quarum Ladislaum, Iohannem, Gasparem et Balthasarem Lengyel de Tóthi, ab impetratione arcis Szigligeth in comitatu Zaladiensi site appertinentiarumque eius, — regiam maiestatem ab eiusdem collatione, loca vero credibilia a facienda statutione inhihent.

144 *Reiszig*, Újlaki 63–64. p. Az ezt megelőző 1494–95. évi Veszprém megyei katonai hadműveltekre: *Horváth*, PhD kézirat.

145 *Reiszig*, Újlaki. 60. p.; 1507: Perényi Orsolyának és férjének: Balassa Ferencnek ígéri Temetvényt. A Balassa család levéltára. 1193–1526. Fekete Nagy Antal kézírata alapján sajtó alá rendezte és szerk.: Borsa Iván. Bp., 1990. (A továbbiakban: Balassa.) 480–481. p. Ezután Thurzó Eleké lett. (Lásd *Erdélyi Gabriella*: Egy kivételes karrier Mohács előtti kezdetei: Bethlenfalvi Thurzó Elek. In.: Emlékkönyv R. Várkonyi Ágnes születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk.: Tusor Péter. Bp., 1998. 123. p.)

146 1519: DL 23263.

147 DL 66058.; Balassa 572. sz.

148 DL 104551. Az oklevélre Horváth Richárd hívta fel a figyelmet.

kös nélkül halnának meg. Ebben az esetben a birtokok a másik félre és annak örököseire kell, hogy szálljanak. A birtokok közt természetesen ismét szerepel Szigliget vára is, amely ekkor még nem volt elzálogosítva Csornai Istvánnak.¹⁴⁹ Az 1525 körüli csonkán fennmaradt oklevél hátoldaláról derül ki, hogy az igény Csulai Móré László ellenében fogalmazódott meg, aki ekkor már több birtokot, köztük Szigliget várát is kezében tartotta. A Lőrinc herceg özvegyét, Magdolnát sebtében feleségül vevő Csulai Móré László ugyanis azonnal elfoglalta Lőrinc birtokait, valószínűleg királyi támogatással. Lajos király ugyanis Magdolnával megegyezve átvette a törvény szerint ráhárított Újlaki-birtokokat, majd néhány hónappal később továbbadta Móré Lászlónak.¹⁵⁰ Az újonnan feltűnő, Palotán berendezkedő Mórét végül 1533-ban sikerült kiűznie a Szapolyai-pártnak.¹⁵¹ Ez azonban már nem tartozik sem korszakunkhoz, sem Szigliget várának történetéhez, Szigligetet ugyanis Móré nem sokáig tartotta a kezén, 1526-ban továbbadta a Tóti Lengyel családnak, akik valószínűleg a Meggyesaljaiakkal voltak valamilyen rokonságban. A vár eladományozása ugyan nem volt teljesen zökkenőmentes: 1526 februárjában Máté pannonhalmi főpát kétszer is tiltakozott az ellen, hogy Móré László és Magdolna eladja vagy akár csak elzálogosítsa Tóti Lengyel Lászlónak és fiainak: Jánosnak és Gáspárnak a várát.¹⁵² Tiltakoztak továbbá a Bátoriak is,¹⁵³ azonban egyiknek sem volt foganatja: az eladományozás néhány hónappal később mégis megtörtént. Június 9-én az apát még szót emelt, de már az ellen, hogy a vár királyi megerősítéssel Lengyel László és fiai: János, Gáspár és Boldizsár kezébe került.¹⁵⁴

Annak ellenére, hogy Újlaki Lőrinc halála után birtokainak végül is a koronára kellett volna háramlania, a Szigligetre igényt formálók közül egyikük sem ért célt, a vár királyi beleegyezés illetve adomány folytán a Tóti Lengyel család kezébe került, akik az egész újkorban várúkként bírták, egészen 1702-ig, a vár lerombolásáig.

149 DL 45140. Az oklevél ismeretét Engel Pálnak köszönöm.

150 Balassa 554. sz.

151 *Véress D. Csaba*: Várak a Bakonyban. Bp., 1983. 33–34. p.

152 1526. febr. 12.: DF 208277; Pannonh. Rendt. III. köt. 760. p.; 1526. febr. 22.: DF 208278; Pannonh. Rendt. III. köt. 761. p.

153 Lásd a 143. jegyzetet.

154 1526. jún. 9.: DF 208283; Pannonh. Rendt. III. köt. 764. p.; Egyháztörténelmi Emlékek a magyarországi hitújítás korából. I. köt. Szerk.: Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János. Bp., 1902. 263–264. p.

II. Uradalom, topográfiai kép

A szigligeti vár uradalmának vizsgálatakor nehéz helyzetben vagyunk, ugyanis az egész középkorból mindössze egyetlenegy forrás maradt fenn, amely pontosan tájékoztat a vár tartozékairól. Az adat a XV. század közepéről való, így kérdés, vajon a korábbi századokban, netán a vár felépítésekor már hozzátartoztak-e ezek a birtokok. Korai történetük, s földrajzi elhelyezkedésük vizsgálata remélhetőleg közelebb visz ahhoz a problémához is, hogy a XIII. század derekán jól megépített vár miért nem viselte már ekkor a Szigliget nevet, s hogy a körülötte fekvő birtokok hogyan váltak egy taggá, átadva nevüket a felettük magasodó várnak.

Az említett adat 1453-ból származik, amikor Újlaki Miklós új adományként megszerezte Szigligetet Hegyesddel és Kaposújvár felével együtt.¹⁵⁵ Az uralkodó nevében kiállított iratban részletezik a várhoz tartozó öt birtokot, amelyek a következők: Hegymagas, Újfal, Nagyfal, Sziget és Felsőtomaj. Hegymagas faluról tudjuk, hogy a vártól északabbra helyezkedett el a Hegymagas hegy (mai Szent György-hegy) oldalában; Felsőtomaj pedig a vártól keletre a Badacsonyi keleti oldalán. A másik három település helye egyelőre bizonytalan. Hegymagas és Felsőtomaj esetében ma is létező falvakról van szó, de azonosításuk a középkori falvakkal elhamarkodottság lenne, ugyanúgy, ahogy a mai Szigliget falunál is. Hegymagason ugyanis több birtok is volt, amelyek egyike került 1274-ben Mórighidai Miklós kezére. A névalak egyszerre jelentette a falut, a hegyet és a többi birtokot is. Azt, hogy a falu melyik birtokon volt, egyelőre nem tudjuk. Szigliget esetében szintén kérdéses a várrom alatt húzódó mai falu középkori eredete. A források a várra alkalmazzák a Szigliget elnevezést.

A vár uradalmában talán Tomaj esete a legegyszerűbb. 1344-ben hallunk róla: Lajos király leválasztotta a szigligeti várról, hogy Ládi Istvánnak adományozza érdemeiért.¹⁵⁶ Valószínű, hogy a Badacsonyi oldalán húzódó Tomaj már a XIII. században a vár tartozéka lehetett.

Hegymagas esetében bonyolultabb a kérdés. A XIII. században több birtokost ismerünk Hegymagason, amelyek a következők: a pannonhalmi apátság, a királyi udvarnokok, a veszprémi káptalan és Atyusz nembéli Sol ispán. Az apát birtokjoga egészen korai időszaktól, a XI. század végétől igazolható, de egyes adatok szerint már Szent István adott neki tizedszedési jogot.¹⁵⁷ Az Albeus-féle összeírás szerint

155 Tanulmány végén: 9. sz. oklevél.

156 Lásd a 47. jegyzetet.

157 A pannonhalmi apátság Szent László-kori összeírásában szerepel Hegymagas: itt és Kapolcson László király 20 mansió szolgálonépet adott az apátnak. Pannonh. Rendt. I. köt.

az apát hegymagasi (más néven apáti) népeinek földjei a nádas mellett terültek el, más tartozékaik pedig, amit a Hegymagas falubéli királyi udvarnokokkal közösen bírtak, a hegy körül. A birtok szomszédos volt Tapolca és Keszzi falu birtokaival is.¹⁵⁸ A pannonthalmi apát mellett a keszi udvarnokoknak saját birtokaik is voltak. Egy 1254. évi forrás szerint észak felől a keszi udvarnokok földje terült el, míg nyugat felől az a föld, amit az apát a hegymagasi udvarnokokkal közösen bírt.¹⁵⁹ A két udvarnokföld és az apát birtoka között 1256-ban határkiigazításra került sor, ekkor az apát birtokát pontosan elhatárolták. Azt is megtudjuk, hogy Hegymagas hegy egy részét közösen birtokolta a pannonthalmi apát, a veszprémi káptalan, továbbá a zalai várnépek és az udvarnokok.¹⁶⁰ Az udvarnokok földje különös jelentőséggel bír, ugyanis 1274-ben azt a Hegymagas földet adta az uralkodó Móríchidai Miklósnak, amely korábban a királyi udvarnokoké volt, így a szigligeti várhoz tartozó 1453-ban emlegetett Hegymagas tartozék eredete itt kereshető. Az adományból azonban nem derül ki, hogy mely udvarnokok földjéről van szó. A határokat megjárták ugyan, ismerjük tehát a föld kiterjedését, de ebből (összevetve akár más határleírásokkal) nem derül ki a korábbi tulajdonos. Ha a hegymagasi udvarnokoknak csupán az az egyetlen földjük volt, amit a pannonthalmi apáttal közösen bírtak,

592. p. Ezt megerősíti 1213-ban II. András Uros apát kérésére. Uo. I. köt. 626. p. Majd 1222-ben az apát a hegymagasi Apátiiban (*in villa Apatii in Higmogos*) vásárolt szőlőt. Uo. I. köt. 655–656. p. 1238-ban a veszprémi káptalan ellenében visszaitélték a pannonthalmi apátnak Hegymagas és Kaposcs, valamint 13 somogyi falu tizedét. Arra hivatkoztak, hogy a két zalai faluban még István és László királyoktól származik a tizedszedési jog (*in Zala duarum villarum Higmogos et Kopulch donatarum a sanctis regibus Stephano et Ladizlao*). Uo. I. köt. 759–760. p.

158 (*In comitatu Zala*) *in predio Higmogos, quod alio nomine dicitur Apati, sunt sexaginta due mansiones preter parvulos et iuvenes, quorum nomina sunt hec: [Bot]us germanus Both sacerdotis, Pepul, Petur, Ledim, Herceg, Myclous et ceteri, de quibus in quolibet mense duo cum uno equo suo debent tenere et custodire equos abbatis, ubicunque ipse abbas fuerit, in stabulo non in campo [in] expensis abbatis; terram autem habent secundum communem considerationem vicinorum ad XII aratra preter arundinetam, fenetam, silvas et nemora, et colles et pascua pecorum, que omnia sunt eis communia (circumquaque dictum montem) cum udvornicis regis de predicta villa Higmogos; conterminales vero villas habent has: Tupulca, Kezu, a quibus terra eorum separata est per metas erectas ab antiquo. Pannonh. Rendt. I. köt. 779. p., Reg. Arp. 635. sz.*

159 *invenimus agazones Sancti Martini sub monte Hygmo[gos] terram suam habere separatam cum wdornicis de villa Kezev a plaga aquilonari cum duabus magnis [metis terreis] ad molendinum Soych, quod est super [fluvium Egrvd et transit] per fluvium Egrvd, et vadit per antiquum Egrvd per prata. Cum wdornicis vero, qui sunt in Hyg[mogos, a parte] occidentali terram habent communem in silvis et in fenetis. Pannonh. Rendt. II. köt. 291–292. p.*

160 Uo. II. köt. 294–295. p.

akkor lehetséges, hogy inkább az önálló birtoklású kesziekét kapta meg Miklós. Az sem kizárt persze, hogy az udvarnokoknak közösen is volt földjük.

Továbbhaladva a birtokosok sorában, a pannonhalmi apát és az udvarnok-földek mellett földje volt még Hegymagason a veszprémi káptalannak. Birtoklása, nem tudni, milyen korai időre megy vissza, ugyanis határpercek során mindig egy 1082. évi oklevélre hivatkoztak, ez azonban a XIII. század végén készített hamisítvány.¹⁶¹ A XIII. század elején birtoklásuk azonban már adatolható. Egy 1217 körüli oklevél szerint Turul comes a Szentföldre menet bevallja, hogy amikor Tapolcát adományba kapta, elfoglalta a veszprémi káptalan Hegymagas hegy alá eső birtokát.¹⁶² Az 1274. évi oklevélben is említi a káptalant, mint az udvarnokok, majd Miklós által birtokolt föld egyik szomszédját.

Noha a szigligeti várnak a XV. században említett Hegymagas-tartozék eredetét abban látjuk igazolva, hogy mindkettőnek ugyanaz a Mórighidai a birtokosa, a XIII. század közepi-végi adatok erről hallgatnak. A XIII. század végén talán már a szigligeti várban találjuk a Mórighidaikat, ám az 1274-ben kiállított oklevél meg sem említi, hogy az udvarnokok hegymagasi földjének bármi kapcsolata lett volna a várral. Ez azt jelenti, hogy az udvarnokok Hegymagas birtoka ekkor még biztosan nem volt a váruradalom része. Valószínűleg csak azután lett az, hogy Mórighidai megszerezte a Szigligeti várat.

A további három faluról, Újfaluról, Nagyfaluról és Szigetről még ennél is kevesebb adatunk van. Feltűnő, hogy Szigliget, mint falunév nem szerepel a vár tartozékai között, ennek nyitja az Újfalu–Nagyfalu elnevezésben kereshető. 1258-ban Móric szigligeti földrészének határait bejárták és rögzítették. Ekkor derült ki, hogy a birtok szomszédos Szigliget–Újfalu nevű birtokkal is, amely egy évre rá már szintén Móric kezében van. Az 1258. évi határjárás szerint tehát létezett egy ó- és egy újfalu, külön-külön hozzátartozó birtokkal, amelyek aztán 1259-ben egy kézben egyesültek. Az ekkor még csak Szigliget–Újfaluként (*nova villa Zegligeth*) emlegetett település a XV. századra önálló településsé nőtte ki magát. Ennek első bizonyítéka az 1408-ból származó határper, amikor Mórighidai János beperelte a lövöldi perjelt, mert az János Újfalunak (*Wyfalu*) nevezett birtokát belefoglalta saját határaiba.¹⁶³ Ettől kezdve Újfalut már csak ebben a formájában írják, bizonyos, hogy ez lesz tehát az 1453-ban emlegetett vártartozék is. Igaz ugyan, hogy már 1259-ben, a vár felépítése előtt tudunk létezéséről, de Hegymagashoz hasonlóan csak a Mórighidaik térnyerésével válhatott a vár tartozékává.

161 Reg. Arp. 21. sz.

162 Zala I. köt. 68–69. p.

163 DL 94361.

Ezek ismeretében Nagyfalu megjelölést vonatkoztathatjuk az ófalura. A 'nagy' és 'öreg' szavak gyakran szinonimaként fordultak elő,¹⁶⁴ s mivel Nagyfalu nevű település a környéken nem volt, valószínű, hogy Nagyfalu a XV. században magát Szigliget falut jelölte. (A XV. században *villa Zegligeth*nek írák.) Újfaluhhoz hasonlóan már a vár felépülése előtt létezett, Mórighidai birtokban volt, de hasonlóan Újfaluhhoz és Hegymagashoz, csak a család terjeszkedése révén válhatott a vár tartozékává.

Az utolsó birtokról, Szigetről keveset tudunk. Csak azt lehet megállapítani, hogy a megyében emlegetett más Sziget nevű települések nem itt voltak.¹⁶⁵ Az 1164-ben Atyusz-birtoklású Sziget helyét nem ismerjük, de jogi helyzete miatt kizárható, hogy azonos lenne a szigligeti vár tartozékával. A leginkább gyanúra okot adó név magában az 1260. évi várépítési engedélyben szereplő *sziget*, amely a vár felépítésének helyét jelöli. Noha földrajzi megjelölésről van szó és nem értelmezhető önálló helynévként, lehetséges, hogy névmódosuláson ment keresztül, s a XV. századra már tulajdonnévként használták. Ahogy a XIII. századi *nova villából* Új-falu lett a XV. századra, úgy az *insula* Szigetté válhatott. Ebben az esetben Sziget ténylegesen azt a területet, birtokot jelentené, ahol a vár állt, azaz magát a hegyet, és esetleg az alatta levő területet.

A birtokok módosulását és a felmerült kérdéseket a vártartozékok térbeli vizsgálata fogja sok esetben megválaszolni. A földek pontos helyének azonosítása mellett fontos kérdés az is, hogy az uradalom mekkora kiterjedésű volt, s tartozékai vajon egy testben feküdtek-e. Az öt település közül ugyancsak Tomaj–Felsőtomaj helyzete a legegyszerűbb. Tomaj helyét az 1344. évi adománylevél pontosan leírja: a Badacsony hegy keleti oldalán van, templomát Szent István protomártírnak szentelték, s a hozzá tartozó birtok a Balatonig nyúlik le.¹⁶⁶ Ehhez a birtokhoz közel húzódott Felsőtomaj is, ami Tomaj leválasztása után Szigliget uradalmában maradt, s ezért említi az Újlaki-féle új adomány a vár tartozékaként. Felsőtomaj tehát a vártól valamivel távolabb, kelet felé esett.

Hegymagas esetén az udvarnokok, majd a Miklós által birtokolt föld határait kell megvizsgálni, amelyre az 1254., 1256. és az 1274. évi oklevelek határjárásai adnak felvilágosítást. Ezekből megtudjuk, hogy a pannonthalmi apát és az udvarnokok földje a Hegymagas hegy nyugati oldalán húzódott, közöttük határvonal az Egregy patak volt.¹⁶⁷ Az udvarnokok, illetve Miklós földjének északi határosai az apát, valamint a veszprémi káptalan és Tapolca, tovább kelet felé Tördemic húzó-

164 Szamota István – Zolnay Gyula: Magyar Oklevél-szótár. Bp., 1902–1906. 678., 726. p.

165 Csánki III. köt. 16. p.; Holub, Községek/b 825. p.

166 Lásd a 47. jegyzetet.

dott, nyugaton pedig Miklós apjának: Móricnak földjei, azaz Szigliget birtok terület el.¹⁶⁸ Nem derül fény arra, milyen birtok húzódott dél felé. Lehetséges, hogy ez azért maradt figyelmen kívül, mert a határjárás során nem a birtok önmagába visszatérő határvonalát járták végig, így logikusan nem tüntették fel minden érintkezési pontját. Ám az sem kizárt — s a földrajzi viszonyok inkább ez utóbbit erősítik —, hogy délen már a Balatont vagy zsombékos nádasokat kell keresni. A határvonal egyébként érinti a Hegymagas hegy alatt fekvő Szent Kereszt kápolnát is, ahol a birtok Tapolcától határolódik el, valamint ehhez a ponthoz közel vonul el a Tapolca és Apátit összekötő nagy út is.

167 1256-ban az apát birtokának elhatárolásakor írják: *deinde protenditur et vadit ad pratum Egrug ad partem orientalem, ubi erant due mete antique, quas destruxerant wdvornici et de novo sunt innovate; deinde declinat ad meridiem iuxta idem pratum, ubi sunt due mete nove in fine terre arabilis, una wdvornicorum iuxta pratum Egrug a parte orientali, altera abbatibus in fine terre arabilis a parte occidentali; inde vadit iuxta dictum pratum, ubi sunt due mete nove in fine terre arabilis; et exinde intrat pratum Egrug ad partem orientalem, ubi sunt due mete nove super antiquis truncis; deinde vadit ad magnam aquam Egrus, iuxta quam sunt due nove mete, que aqua distinguit terram abbatibus a terra wdvornicorum memoratorum. Nec hoc omittimus, quod ab illis duabus metis in antea, que sunt iuxta aquam Egrug, nec populi abbatibus poterint transire, ad terram wdvornicorum, nec wdvornici poterint venire ad terram abbatibus antedicti. Et sic terra abbatibus memorati a terra wdvornicorum de Kezu separatur. Pannonh. Rendt. II. köt. 295. p.*

168 *Incipit enim prima meta iuxta viam wasarusuth vocatam, deinde itur ad septemtrionem ad metas terre Vesprimiensis capituli, ubi sunt due mete angulares in loco, qui dicitur Bylukaltala, deinde eundo versus orientem sunt tres mete sub arbore sorbi. Exinde in valle Paputhalia iuxta vepres, cuiusdam vinee sunt due mete, inde itur per eandem partem ad finem vinee hodvijlag Zeleyfee vocate, et ibi sunt tres mete angulares, item parum procedens versus meridiem sunt quatuor mete infine vinee Chom Zelefew vocate. A quibus directe tendendo ad capellam Sancte Crucis sub monte Hegmogos sunt due mete, per quas separatur a terra Thaplycha, postea eundo versus meridiem usque ad Kuzuptetu, ubi sunt veteres mete due, abhinc in loco Chelezenaya uerey sunt due mete veteres. A quibus descendendo in Humuzozov a parte meridionali tanguntur due mete, et ibidem prope sunt alie due mete in vinea Vrbanus, sub qua in monticulo sunt due mete a parte meridionali, a quibus descendendo in Eregetew iuxta vinea Anda sunt due mete et prope alie due mete, unde descendendo a parte meridionale similiter in Eregetew sunt due mete, post quas sunt alie due mete prope iuxta magnam viam super quam itur in Apathy. Deinde iuxta vineam Petri sunt due mete a parte meridionali et due inde mete sunt super vepres vinee Bace sacerdotis. Et in fine eiusdem in prato Feredeuzeg vocato sunt due, ubi determinatur. De terra Turdemez, inde itur ad nemus prope Turdemez, ubi sunt commetanei cum magistro Mauricio populi de Turdemez, ubi finitur cursus metarum, ibi in maiore quantitate sunt possessiones magistri Mauricii a parte occidentis. Rómer – Szabó, Okmánytár 109–110. p.*

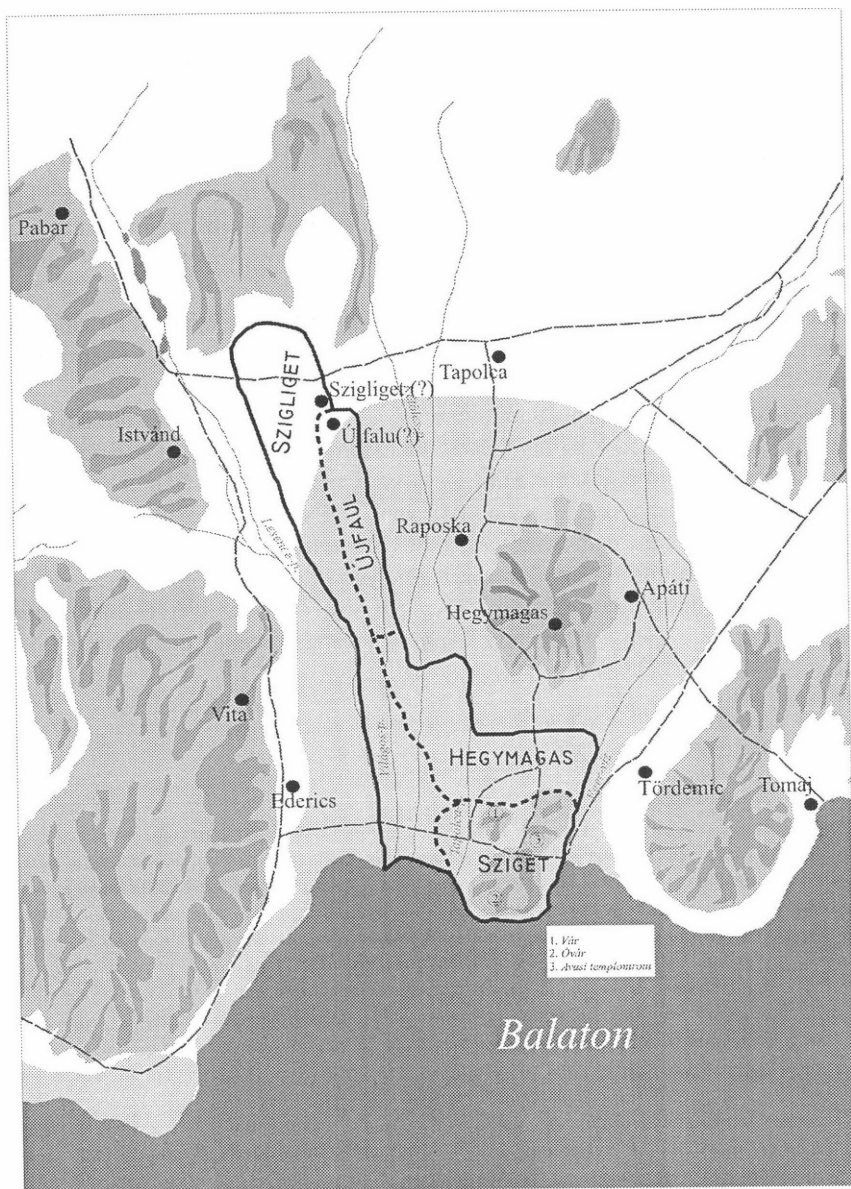
Milyen irányban húzódik pontosan az 1258-ban és 1259-ben megszerzett Szigliget és Szigliget–Újfalú birtok? Az előbbinek fennmaradt határjárása, míg az utóbbié nem, de mivel a két terület szomszédos volt, az 1258. évi határjárás fényt derít az újfalusi birtok helyére is. Szigliget birtok nyugati határa a Lesence patak volt, majd észak felé a Pabart Tapolcával összekötő úton is túlnyúlt, ahol Uzsával volt határos. A határvonal ezután visszafordult dél felé, és itt, azaz a birtok keleti oldalán érintkezett Szigliget–Újfalú birtokkal. Majd továbbhaladt dél felé a Belér patak mentén, ahol a veszprémi káptalannal volt határos, s egészen a Balatonig húzódott. A Balaton érintésével, mint déli határosával végül visszakanyarodott a Lesence patakhoz.¹⁶⁹

A Hegymagas–Szigliget–Tomaj birtokok körülhatárolása ezzel lefedte a Lesencétől Tördemicig, illetve a Tapolcától Balatonig húzódó területet, azaz a mai Tapolcai-medencét. (2. ábra) A három birtok határos volt egymással, amelyből az előbbi kettő 1274-től egy kézben összpontosult, jóformán egy birtokká összeolvadva. Most már csupán a települések, főképpen Szigliget és Újfalú helyét nem ismerjük, valamint a Szigetnek nevezett terület és a vár helyét. Ez utóbira egyetlen oklevél határjárása sem utal. Vajon összefüggésben vannak-e a települések a várral?¹⁷⁰

Az 1258. és 1259. évi, immár jól ismert iratok csak a birtokok határait járták körbe, a határvonalakon belül fekvő településeket tekintve némák maradtak. Tisztázásukhoz későbbi forrásokhoz kell nyúlni: a XV. századi határpererekhez. Ezeknek három főszereplője volt: Mórighidai János mint Szigliget és Hegymagas birtokosa, a lövöldi perjel mint Tapolca ura, és a veszprémi káptalan Raposka gazdája (ez utóbbi megfelel a korábbi veszprémi káptalani birtoknak). A három birtokos közötti pererek Szigliget–Újfalut, Tapolcát és Raposkát érintették, s a vitatott határvo-

¹⁶⁹ A tanulmány végén: 1. sz. oklevél.

¹⁷⁰ Szigligetet és Újfalut az eddig megjelent topográfiai munkák mind a mai Szigliget falu területére helyezik, míg Szigetet önálló birtok formájában, többnyire nem kötik helyhez. Az előbbi két település lokalizálása a mai Szigliget területén álló két templom azonosításából indult ki, így helyezték Szigligetet az Avasi templomrom köré, Újfalut pedig a várrom alá. Magyarország régészeti topográfiája 1. Keszthelyi és tapolcai járás. Szerk.: Bakay Kornél, Kalicz Nándor, Sági Károly. Bp., 1966. 151–155. p.; Kovacsics József – Illa Bálint: Veszprém megye helytörténeti lexikona II. Bp., 1988. 379–386., 414–415. p.; Koppány Tibor: Középkori templomok és egyházak helyek Veszprém megyében II. köt. In: Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények 11. (1972) 236. p. Újabban Újfalut jóval távolabbra teszik, Szigetet pedig a szigligeti birtoktesten belül, a vártól keletre. Zala megye archontológiai és genealógiai adattára. XIII–XVI. század. CD-ROM. Szerk.: Szatlóczki Gábor. Budapest–Keszthely, 2004. Térkép-melléklet. Az Avasi templomromhoz közeli öböl megőrizte a Szigeti-öböl elnevezést. Veszprém megye földrajzi nevei 1. A tapolcai járás. Szerk.: Balogh Lajos, Ördög Ferenc. Bp., 1982. 229. p.

2. ábra: A Szigliget várának környékén elterülő birtokok
(A térképet készítette: Mészáros Orsolya – Szabó Petra)

nalak tisztázása számos adattal szolgál településeink térbeli elhelyezésére. Az első jel a felek közötti egyenlenségről a már említett 1408-ból származó irat, amelyben János mester tiltakozott, hogy a lövöldi perjel belefoglalta határaiba János Újfalu birtokát. Az ügy kimenetelét nem ismerjük, de 1419-ben ismét előkerült, ítéletet azonban nem hoztak.¹⁷¹ 1420-ban a per tovább folytatódott, minthogy a felek tökéletesen ellentétes állásponton voltak.¹⁷² Mindhárom fél bizonyító okiratokat mutatott fel, hogy igazolják birtokaik pontos helyét. János mester a Béla és László királyok, tehát az 1258., 1259. és 1274. évi adományleveleit nyújtotta be. A részletekbe menő határkiigazítások során derült ki, hogy Újfalu és Szigliget falu meglehetősen közel feküdtek egymáshoz, ezért a két települést együtt kezelték, nevüket akár fel is cserélték.¹⁷³ János mester birtoka körülhatárolásakor a két településre vonatkozóan a következőket állapította meg: a határvonal a Tapolca felől érkező utat követte, s Szigliget–Újfaluig haladt, sőt három nyíllövésnyivel tovább (mintegy 400 méter), ahol egy körtefa állt. A fa korábban a falu utcáján belül állt, de most, mivel a falu elpusztult, utcáin kívül van. Ágoston, a perjel ügyvéde szerint azonban Szigliget falu nem is ott van, ahol Újfalu, hanem Újfalu mögött, ahol a Mindenszentek temploma áll.¹⁷⁴ A falvak elhelyezkedéséről a még 1424-ben is folyó per kapcsán újabb adatokat tudunk meg. Szigliget falu, amelyet részben Ventei Botondtól szerzett meg a Móríchidai ős, most lakatlan, benne kőtemplom áll, s a

171 DF 201204 (ZsO VII. köt. 659. sz.).

172 DL 10923 (ZsO VII. köt. 1762. sz.).

173 *ipse frater Augustinus* (ti. a lövöldi perjel ügyvéde) *dictam possessionem Tapolcuh a possessione Wyfalw prefati magistri Iohannis, quam aliter Zegligeth vocarent separari dixisset.* DL 10923 (ZsO VII. köt. 1762. sz.).

174 *Abinde vero prius similiter per medium ipsius vallis, tandem finita ipsa valle ampla et plana loca attingendo per eadem descendissent usque ad dictam magnam viam et publicam a dicta Tapolcha usque in prescriptum Wyfalw sive Zegligeth ducentem, prius per dictum fratrem Augustinum demonstratam ad unam magnam metam terream a parte superiori ipsius magne vie existentem, ubi licet littere ipsius magistri Iohannis inibi descensum facere ad finem ipsius ville Zegligeth fieri debere demonstrassent, tamen ipsa meta pronunc a fine dicte ville Wyfalw ad tres iactus sagittarum vel plus haberetur, ibique dictus magister Iohannes propius ad dictam magnam metam unam magnam arborem piri silvestris demonstrando dixisset, quod olim ipsa sua possessio Wyfalw sive Zeglig[et]h in sessionibus usque ad ipsam arborem piri silvestris se extendisset, eademque arbor piri in ordine dicte sue ville extitisset, sed pronunc propter desolationem dicte sue [ville] extra ordines ipsius ville haberetur, ubi de eo iobagiones inibi fuissent veritas [e]is constare non valuissent, ibidemque ipse frater Augustinus dixisset, quod dicta villa Zegligeth non ibi, videlicet dicta villa Wyfalw esset, sed alias retro eandem Wyfalw, ubi videlicet adhuc ecclesia lapidea in honore Omnium Sanctorum existeret, locata fuisset, et ex eo ipse magister Iohannes huiusmodi suam demonstrationem contra tenorem sui instrumenti faceret.* DL 10923 (ZsO VII. köt. 1762. sz.).

Belér patak mentén helyezkedik el. Az Újfalu ellenben lakott, szintén köegyháza van, s a Tapolca patakkal határos. A Belér patak Hegymagas és a veszprémi káptalan Repesoka birtoka között halad, s a Balatonba ömlik, a patak másik ágának forrása viszont az elhagyott Szigliget falun belül van. A patak egyik ágát mestersegesen ásták, hogy csatornát készítsenek malmok számára. Ennek vize a Tapolca patakba ömlik.¹⁷⁵

A XIII. századi Szigliget falu elpusztulását jól jelzi, hogy a további XV–XVI. századi iratok már csak Újfalut említették, Szigligetet egészen elhagyták. Ezt támasztja alá egy 1449-ből származó adat, amely a szigligeti várnagyok Gersei-birtokon elkövetett hatalmaskodásáról tájékoztat. Eszerint Martonfalvai Laca Lukács és Máté várnagyok a Lesence patak melletti Újfalu (*Wyfalw iuxta fluvium Lesencze*) és Martonfalva jobbágyait küldték Gersei László és Pető birtokaira pusztítani.¹⁷⁶ Majd 1504-ben egy újabb hatalmaskodás révén megtudjuk: a panonhalmi főapát istvándi jobbágyai Újlaki Lőrinc Lesence melletti tilalmas erdejében, a szigligeti várhoz tartozó Újfalu határain belül hatalmaskodtak. Az istván diak újfalusi jobbágyokat vertek meg, s az éjszaka leple alatt felfegyverkezve meg-

175 *Primoque metas dicte possessionis Zegligeth ad prefatum magistrum Mauritium partim titulo permutationis, partim vero ex donatione dicte domine relictę comitis Bothond de Uente habitatoribus destitute, in cuius facie ecclesia lapidea foret, secundum tenorem prioris litterę prefati Bele regis et tandem metas alterius possessionis, nove scilicet ville Zegligeth populis decorate et ecclesiam lapideam habentis, que videlicet nomine terre et nemoris ipsius possessionis Zegligeth prefati Mauriti eidem Mauritio per eundem Belam regem et Stephanum filium suum restitute fuissent, [...] iuxta seriem posterioris litterę eiusdem Bele regis, prefatam vero possessionem Hegmagas iuxta tenorem prefati privilegii domini Ladislai regis reambulassent, quibus sic prefatis reperissent et vidissent, quod secundum seriem dicti prioris privilegii ipsius Bele regis ipsa possessio Repesoka, alio nomine Hegmagas capituli, que in facie dicte terre trium aratorum locata extitit, prefate possessioni Zegligeth circa priorem antiquum decursum prefate aque Beler predictę quoque alteri possessioni nove ville Zegligeth secundum seriem alterius privilegii eiusdem Bele regis posterioris circa dictam aquam Tapolcha contigua commetaneitate coniuncta est, pratum vero magnum et locum longe silve dicto capitulo pertinentes ex ista parte dicti antiqui cursus ipsius aque Beler, videlicet a parte orientis extra dictas metas adiacere et esse agnovissent. Et licet ipse magister Iohannes fluvium, qui iuxta easdem possessiones Repesoka et Hegmagas versus Balatinum decurreret, hoc nomine Beler vocata dixisset, tamen res se aliter haberet, nam unus ramus eiusdem aque ille, scilicet cuius caput et origo infra dictam villam Zegligeth desertam in prato magno habetur, et qui veraciter Beler esset et esse deberet, de suo vero antiquo cursu artificialiter exceptus in alium locum per fossium [...] preparandis molendinis, sicut hoc occulta fides realiter indicat, translatus extitisset, qui quidem ramus super dictam villam Repesoka capitularem non in magna distantia in prefatam aquam Tapolcha subintrat et incidit. DL 87978.*

176 DL 93152.

támadták az egykori alvárnagy házát, amely Újfalu területén feküdt a kettősmalom mellett. Még hónapokkal ezelőtt az említett kettősmalmot a Taplat patakon felgyújtották és a vizet elvezették.¹⁷⁷ A két forrás Újfalut (mint birtokot!) Lesence patak mellettinek mondja, azaz már teljesen együvé tartozónak értelmezi az 1259-ben egy kézbe került Szigliget–Újfalu birtokot. Hiszen azelőtt, 1258-ban még csak Szigliget föld volt határos a Lesencével. Újfalu mint falu helye pedig teljesen összhangban van a XV. század közepének adataival, miszerint az a Tapolca (itt Taplat) patak mentén állt. Noha 1504-ben nem tüntetik fel pontosan, hogy az alvárnagy háza a faluban van-e (csupán: *in territorio sepefate possessionis Wyfalw*) ez mégis nyilvánvaló. Egyébként ezelőtt is van már arra adat, hogy a vár tisztségviselője Újfaluban lakik: 1482-ben Újlaki Lőrinc officialisa, Almádi Sánta Pál is Újfaluban székel.¹⁷⁸ Újfaluról egyébként az 1504. évi hatalmaskodás kapcsán az is kiderül, hogy jobbágysai az istvándi dombokon műveltek szőlőt, ugyanis az apát jobbágysai az újfalusiak ott talált szőlőművelésre való eszközeit is ellopták. Ezek a XV. század végi adatok, amelyeket már nem a határkiigazítások esetleg fondorlatos szándéka vezérelt, hitelesen mutatják, hogy a Szigligeti vár legfontosabb faluja a középkor végére Újfalu lett. Az 1453-ben említett Nagyfalú most már egészen bizonyosan a régi Belér-patak menti Szigliget falut jelentette, amely ugyan elpusztult és elhagyott falu lett, de jog szerint még mindig a vár tartozékának számított. Az egykori, XIII. században még élő falu névalakját, a Szigliget megjelölést most már csak a várra használták.

A Tapolcai-medence birtokviszonyai immár előttünk állnak, lássuk, hogyan helyezkedik el benne a Szigligeti vár, avagy a *szigetnek* mondott terület? A megismert középkori határjárásokat térképre vetítve csupán egy terület maradt lefedetlen, ez pedig a Balatonba benyúló dombos félsziget Tördemic és a Tapolca patak között. A hegymagasi birtok körülhatárolásánál 1274-ben láttuk, hogy az irat nem említette meg a déli szomszédost, de azt sem, hogy a határvonal lefutott volna a Balatonig. Ez a kimaradó terület éppen a vár dombja és szűk környezete. A középkori vízrajzi adatok szerint a Tapolcai-medence a Balaton gyakori kiöntési területei közé tartozott, amelyből a várdomb valóban szigetként emelkedett ki.¹⁷⁹ A földrajzi helyzet azonnal meg is magyarázza, miért szigetnek írták 1260-ban a várépítésre szánt dombot. A kérdés csupán az, hogy Sziget tartozék (mint birtoknév) vajon

177 Pannonh. Rendt. III. köt. 587–588. p.

178 Zala II. köt. 621. p.

179 Holub József: Zala megye középkori vízrajza. Zalaegerszeg, 1963. 29–30. p. és Sági Károly: A Balaton vízállástendenciái 1863-ig a történeti és a kartográfiai adatok tükrében. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 7. (1968) 441. p.

1453-ban is ezt a területet jelentette-e. Minthogy írott adatok ezt a kérdést nem válaszolják meg, logikusan két megoldás képzelhető el: 1. Az 1260-ban *insulának* emlegetett terület a Balatonból szigetként emelkedett ki, s a vár építési helye volt. A földrajzi megjelölés a XV. században tulajdonnévként (Sziget) élt tovább, amely a vár birtokának, azaz közvetlen környezetének és az 1453-ban szereplő vártartozéknak elnevezése; 2. Az *insula* csak földrajzi fogalom a vár helyének meghatározására, birtokjogilag azonban az 1274-ben körülhatárolt Hegymagas birtok területére esett. Nem vette fel a Sziget nevet, ez egy máshol húzódó vártartozékot jelöl. A Hegymagas birtokon álló vár megmagyarázná azt a bizonytalan pontot, hogy a XIII. század végén – XIV. század közepén a Móríchidaiak milyen jogcímen tették rá kezüket a várra. Az 1274-ben történt hegymagasi birtokadomány ugyanis Miklós hősi tetteit hálálta meg, hihető tehát, hogy a derék hadfi olyan birtokot kapjon, amelyen egy jól megépített vár is állt. 1344-ben, amikor az uralkodó visszaadta Móríchidai Simonnak és Istvánnak az 1258., 1259. és 1274. évi okleveleik alapján szigligeti és hegymagasi birtokukat, a várat is meg- (vissza-?)kaphatták, hiszen négy évvel később, 1348-ban már Móríchidai-alvárnagyot találtunk a várban. Az, hogy az 1274. évi határjárásban éppen a Balatonban lévő szigethez, az *insulához* való viszony maradt homályban, módot ad mindkét elképzelésnek: akár a Balatonig lefutónak is értelmezhetjük a birtokot, amely így a várat is magába foglalná (2. változat), de ugyanígy a *sziget* önálló létét is megengedi (1. változat). Noha meggyőző magyarázatnak tűnik, hogy a Móríchidai család Hegymagas birtokkal jogosan jutott hozzá a várhoz is 1274-ben, mégiscsak meglepő, hogy az adománylevélben egyáltalán nem említik meg. A határok bejárásánál ez még nem is különös, hiszen a birtok belseje ilyenkor figyelmen kívül marad, azonban az oklevél meglehetősen egyértelmű abban a tekintetben, hogy a föld korábban a királyi udvarnokoké s a hospeseké volt, ennek pedig semmi kapcsolata a várral, vagy a vár múltjával. Továbbá, igaz ugyan, hogy a vár egészen a XV. század derekáig a Móríchidaiak kezében volt, s jogukat senki nem kérdőjelezte meg, sőt Újlaki Miklós halálával peres úton vissza is akarták szerezni, mégis furcsa, hogy soha egyetlen Szigliget–Hegymagas birtokperük során sem említik meg a várat. A megoldást a következőképpen képzelem el: a vár Hegymagas birtokon van, így kerül Móríchidai tulajdonba, azon belül viszont önálló birtoktestként van jelen, amit 1453-ban külön tartozék formájában fejeztek ki.

Összegzésként megállapíthatjuk tehát, hogy a szigligeti vár uradalma a mai Tapolcai-medence területére esett, a Lesence pataktól Tördemicig összefüggő birtokot alkotva. A vár a mai Szigligeti-dombság balatoni szigetén (ma félsziget) állt, ettől nyugatra az egyesített Szigliget–Újfalu birtokok terültek el, benne a XV. századra elhagyott Szigliget faluval, amely a ma már nem azonosítható Belér patak

partján feküdt, illetve a Tapolca patak parti Újfaluval, amely ellenben az uradalom legjelentősebb településévé nőtte ki magát. Szigliget birtok mindamellett a legnagyobb birtok volt, a Balatontól egészen a Pabar–Tapolca útig, sőt Uzsa birtokig nyúlt. A Tapolca pataktól keletre, illetve a vártól északra húzódott Hegymagas birtok, amely részben a mai Szentgyörgy-hegy nyugati oldalát is magába foglalta, valamint Hegymagas falut. A birtoknak, egyúttal az egész váruradalomnak keleti vége az Egregy patakon (ez valószínűleg a mai Eger-víz) túlnyúlt, s Tördemiccel volt határos. Ezen túl, keletre húzódott Felsőtomaj, az egyetlen tartozék, amely külön tagban állt a többi tartozéktól. 1260-ban, a vár felépítésekor Hegymagas és Szigliget még biztosan nem voltak a vár tartozékai, Tomaj és Sziget ellenben azok lehettek. A vár alatt ma húzódó Szigliget nevű települést középkori források alapján nem lehet azonosítani, a biztos az, hogy Ó- és Újfalu nem a vár alatt húzódtak. A birtokok kiterjedésén és helyzetén túlmenően az is tudjuk, hogy az öt tartozék hozzávetőlegesen 200 jobbágyteleknyi birtoknak felelt meg.¹⁸⁰

Érdemes röviden kitérni az említett objektumok régészeti vonatkozására is. A balatoni szigeten ugyanis két várszerű építmény áll, a Vár és az Óvár, de nem egyértelmű, hogy a várépítési engedély melyikre vonatkozott. Az oklevél által emlegetett várra alkalmas hegy magasságánál és tömegénél fogva mindenesetre sokkal inkább a Várhegyre illik. Mivel a középkor folyamán egyetlen egy írott adat sem utalt két építmény léteire, az épületek korát csak régészeti módszerekkel lehet meghatározni. A legújabb régészeti kutatások igazolták a feltevést, miszerint az 1260-ban felépített vár valóban a Várhegyen lévő nagy vár. Az Óvár leletei alapján középkori: a XV. században és a XVI. század elején volt használatban, de akkor sem örvendett nagyobb jelentőségnek.¹⁸¹ Az írott források alapján nem tudjuk azt sem, hogy létezett-e a vár alatt középkori település. Egyetlen egy adat említi a vár alatti területet, amikor 1408 júliusában garázdálkodás történt a vár alatt.¹⁸² Ez azonban még nem utal feltétlenül településre. Ezen az adaton, valamint két középkori templomon kívül más nem mutat vár alatti településre. Az egyik templom közvetlenül a vár alatt áll, amelyet — középkori alapokon — a XVIII. században építettek fel,¹⁸³ valamivel délkeletebbre pedig, még mindig a mai település határain

180 Az 1441. évi adománylevél említette a birtok nagyságát.

181 Gere László az Óvár kutatási eredményeiről elhangzott előadása. *Gere László: Ásatás Szigliget-Óváron*. Castrum Bene konferencia. Viscgrad, 2004. október 23.

182 *sub castro Zeglygeth Johannis filii condam Simonis bani commorantes fures* Zala II. köt. 336–337. p. (DL 92317).

183 *Koppány Tibor: A Balaton környékének műemlékei*. Bp., 1993. 152. p. Az épületen tudomásom szerint falkutatást még nem végeztek, datálását ez erősítené meg.

belül található a másik templom, az ún. Avasi templomrom.¹⁸⁴ A XIV. századból fennmaradt pápai tizedjegyzékek említenek szigligeti templomot, azonban ez valószínűleg a Belér-patak menti Szigliget falu Mindenszentek templomára vonatkozott. 1333-ban és 1334-ben tudunk tizedfizetésről, mindkét esztendőben ugyanakkora összeget fizettek, s azt is megtudjuk, hogy 1334-ben Szigliget plébánosa István.¹⁸⁵ A településnek a tizedjegyzékben feljegyzett névalakja (*Zugligeth*) ugyan rendkívül emlékeztet az 1300-ban *Sugliget*ként emlegetett várra, ez azonban korántsem lehet bizonyíték arra, hogy a vár alatt település állt, s a tizedjegyzék az itt álló valamelyik templomra utalna.

A Szigliget elnevezést a források alapján az 1300-as évektől használták a várra. Szigliget birtok és falu a vártól északnyugatra esett, s nem felelt meg a vár alatti területnek. A XV. század elején–közepén elhagyott településsé vált. A század végén, 1493-ban ismét tudunk egy szigligeti plébánosról, ám ekkor már korántsem biztos, hogy a falu a régi Szigliget–Ófalura vonatkozott.¹⁸⁶ A vár alatt húzódó, ma Szigliget nevű település eredete egyelőre tisztázatlan. Ha a régészeti nyomok szerint középkori falu létével kell itt számolni, úgy ez a település csak a Sziget nevű falu lehet, amelyre csak később ragadt rá a Szigliget elnevezés a várról kölcsönözve nevét. Ezt az elképzelést igazolják a XVI. század közepéről fennmaradt rovásadó összeírások is. A dica-jegyzékekben pontosan nyomon követhető Sziget–Újfalú–Szigliget változása. Noha a megyében több Sziget és Újfalú nevű falu létezett, azonosításuk egyszerű volt: az a tény ugyanis, hogy a Lengyel család birtokai között voltak felsorolva szorosan Hegymagas után, nem hagyott kétséget afelől, hogy pontosan a várhoz tartozó falvakról van szó. Ezek alapján 1531-ben tudunk Szigetről (*Zygeth*), valamint Újfaluról és Hegymagásról, mindhárom Lengyel János birtokában volt. 1534-ben Sziget és Hegymagas szerepelt, 1536-ban Újfalú és Hegymagas, 1538-ban ismét Sziget és Hegymagas, 1548-ban mindhárom település.¹⁸⁷

184 Kozák Károly a XIII. század közepére helyezte az Avasi romot a torony formája, a nyílásai és a templom alaprajza alapján. A templom egyik legfőbb bizonyítéka volt Kozák egyenes és íves szentélyzáródású elméletének, az alaprajzok szerinti datálásnak, melyet azóta megcáfoltak, így a templom datálása sem teljesen megbízható. *Kozák Károly: A román-kori egyenes szentélyzáródás hazai kialakulásáról. A szigligeti Avasi-templomrom feltárása.* In: Magyar Műemlékvédelem 1961–62. Bp., 1966. 111–133. p.

185 1333: *Item Nicolaus de Thomay solvit VI grossos. Item de Zugligeth solvit XXII lutos.* 1334: *Item Stephanus de Zugliget solvit XXII lutos.* Monumenta Vaticana historiam regni Hungarie illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár. (A továbbiakban: Mon. Vat.) I/1. köt. Bp., 2000. 375., 387. p.

186 1493: *Matheus prebyter plebanus de Zegliget.* Mon. Vat. I/5. köt. 20. p.

187 MOL E 158 Conscriptioes Portarum. Zala megye. Mikrofilm: 1660. sz. tekercs.

1549-ben már Szigliget is előfordul (*Zeg lygeth*) és Hegymagas.¹⁸⁸ Ettől kezdve Sziget már nem szerepel külön, se Újfalu, és Hegymagas mellett már állandóan Szigligetet említik.¹⁸⁹ Ez már nem az egykori, XIII. században megismert Szigliget falura utal, hanem a vár alatti településre, amely eleddig Sziget elnevezést viselhetett. Sziget a XVI. század közepére tehát átadta nevét Szigligetnek. Érdekes, hogy Újfalu is ekkor tűnik el az adóösszeírásokból, ami arra mutathat, hogy Újfalu elnéptelenedett, lakosai talán biztonságosabbnak látták, hogy a vár alatti településre költözzenek. Az egykori Szigliget falu (avagy Nagyfalu) erre az időszakra bizonyára végleg elhagyott faluvá vált.

A vár történetének nyomon követésekor valójában tehát Sziget történetét kutatuk, amelynek Szigliget elnevezése szorosan összefüggött a birtokos Mórighidai család térnyerésével. Noha a vár a XIV. századtól már a Szigliget elnevezéssel élt, az alatta lévő terület továbbra is megőrizte az eredeti Sziget nevet, és csak kétszáz évvel később, a XVI. század közepén vette át a felette húzódó vár nevét, miután a két egykori település: Szigliget (Ófalu vagy Nagyfalu) és Újfalu elnéptelenedett.

Egyetlenegy oklevelet ismerünk a középkorból, amelyet a várban kelteztek. Pontosan arról árulkodik, hogy a mindennapi gyakorlatban előszeretettel használták a vár mindkét elnevezését: Szigligetet és Szigetet, akár egy oklevélben belül is. Lám, az 1440-es évek elején keletkezett hatalmaskodásról szóló panasztételt *Szigliget várában* datálták Illés próféta napján, kiállítói pedig Fóris és Pál voltak, a *szigeti vár várnagyai*.¹⁹⁰

188 *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén. I–II. köt. Bp., 1990. 950., 972. p.

189 1548, 1551, 1553. Vö. 187. jegyzet.

190 *Ex castro Zeglegeth in festi beati Elie prophete. Fforis et Paulus castellani castri Zegeth*. DL 94005.

FÜGGELÉK

I. Oklevelek

Az alábbiakban a Szigligettel kapcsolatos legfontosabb okleveleket közöljük. A források mindegyike kiadatlan, kivéve az 1274. évi oklevelet, amelynek az alábbiakban egy eddig ismeretlen szövegváltozata kerül közreadásra. A szövegkiadásnál az általánosan bevett gyakorlatot követtük.¹⁹¹

1.

1258. szeptember 23.

IV. Béla király rögzíti a Mórachidai Móric által újonnan megszerzett Szigliget föld határait.

Tartalmilag átírta: a.) Kompolt István országbíró 1424. június 17-én kiadott oklevele, b.) a fchérvári káptalan 1424. május 20-án kiadott oklevele, ami a Kompolt-féle oklevélbe van belefoglalva. Hártya, alján pecsét. Hátoldalán újkori kézzel: *1424 Adjudicatoria super metis possessionis Raposka, sive Hegymagos et Ujszigliget, necnon oppidi Tapolcza*. DL 87978 (Eszterházy hg. levéltár, Repositorium, 99-B-6-80). Rövid latin nyelvű regesztaként: *Elenchus Archivi Familiae Lengyel de Tóthi*. 1839. *Seria A* 5–6. p. (R szekció 319, 37. csomó. Mikrofilmen: 47525. sz.)

a.)

Tamen ipse [*Iohannes de Moroczhyda*] in facto rectificationis metarum possessionum suarum, Hegmagas et Zegligeth vocatarum certas litteras haberet metales, nondum in processu presentis cause exhibitas, vigore quarum mete ipsius capituli [*Vesprimiensis*] reperiri et iura eiusdem capituli possessionaria a suis iuribus melius et evidentius rectificari possent, et ibidem in horum verborum suorum declarationem quasdem litteras felicis reminiscencie olim domini Bele regis privilegiales, anno Domini millesimo ducentesimo quinquagesimo octavo, nono Kalendas octobris, regni autem sui anno vicesimo tertio confectas nobis presentarat, in quibus inter cetera hec clausula reperiebatur: mete autem totius terre Zegligeth, videlicet medietatis, quam contulit magistro Mauritio relicta Botond comitis, et medietatis, quam habuit in concambium a monasterio de Almad, hoc ordine distinguntur, prout in litteris Favi prepositi Wesprimiensis, Omodei comitis filii Bogomerii, Petri filii Ladislai et Aniani estimatorum, quos partes assumpserant, vidimus contineri: prima meta incipit ab occidente de fluvio Lesenche infra portum Pobor et vadit ad unam arborem, vulgariter egwr vocatam, super qua est crux antiqua pro meta assignata; inde vadit ad quandam viam, que venit de portu Pobor, ubi sunt due mete terre antique; inde de ipsa via vadit per frequentes metas terreas et cadit ad magnam viam, que de villa Pobor vadit ad Tapolcha, ubi sunt due mete terre antique; inde in eadem magna via per metas terreas vadit directe superius ad duas metas terreas antiquas, ubi ex

191 Az oklevelek kiadásra előkészítésében köszönettel tartozom Neumann Tibornak.

ipsa via exit ad sinistram et vadit per berch per frequentes metas terreas versus septemtrionem; inde per duas monticulos descendit in vallem ad metas terreas antiquas; inde iuxta quandam viam tendit ad dextram et vadit per metas terreas antiquas, exinde in quadam stricta valle vadit directe versus septemtrionem ad lapidem Filgekw per metas terreas antiquas, ubi terra Pobor, que est castri Zaladiensis, que est commetanea eiusdem terre Zegligeth, terminatur et ibi conterminium recipit terra Usa, que est cuiusdam hominis, Berkel nuncupati; inde per aliam strictam vallem vadit ad unam metam lapideam et alteram terream; inde per metas terreas vadit versus orientem, ubi terra Usa terminatur et conterminalitatem ipsius recipit terra hospitum nostrorum de nova villa Zegligeth; inde vadit versus meridiem, iuxta eundem^a lapidem Filgekw a parte sinistra per metas terreas frequentes descendit per berch in virgultum usque villam hospitum nostrorum predictorum ad pirum, sub qua sunt due mete terre; exinde iuxta finem eiusdem ville vergit per frequentes metas terreas ad quandam fontem, qui Bozasfew vulgariter vocatur; inde vadit ad sinistram versus molendinum Mokod, ibique per ipsam aquam transit versus meridiem; inde vadit ad orientem per quoddam [ma]gnum et longum pratum per metas terreas frequentes usque aquam Beler vocatam, ubi conterminium ipsius recipit terra ecclesie Wesprimiensis; inde vadit directe versus meridiem per cursum aque Beler usque Balatinum; inde vadit ad finem silve, vulgariter cher vocate, ibi cadit ad aquam Lesenche, ubi commetanea est sibi terra Edelich, que est Andrei comitis et cognatorum suorum; inde per alveum fluvii Lesenche venit iuxta conterminium nobilium de Vita; inde nobilium de Tomay, inde vadit per conterminium populorum de villa Stefand ecclesie Sancti Iacobi de Selez versus occidentem, ubi revertitur ad priorem metam ibique mete eiusdem terre terminantur.

^a *eundem*: sor fölött

b.)

Prima domini Bele regis quarti, anno Domini millesimo ducesimo quinquagesimo octavo nono Kalendas octobris, regni autem sui anno vicesimo tercio privilegialiter emanata continuisset, quod domina relicta Botond comitis medietatem possessionis Zegligeth, que sibi pro dote sua de Ladislao, priori marito suo cessisset, ex licencia ipsius Bele regis magistro Mauritio, cognato suo, quem sibi in filium adoptasset, contulisset perpetuo possidendam, aliam autem medietatem eiusdem terre Zegligeth, quam idem Ladislaus pro remedio anime sue monasterio de Almad contulisset, idem Mauritius pro possessione Baand iuxta Marchal adiacenti ac pro triginta duabus marcis ab abbate et fratribus dicti monasterii ex consensu patronorum eiusdem monasterii via permutationis et concambii pro se habuisset sub expeditoria cautione litteris in eisdem declarata, cuiusquidem totius terre Zegligeth, videlicet medietatis, quam dicto Mauritio ipsa relicta Botond comitis contulisset, et medietatis, quam idem Mauritius in concambium a dicto monasterio de Almad habuisset, prout idem Bela rex in litteris Favi prepositi Wesprimiensis, Omodei comiti filii Bogomerii, Petri filii Ladislai et Aniani, quos partes ad id assumpsissent, vidisset contineri. Prima meta incipit ab occidente de fluvio Lesenche infra portum Pobor et deinde de meta ad metam currendo ad lapidem Fylgewkew, exinde vero similiter de meta in metam transeundo, et conterminalitatem cum terra hospitum ipsius Bele regis de nova villa Zegligeth recipiendo

per frequentesque metas usque villam dictorum hospitum regalium et deinde iuxta finem eius metarum per quoddam magnum et longum pratum usque aqua Beler, ubi conterminum terre ecclesie Wesprimiensis reciperet, et inde per amplius eandem totam terram Zegligeth circumquaque ambiendo ad priorem metarum, ubi incepta fuisset, regrederetur.

2.

1259. október 17.

IV. Béla szigligeti birtokrészt ítél meg Mórighidai Mórícnak. István stájer herceg ugyanabban az évben hasonló tartalmú oklevelet állít ki.

Tartalmilag átírta: a.) Kompolt István országbíró 1424. június 17-én kiadott oklevél, b.) a fchervári káptalan 1424. május 20-án kiadott oklevél, ami a Kompolt-féle oklevélbe van belefoglalva. Hártya, alján pecsét. Hátoldalán újkori kézzel: 1424 *Adjudicatoria super metis possessionis Raposka, sive Hegymagos et Ujszigliget, necnon oppidi Tapolcza*. DL 87978 (Eszterházy hg. levéltár, Repositorium, 99-B-6-80). Tartalmi átírásként szerepel még Perényi Péter országbíró 1420 után keletkezett oklevelében (DL 24794), továbbá Perényi Péter országbíró 1421. november 14-én (DF 200414) és 1421. november 20-án (DL 87959) kelt okleveleiben. Reg. Arp. 1027. sz. (itt 1254–55. évi datálással). Említi: Veszpr. Reg. 409. sz.; ZsO VIII. köt. 1166. sz. Rövid latin nyelvű regesztaként: Elenchus Archivi Familiae Lengyel de Tóthi. 1839. Seria A 4. p. (R szekció 319, 37. csomó. Mikrofilmen: 47525. sz.)

a.)

Prima Bele regis anno ab incarnatione Domini millesimo ducentesimo quinquagesimo nono, sexto decimo Kalendas novembris, regni autem sui anno vigesimo quinto privilegialiter exorta declarasset, quod cum ipse dominus Bela rex post recessum Tartarorum pro revocandis iuribus castri udvarnicorum indebite alienatis per totum regnum suum diversos iudices misisset, inter alios Nicolaum Sinistrum tunc temporis magistrum dapiferorum suorum pro revocandis terris udvarnicorum indebite occupatis ad comitatum Zaladiensem duxisset destinandum, in cuius presentia udvarnici de Tapolcha super quadam particula terre Zegligeth vocate et nemoris magistrum Mauritium iudicem curie domine regine consortis ipsius Bele regis, comitem Nitriensem in causa convenissent et licet inter partes diutius fuisset disceptatum, tamen tandem idem comes Nicolaus ad redimendam vexationem suam, quam per continuum clamorem dictorum udvarnicorum sustinuisset, per inquisitionem minus provide actam dictis udvarnicis assignasset, et quia eadem terra fuisset vacua et habitatoribus udvarnicorum destituta, super eadem hospites nomine Bele regis fuissent congregati, elapsis autem quibusdem annis cum idem magister Mauritius confidens de iure suo sepe et sepius dictam terram sibi restitui postulasset, subtili et diligenti inquisitione facta, quam etiam ipse dominus Bela rex per carissimum filium suum, regem Stephanum ducem Styryae fieri fecisset, eandem terram cum nemore scientes pertinere ad predictum magistrum Mauritium fuisse statutam dictis udvarnicis propter importunitatem eorum non propter iustitiam, ipsam terram cum nemore dicto magistro Mauritio per fidelem suum, abbatem Zaladiensem sub antiquis metis restitui fecisset perpetuo possidendam, mete autem eiusdem terre et nemoris litteris in eisdem essent conscripte.

b.)

Secunda autem earum eiusdem Bele regis, anno Domini millesimo ducentesimo quinquagesimo nono decimo sexto Kalendas novembris et tertia domini Stephani filii eiusdem Bele regis, tunc ducis Styrie, anno in eodem privilegialiter emanate denotassent, quomodo ipse Bela rex post recessum Tartarorum pro revocandis terris udvarnicorum indebite occupatis Nicolaum Sinistrum magistrum dapiferorum suorum ad comitatum Zaladiensem destinasset, in cuius presentia udvarnici de Tapolcha magistrum Mauritium super quadam particula terre Zegligheth vocate et nemoris convenissent, quas idem Nicolaus ad redimendam vexationem suam per inquisitionem minus provide actam dictis udvarnicis assignasset, elapsis autem quibusdem annis idem magister Mauritius confidens de iure suo eandem terram cum nemore sibi restitui postulasset, quam cum dicto nemore idem Bela rex et Stephanus filius eius dicto magistro Mauritio sub antiquis metis restitui fecissent perpetuo possidendam, mete autem earundem terre et nemorum, quibus ad dictam Zegligheth prefatum magistrum Mauritium modo premio contingentem fuissent applicate, litteris in eisdem conscripte haberentur, que in earum cursibus ad aquam Taplicha tenderent et ibi terre Hegmagas populorum ecclesie Wesprimiensis contiguarentur, deinde autem ad aquam Beler transirent et ibi terre Zegligheth predicti ipsius Mauriti coniuengerentur.

3.

1274. február 22.

IV. László Mórighidai Miklósnak adományozza a zalai várnépek és királyi udvarnokok Hegmagas földjét.

Tartalmilag átírta: a.) Kompolt István országbíró 1424. június 17-én kiadott oklevele, b.) a fehérvári káptalan 1424. május 20-án kiadott oklevele, ami a Kompolt-féle oklevélbe van belefoglalva. Hártya, alján pecsét. Hátoldalán újkori kézzel: *1424 Adjudicatoria super metis possessionis Raposka, sive Hegmagos et Ujszigliget, necnon oppidi Tapolcza*. DL 87978 (Eszterházy hg. levéltár, Repositorium, 99-B-6-80). Tartalmi átirásként szerepel még Perényi Péter országbíró 1421. november 14-én (DF 200414) és 1421. november 20-án (DL 87959) kelt okleveleiben. Reg. Arp. 2457. sz. Kiadva teljes szövegében Garai Miklós nádor 1410. évi okleveléből: *Szabó – Rómer*, Okmánytár 107–111. p.

a.)

Secunda vero earum domini Ladislai olim similiter regis Hungarie, anno incarnationis Domini millesimo ducentesimo septuagesimo quarto, octavo Kalendas martii, regni autem sui anno tercio privilegialiter confecta manifestasset, quod ipse dominus Ladislaus rex pro fidelibus servitiis comitis Nicolai filii magistri Mauriti magistri pincernarum suarum in eisdem litteris seriatim conscriptis, quandam terram udvarnicorum suorum ac castrensiu castri Zaladiensis, Hegmagas vocatam cum omnibus utilitatibus et pertinenciis suis excepta una particula ipsius terre ad unum aratrum et dimidium sufficiente a parte terre comitis Laurentii de Taplocha existente, super qua particula in reambulatione ipsius terre per¹ eundem comitem Laurentium, sicut ipse Ladislaus rex in litteris Wesprimiensis capituli, sub cuius testimonio eadem terra

fuisset reambulata, contineri vidisset, extitisset contradictum, eidem magistro Nicolao et per eum suis heredibus dedisset et contulisset iure perpetuo possidendam, in cuius corporalem possessionem eundem magistrum Nicolaum per Michaellem filium magistri Thome aule sue notarii sub testimonio dicti capituli Wesprimiensis fecisset introduci, mete autem terre eiusdem litteris in eisdem essent seriatim conscripte.

¹ *per*: tollban maradt

b.)

Quarta autem earum domini Ladislai regis filii prefati Stephani filii Bele regis privilegialis anno Domini millesimo ducentesimo septuagesimo quarto, octavo Kalendas marci, regni autem sui anno tercio emanata explicasset, quod ipse Ladislaus rex Nicolao filio Maurittii magistro pincernarum suorum quandam terram udvarnicorum suorum ac castrensium castrum Zaladiensis Hegmagas vocatam cum suis utilitatibus excepta una particula terre ad unum aratrum et dimidium sufficiente a parte terre comitis Laurentii de Thapolcha existentem super qua [...] contradictum, in heredum heredes perpetuo possidendam contulisset in cuius corporalem possessionem eundem Nicolaum per Michaellem filium Thome aule sue notarii sub testimonio capituli ecclesie Wesprimiensis fecisset introduci, quarum mete litteris in eisdem continerentur.

4.

1344. december 7.

Lajos király visszaadja Meggyesi Simonnak és Istvánnak Szigliget és Hegymagas birtokukat.

Tartalmilag átírta: a.) Kompolt István országbíró 1424. június 17-én kiadott oklevele, b.) a fchervári káptalan 1424. május 20-án kiadott oklevele, ami a Kompolt-féle oklevélbe van belefoglalva. Hártya, alján pecsét. Hátoldalán újkori kézzel: 1424 *Adjudicatoria super metis possessionis Raposka, sive Hegmagos et Ujszigliget, necnon oppidi Tapolcza*. DL 87978 (Eszterházy hg. levéltár, Repositorium, 99-B-6-80). Tartalmi átirásként szerepel még Percényi Péter országbíró 1421. november 14-én (DF 200414) és 1421. november 20-án (DL 87959) kelt okleveleiben. Veszpr. Reg. 392. sz. Említi: ZsO VIII. köt. 1166. sz. Rövid latin nyelvű regesztaként: Elenchus Archivi Familiae Lengyel de Tóthi. 1839. Series A 4. p. (R szekció 319, 37. csomó. Mikrofilmen: 47525. sz. Itt hibásan 1345. évi datálással.)

a.)

Tercia siquidem earundem, scilicet capituli ecclesie Albensis, in crastino die festi Sancti Nicolai confessoris, anno Domini millesimo trecentesimo quatragesimo quarto clause edita, domino Lodovico regi ad suum mandatum relatorie rescripta declarasset, quomodo ipse dominus Lodovicus rex visis literaribus instrumentis et iuribus Simonis filii Maurittii filii Nicolai wayvode, item Stephani filii Stephani filii eiusdem Nicolai wayvode de Megges super possessionibus Zegligeth et Hegmagas emanatis easdem possessiones eisdem Simoni et

Stephano duxisset restituendas, que per regium et dicti capituli Albensis homines, litteris in eisdem nominatos sub metis modo simili litteris in eisdem conscriptis salva portione ecclesie Wesprimiensis et quadam particula terre ad secundum dimidium aratrum se extendente, a parte possessionis dicti Laurentii de Tapolcha existente et aliorum quorumlibet in eisdem iuribus remanentibus dictis magistris Simoni et Stephano [ac] eorum heredibus statuissent perpetuo possidendas, retulissent etiam ipsius domini Lodovici regis et dicti capituli homines, quod ipsi intra metas possessionis Hegmagas inter alios homines reperissent Emericum filium Stephani, qui se dixisset iobagionem nobilem episcopi ecclesie Wesprimiensis de Hegmagas et terram intra metas eiusdem possessionis haberi erbatim divisam.

b.)

Quinta autem ipsarum nostrarum [*capituli Albensis*] in crastino festi Sancti Nicolai confessoris, anno Domini millesimo trecentesimo quatragesimo quinto¹ emanata, domino Lodovico regi ad suum litteratorium mandatum rescripta tenoremque litterarum ipsius regis Lodovici sub maiori suo sigillo anullato emanatarum nobis directarum verbaliter in se habens decantasset, quomodo ipse rex Lodovicus visis prescriptis quatuor privilegiis, annotatorum Bele, Stephani et Ladislai regum, in superioribus sensualiter insertis, per magistrum Simonem filium Mauriti filii Nicolai wayvode et Stephanum filium Stephani filii eiusdem Nicolai wayvode sibi exhibitis possessiones Zegligeth et Hegmagas vocatas, in comitatu Zaladiensi existentes sub suis veris, antiquis metis cum omnibus earum utilitatibus in filios filiorum in perpetuum possidendas restituisset et remisisset eisque salvo iure alieno statuere comisisset. Michael itaque filius De[sew de ...]Jemekew homo ipsius regis Lodovici cum testimonio nostro ad facies earundem possessionum Hegmagas et Zegligeth vocatarum accessissent et primo metas dicte possessionis Hegmagas, deinde autem metas prefate possessionis nove ville Zegligeth per prescriptas metas in predictis litteris privilegialibus regum prescriptorum contentas ab aliorum commetanorum et vicinorum portionibus possessionariis reambulando, populi seu cives de Tapolcha Usa vocati ad dandas metas ex parte eorum non venissent, sed prohibitionem fecissent, easdemque possessiones ab aliorum iuribus secundum tenorem dictorum pri[vilegi]orum separatas cum omnibus utilitatibus salva portione ecclesie Wesprimiensis et quadam particula terre a parte possessionis Tapolcha ad secundum dimidium aratrum se extendente et iurium aliorum quorumlibet prescriptis magistris Simoni et Stephano eorumque heredibus perpetuo possidendas statuissent, cursus autem metarum earundem possessionum pro tunc reambulatorum in eisdem litteris conscripte haberentur.

¹ quinto helyett quarto helyesen

5.

1348. szeptember 30.

A fehérvári káptalan jelenti Lajos király parancsára, hogy Simon Szigliget birtokát elhatárolták Tapolca birtoktól.

Tartalmilag átírta: **a.)** Kompolt István országbíró 1424. június 17-én kiadott oklevelc, **b.)** a fehérvári káptalan 1424. május 20-án kiadott oklevelc, ami a Kompolt-féle oklevélbe van belefoglalva. Hártya, alján pecsét. Hátoldalán újkori kézzel: *1424 Adjudicatoria super metis possessionis Raposka, sive Hegymagos et Ujszigliget, necnon oppidi Tapolcza*. DL 87978 (Eszterházy hg. levéltár, Repositorium, 99-B-6-80). Tartalmi átírásként szerepel még Perényi Péter országbíró 1421. november 14-én (DF 200414) és 1421. november 20-án (DL 87959) kelt oklevelciben. Veszpr. Reg. 409. sz. Említi: ZsO VIII. köt. 1166. sz. Rövid latin nyelvű regesztaként: Elenchus Archivi Familiae Lengyel de Tóthi. 1839. Scria A 4. p. (R szekció 319, 37. csomó. Mikrofilmen: 47525. sz.)

a.)

Quarta et ultima earundem similiter dicti capituli Albensis, secundo die festi Beati Michaelis archangeli, anno Domini millesimo trecentesimo quatragesimo octavo clause confecta explicasset, quomodo ipsum capitulum mandatis ipsius domini Lodovici regis obedire cupiens cum Nicolao presbitero capellano, item Lachk fratre Kolos et Iohanne filio Laurentii hominibus dicti domini Lodovici regis ipsorum hominem, videlicet Stephanum Sclavum concanonicum ipsorum pro testimonio duxisset destinandum, qui reversi retulissent, quod ipsi feria sexta proxima ante dictum festum Beati Michaelis archangeli [1348. szept. 28.] convocatis commetaneis et viciniis predictae possessionis Tapolcha ad faciem eiusdem accessissent, et eandem a possessione magistri Simonis filii Mauriti Zegligeth vocata iuxta tenorem privilegii domini Bele regis metalis presentibus populis et iobagionibus ipsius domini Lodovici regis de eadem Tapocha ac magistro Iohanne filio Hericci, vicecastellano dicti magistri Simonis de Zegligeth reambulassent, et per metas, litteris in eisdem contentas a sese distinxissent et separassent, et super eo tam ipse Simon, quam dicti populi de Tapocha contenti extitissent.

b.)

Sexta autem earundem et ultima similiter nostra [*capituli Albensis*], secundo die festi Beati Michaelis archangeli, anno Domini millesimo trecentesimo quatragesimo octavo suborta habens in se verbaliter tenorem litterarum prefati Lodovici regis nobis directarum manifestasset, quomodo ipse rex Lodovicus metas possessionis sue Tapolcha comitatus Zaladiensis reambulare et renovari facere volendo ad hec peragenda Nicolaum presbiterum capellanum suum, item Lachk fratrem Kolos et Iohannem filium Laurentii pro hominibus suis destinasset, qui cum magistro Stephano Sclavo concanónico et testimonio nostro ad faciem eiusdem possessionis Tapolcha accedendo convocatis commetaneis et viciniis suis eandem a parte possessionis magistri Simonis filii Mauriti Zegligeth vocata iuxta tenorem privilegii domini Bele regis presentibus populis et iobagionibus eiusdem regis Lodovici de

eadem Tapolcha ac Iohanne filio Henrici, vicecastellano eiusdem magistri Simonis de Zeglygeth reambulassent, et per metas in eisdem litteris contentas separassent, super eoque tam ipse Simon [...] quam prefati populi de Tapolcha contenti extitissent.

6.

1424. június 8. Buda

Garai Miklós nádor előtt Szántai Lack Jakab és Dávid, valamint Mórchidai János örökösödési szerződést kötnek, birtokaik magszakadás esetén a másik félre és utódaikra szállnak.

Hártya, középen kettészakadt, kétdaltal függőpecsét selyemzsinórja. DL 11517 (NRA 716-5)

Nos, Nicolaus de Gara regni Hungarie palatinus et iudex Cumanorum memorie commendantes tenore presentium significamus quibus expedit universis, quod viri magnifici Iacobus alias vaivoda Transsilvanus et David pridem banus regni Scalovonie, filii videlicet Nicolai filii Lachk de Zantho ac Georgius filius prefati David [bani pro se et pro] Ladislao filio prescripti Iacobi vaivode, cuius onus et gravamen in subscriptis super se cunctasque hereditates et bona eorum receperunt ab una, parte siquidem ex altera magistri Iohannes filius Simonis bani filii Mauriti de Moroczhyda Nicolausque et Simon filii eiusdem pro se et pro Mauritio filio prescripti Simonis iunioris, filii videlicet Iohannis, cuius nexus in subnotandis consimiliter super se et eorum quolibet iura et bona assumpserunt, personaliter constituti in presentia nostra dixerunt et liberaliter confessi extiterunt in hunc modum, quod ipsi digesto tractatu maturaque deliberatione in se prehabitis sese mutuo et alternatim eisque succedentes sibi ipsi in fratres condivisionales et generationales adoptassent et recepissent, ymo adoptarunt et receperunt coram nobis, et in huius manifestum indicium de quibusvis eorum iuribus possessionariis tale moderamen talemque dispositionem via prescripte adoptionis fraternalis disponendo, quod ubi prescripti Iacobus vaivoda, Ladislaus filius suus, item David banus et Georgius filius eius sin eis succedentes de medio extinctis seminibus tollerentur, tunc eorum castra Balwanus et possessio Scenthes [Trans]silvane, item Solyomkw comitatus Bihoriensis cum omnibus villis, tenutis ad easdem spectantibus utilitatibusque quibuslibet et notanter tributis ac molendinis, preterea possessiones Nempti et Zarwaz comitatus [...] pertinentie iterumque vocitatur, reliqua etiam universa eorum iura, emptitia scilicet et alia in prescriptos Iohannem filium Simonis bani, Nicolaum et Simonem filios ipsius, Mauritium etiam filium dicti Simonis eorumque quos[libet success]ores, sicuti eorum fratres condivisionales et generationales confestim et illico derivarentur, ubi autem ipsi magistri Iohannes, filius Simonis bani, Nicolaus et Simon filii eiusdem Mauritiusque filius prefati Simonis [...] successores modo previo extinctis seminibus decederent, extunc castrum eorum Zdench in regno Sclavonie situatum, item possessio Berzewze, aliud etiam castrum Zeglygeth nominatum comitatus de Zala [...], preterea possessiones Morochyda predicta et Meggyes alieque possessiones in tenutis et districtibus earum situate, alie etiam eorum possessiones ubilibet existentes qualitercumque vocitate demptis possessio[nibus ...] quas dispositioni earum submiserunt modo simili cum tributis, molendinis, urbibus ac montanis cuiuscumque materie existerent, aliis etiam universis et singulis utilitatibus qualicumque nomine voc[itatis]

prescriptos Iacobum vaivodam, Ladislaum filium suum, David banum et Georgium filium eius eorumque quoslibet heredes et successores protinus et ibidem redacta haberentur cum pleno et totali do[...] facta. In cuius rei memoriam et perpetuam firmitatem presentes litteras nostras privilegiales pendentis sigilli nostri autentici munimine roboratas eis duximus concedendas. Datum Bude octavo die festi As[censionis] Domini, anno eiusdem millesimo quadringentesimo vigesimo quarto.

7.

1433. november 9.

A veszprémi káptalan előtt Margit, Mórighidai Simon özvegye, fiának Móricnak gyámjává és védelmezőjévé fogadja Rozgonyi Simon veszprémi püspököt, és rábízza birtokai kezelését.

Papír, hátán pecsét nyomával. DL 12542 (NRA 16-35)

Nos, capitulum ecclesie Vesprimiensis memorie commendamus, quod nobilis domina Margaretha vocata, relictæ Symonis filii condam Iohannis filii bani de Moroczhida coram nobis personaliter constituta confessa est in hunc modum, ut reverendus in Christo pater dominus Symon de Rozgon episcopus dicte ecclesie nostre, dominus et prelatu noster universarum suarum et filii sui possessionum ac castrorum tam in regno Hungarie, quam Sclavonie, ubilibet habitatum aliarumque rerum et bonorum eorum, quo ad utilitatem eiusdem domine et filii sui predicti tutor et protector defensorque¹ atque dispositor sit et existat universosque familiares ipsius domine et filii sui tam nobiles, quam ignobiles iuxta eorum merita tenere, conservare, corrigere et emendare valeat atque possit. Assumpsit nichilominus eadem domina Margeretha sua et dicti filii sui personis coram nobis, ut quidquid idem dominus Simon episcopus, necnon due sue castellani de Zugligeth, Georgius de Wynemeth et alter Georgius de Boba, item Sebastianus de Karmach, Ladislaus de Thomaii, Stephanus Barocz, Andreas de Wky et Petrus de Thothy in quibuscunque factis suis vel cum quibuscunque hominibus tam nobiles, quam ignobilibus in litium suarum ordinationibus et dispositionibus tam possessionum, quam actuum potentiariarum aliarumque causarum suarum processibus ordinarerint atque disposuerint, hoc pro rato habebit et firmiter tenebit presentium litterarumstrarum vigore et testimonio mediante. Datum feria secunda proxima post festum Beati Emerici ducis, anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo tercio.

¹ hibásan: *densorque*

8.

1441. szeptember 9. Buda

I. Ulászló király Némai Kolos Jeromosnak, Jári Baróc Balázsnak és Mihálynak adja Szigliget várát minden tartozékával együtt.

Hártya, szöveg alatt pecsét. Jobb felső sarkában: *Commissio propria domini regis*. Pecsét alatt olvashatatlan kancelláriai jegyzet. DL 13643 (NRA 1711-35)

Nos, Wladislaus Dei gratia Hungarie, Polonie, Dalmatie, Croatie etc. rex Lithwanieque princeps supremus et heres Russie memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus incumbit universis, quod nos attentis et in acie nostre mentis perpensis indagatis illis gratuitis et acceptis dignis fidelitatibus, que nobis fideles nostri egregii Ieronimus Kolos de Nema, ac Blasius et Michael Barocz dicti de Iaar nobis a tempore felicis nostre maiestatis coronationis in regem huius regni facte in nonnullis nostris et regni nostri expeditionibus, prosperis scilicet et adversis, personis et rebus ipsorum pro nostri honoris augmento fortune¹ casibus submissis nobis exhibuerunt, harum intuitu cupientes ipsos hac vice nostre regie liberalitatis dono premiare castrum nostrum Zeglygeth vocatum in comitatu Zaladiensi habitum simulcum cunctis villis et possessionibus ad idem castrum de iure pertinentibus aliisque quibusvis utilitatibus et pertinentiis, videlicet terris arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, silvis, nemoribus, virgultis, rubetis, montibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarum decursibus necnon molendinis et locis molendinorum generaliterque quarumlibet utilitatum et pertinentiarum eiusdem et ipsarum integritatibus quovis nomine vocitatis sub suis et ipsarum veris metis et antiquis limitibus animo deliberato et ex certa nostre maiestatis scientia de prelatorumque et baronum nostrorum consilio memoratis Ieronimo Kolos ac Blasio et Michaeli Barocz ipsorumque heredibus et posteritatibus universis de manibus nostris regiis omni eo iure, quo idem et eadem nostre legitime incumbunt collationi dedimus, donavimus et contulimus, ymmo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter possidendum, tenendum pariter et habendum salvo iure alieno, hoc adiecto, quod si nos aut nostri successores, reges Hungarie vel alii quipiam ipsum castrum Zeglygeth ab eisdem Ieronimo, Blasio et Michaelae temporum in processu rehabere voluerimus, extunc infra vitam eorundem ab ipsis auferre non valeamus neque possumus, post mortem vero ipsorum Ieronimi, Blasii et Michaelis ab eorundem heredibus datis prius ipsis ducentis iobagionibus seu sessionibus iobagionalibus et non aliter ipsum castrum auferre valeamus harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante, quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportate. Datum Bude secundo die festi Nativitatis Beate Marie virginis, anno Domini millesimo quadringentesimo quadragésimo primo.

¹ szövegben hibásan: *firtune*

9.

1453. szeptember 14. Pozsony

V. László király új adomány címén Újlaki Miklósnak adja Szigliget és Hegyesd várát tartozékaikkal, valamint Kaposújvár felét uradalmával, a hozzájuk tartozó országos és heti vásárral, valamint az egyházak kegyúri jogával.

Több helyen sérült hártya, a szöveg alatt pecsét nyomával. Jobb alsó sarkában: *Commissio domini regis domino Ladislao de Gara palatino referente*. DL 14722 (NRA 1711-47)

Nos, Ladislaus Dei gratia Hungarie, Bohemie, Dalmatie Croatieque rex Austrieque et Stirie dux, necnon Marchio Moravie etc. memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit universis, quod licet generale regum officium sit liberalitatis sue donis unumquemque prosequi subditorum, illos tamen maioribus altioribusque donis et clarioribus titulis regalis extollere debet munificentia, qui uberioribus meritis excellentiora premia meruerunt. Debitum itaque respectum habemus ad integerrimam fidem, inclitas virtutes et preclara merita fidelis nostri sincere dilecti, magnifici Nicolai de Wylak waywode partium nostrarum Transsilvanarum ac bani Machoviensis etc., qui multimodis patrum et suis virtutibus ac obsequiis merito pre ceteris se nobis reddidit honorandum, nam sicuti progenitores sui predecessorum nostrorum temporibus, sic et ipse tempore nostro prudentibus consiliis et potentibus armis status regni¹ semper conservatores fuere et columpne, et licet eius egregia et magnifica gesta tum propter sui magnitudinem, tum vero, quia ea iam pridem conscripta superinde privilegia nostra latiori sermone futuris commendarunt seculis, ad presens quantum ad eorum specificationem preterire constituerimus, hoc tamen superinde in genere, prout fidedigno testimonio docemur referre possumus et confiteri, quod hiis proximis diebus inter alios nostros fideles maxime dicti Nicolai waiwode industria et cooperatione regni nostri Hungarie nobis feliciter reddita sit possessio totaque natio et respublica ipsius regni nostri Hungarie sublatiis internis scismatibus et civilibus bellis, que antea et voluntates et mentes eorum non solum a sese, verum etiam ab obediencia nostra distraxerant, concorditer nos naturalem eorum regem et dominum recognoverunt et susceperunt cum effectu. Volentes itaque viro tot meritis claro aliquam favoris [...]ndere castrum Zyglygeth vocatum, in comitatu Zaladiensi habitum simulcum possessionibus ac villis Heghmagas, Wyfalw, Naghfalw, Zygeth et Felsewthame vocatis, in eodem comitatu Zaladiensi existentibus, ad idem castrum, ut dicitur, pertinentibus, item aliud castrum Hegyesd nuncupatum, in eodem comitatu Zaladiensi existens simulcum possessionibus Gere ac tributo in eadem exigi solito, necnon Valws, Almad et Kysalmad vocatis, in eodem comitatu Zaladiensi habitis ad idem castrum, ut dicitur, pertinentibus, preterea d[irecta]m et equalem medietatem castri Uywar appellati, in comitatu Symegiensi existentis simulcum medietatibus possessionum seu villarum Keczel, Omak, Rwpol et D[eshid]a cum medietate tributorum in eisdem exigi solitorum, necnon Zenthpal, Scend, Dada, Mezaar, Rengewsar, Marczado, Warwize, Egres, Azalo, Peleske et Zerdahel [et] prediorum Gorycze, Waras et Silvas vocatorum in eodem comitatu Symegiensi existentium ad eandem medietatem ipsius castri, ut dicitur, pertinentium, in quarum omnium pacifice dominio se idem Nicolaus waywoda persistere asserit simulcum omni iure nostro

regio, si quod in eisdem [qualiter]cumque haberemus et nostram ex quibusvis causis, modis et rationibus concerneret maiestatem, aliisque universis pertinentiis et utilitatibus tam dictorum castrorum, quam et possessionum et villarum prenotatarum videlicet [...] iurisdictionibus, [nu]ndinis seu foris annualibus sed et ebdomadaliibus, necnon iure patronatu ecclesiarum ac terris arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, fen[etis, silvis], rubetis, n[emori]bus, montibus, vallibus, vineis, vinearum promontoriis, aquis, fluviiis, piscinis, piscaturis aquarumque decursibus, molendinis molendinor[um]que locis] et generaliter [quarum]libet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis sub suis veris metis et antiquis limitibus premissis, sic[ut prefer]tur se habentibus [me]morato Nicolao wayvode suisque filiis ac heredibus et posteritatibus universis nove nostre donationis titulo dedimus, donavimus et contulimus, ymmo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter tenenda, possidenda pariter et habenda salvis iuribus alienis harumstrarum vigore et testimonio litterarum mediante, quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportate. Datum Posonii in festo Exaltationis Sancte Crucis, anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo tercio, regis autem nostris anno quarto decimo.

¹ az oklevélben: *regi*

10.

1486. február 7. Buda

Bátori István országbíró előtt Meggyesaljai László tiltakozik az ellen, hogy Szigliget vára Újlaki Lőrinc kezén legyen, mert a vár örökjogon őt illeti. Az országbíró kitűz egy napot, hogy Újlaki mutassa be a várra vonatkozó okleveleket.

Papíron zárópecsét nyomával. Jobb alsó sarokban a jegyző kézjegye. DL 19112 (NRA 921-10)

Nos, comes Stephanus de Bathor iudex curie serenissimi principis domini Mathie Dei gratia regis Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie etc. damus pro memoria, quod nobis in presenti congregatione generali dominorum, prelatorum, baronum et regni nobilium electorum ad hanc civitatem Budensem pro electione palatinali confluentium facta, videlicet die dominica proxima ante festum Beate Apolonie virginis proxime preteritum [1486. febr. 5.] in sede nostra iudiciaria pro tribunali sedentibus magnificus Ladislaus Mauritií de Meggyesallya nostram personaliter veniendo in presentiam et magnificum dominum Laurentium ducem de Wylak coram nobis facie ad faciem repertum in eo, ut ipse illam sumpmam pecuniarum, pro qua videlicet castrum Zeglygeth vocatum in comitatu Zaladiensi situatum, ipsum Ladislaum Mauritií iure hereditario concernens, si et in quantum idem castrum ipsi Laurentio duci per quospiam impignoratum foret, ab eodem Ladislao de pecuniis tunc per eum nostri in presentia in quodam sacculo depositis tollere et levare idemque castrum Zeglygeth simulcum omnibus eiusdem pertinentiis dicto Ladislao Mauritií remittere et resignare deberet, amonuit; factaque huiusmodi amonitione idem Ladislaus Mauritií eundem Laurentium ducem ab ulteriori detentione et conservatione dicti castri Zeglygeth et pertinentiarum eiusdem sibi ipsi appropriatione, usurpatione, perpetuatione, statuifactione seque quovis modo in dominium

eorundem intrmissione usuque fructuum et quarumlibet utilitatum eorundem perceptione seu percipi factione factis vel fiendis prohibuit et interdixit publice et manifeste coram nobis, et in huius declarationem, quod predictum castrum Zeglygeth ac eiusdem pertinentie sibi iure hereditario attineant, quidam certa privilegia sua, factum eiusdem castri tangentia nobis curavit demonstrare. Quo audito Iosa de Labdaswarsan pro prefato Laurentio duce cum procuratoris litteris nostris nostram et eorundem dominorum, prelatorum, baronum et regni nobilium exurgendo in presentiam nec prescripta privilegia per dictum Ladislaum Mauritiū coram nobis exhibita revideri et examinari facere, nec prescriptam pecunie quantitatem ab eodem in persona dicti Laurentii ducis domini sui tollere et levare se velle referendo allegavit eo modo, quomodo ipse Laurentius dux a tempore obitus condam illustris domini Nicolai regis Bozne, patris sui nulla privilegia sua super dicto castro Zeglygeth confecta et emanata vidisset et conspexisset ignoraretque utrum idem castrum Zeglygeth sibi perpetuitatis aut pignoris titulis attineret, nihilominus tamen universas litteras et litteralia sua instrumenta super facto dicti castri et eiusdem pertinentiarum confectas et emanata in termino ulteriori per nos eidem dando coram nobis producere et exhibere promptus esset et paratus. Pro eo nos hiis auditis et perceptis iudiciando commissimus eo modo, ut idem Laurentius dux universas litteras et litteralia sua instrumenta, si quas et que ipse tam super perpetuitate, quam etiam impignoratione eiusdem castri Zeglygeth pro sui parte habet confectas et emanata, in octavis festi Beati Georgii martiris nunc venturi [1486. máj. 1.] coram nobis producere et exhibere debeat et teneatur, quibus visis iudicium et iustitiam facere valeamus inter partes in premissis¹ dictante iuris equitate. Datum Bude predicta tertio die termini pronotati, anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo sexto.

¹ in premissis: sor fölött beszűrés

11.

1486. február 25. Buda

Bátori István országbíró Újlaki Lőrinc érvelésére úgy dönt, hogy Szigliget vára ügyében Meggyesaljai Lászlót 1486. május 1-re új bírója, a királyi jelenlét elé idézteti. Felkéri a császári káptalant, hogy az idézésnél járjon el.

Papír, zárópecsét nyomával. Több helyen foltokkal. Hátlapján középkori kézzel: *Amicis suis reverendis capitulo ecclesie Chas[mensis] pro] illustri duce Laurentie de Wylak contra magistrum Ladislaum filium Mauritiū Megesalya ad octavas festi beati Georgii martiris. Lejczbb: Evocatoria. DL 19121 (NRA 664-5)*

Amicis suis reverendis, capitulo ecclesie Chasmensis comes Stephanus de Bathor iudex curie serenissimi principis, domini Mathie Dei gratia¹ regis Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatia etc. amicitiam paratam cum honore. Noveritis, quod nobis sabbato proximo post festum Beati Mathie apostoli proxime preteritum unacum ceteris dominis, prelati, baronibus hic Bude penes prefatum dominum nostrum regem constitutis et existentibus illustris dux Laurentius de Wylak nostram personaliter veniens in presentiam protestatus est in hunc modum, quomodo ipse in quadam causa inter magnificum Ladislaum filium Mauritiū de Meggyesallya, ut actorem ab una et ipsum protestantem, ut in causam attractum partibus ab alia coram nobis

super facto castris Zeglygeth vocati, in comitatu Zaladiensi existentis per modum personalis inhibitionis mota et vertenti Iosam de Labdaswassan suum legitimum procuratorem constituisset litterasque suas procuratorias manibus eiusdem assignasset, tamen ipse Iosa procurator suus causa in eadem non taliter, qualiter per eum informatus fuisset, sed longe aliter ex proprio motu respondendo ipsam causam ad instrumentalem exhibitionem per ipsum dominum Laurentium ducem fiendam adiudicari facere procurasset, vigore cuius responsionis et adiudicationis idem Laurentius dux de facili iure suo destrui posset et privari, ob hoc si iuri consonaret et equitati videretur, extunc ipse huiusmodi responsionem prefati Iosa procuratoris sui cum omnibus exinde sequendis ac omni eo gravamine, quo de regni consuetudine conveniret revocare et retractare causaque in eadem aliud novum iudicium novamque responsionem habere prefatumque Ladislaum filium Mauritii contra se evocari facere vellet. Et quia idem dux Laurentius pretactam responsionem dicti sui procuratoris cum iudicio regali sex marcarum revocari et retractari prefatumque Ladislaum actorem contra se ad habendum ipsum novum iudicium novamque responsionem evocari posse et valere videbatur, pro eo prefato Laurentio duce prefatam responsionem antefati Iose procuratoris sui penitus et per omnia notanterque et expresse revocante et retractante vestram amittitiam presentibus petimus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Iohannis de Kysthpalowcz vel Emericus Galfy de Galowch aut Nicolaus de eadem sin Georgius de Minthzenth seu Ladislaus de Zebenyench sive alter Ladislaus de Pethrowcz neve Michael Erdely de Thapalowch aut alter per comitatum eligendus aliis absentibus homo regius prefatum Ladislaum filium Mauritii contra annotatum exponentem novum iudicium novamque responsionem recepturum ad octavas festi Beati Georgii martiris nunc venturi [1486. máj. 1.] regiam evocet in presentiam, et post hec ipsius evocationis seriem cum nomine evocati, ut fuerint expediens² octavas ad predictas dicto domino nostro regi fideliter rescribatis. Quia autem prefatus dux Laurentius prescripta iudicia sex marcarum nobis et parti adverse persolvi debenda nobis persolvit, ideo eundem superinde commisimus expeditum. Datum Bude predicta secunda die termini prenotati, anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo sexto.

¹ gratia: tollban maradt

² ut fuerint expediens: sor fölöött

12.

1491. július 25.

A fehérvári keresztes konvent tanúsítja, hogy Meggyesaljai István a kölcsönös örökösödési szerződés után Bátori Istvántól és fiaitól, valamint Perényi Istvántól és fiaitól 21 000 forintot vesz fel.

Hártya. DL 19742 (NRA 842-19). Ugyanilyen szövegczésű másodpéldány: DL 71034 (Perényi család 415.)

Conventus Cruciferorum ordinis Sancti Iohannis Ierosolimitani domus hospitalis ecclesie beati regis Stephani de Alba omnibus Christi fidelibus presentibus et futuris presentium notitiam

habituris salutem in omnium salvatore. Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod magnifici domini, comes Stephanus de Bathor iudex curie serenissimi principis, domini Wladislai, Dei gratia regis Hungarie, Bohemie etc. marchionisque Moravie, necnon waywoda Transsylvanus et Siculorum comes ac Andreas de eadem Bathor, frater eiusdem carnalis similiter Zathmariensis et de Zarand comitatum comes ab una, necnon Iohannes de Peren, ianitorum reginalium magister ex altera, item Stephanus Morocz de Megyesalya a tertia partibus, iidem domini comes Stephanus et Andreas de Bathor egregiorum Georgii, Stephani et Andree filiorum eiusdem domini Andree de Bathor, annonus siquidem dominus Iohannes de Peren modo simili Gabriellis, Mychalis et Stephani filiorum suorum, aliorum etiam omnium fratrum proximorum eorum, quos subscriptum tangeret seu quovismodo concernere posset negotium, ad infranotanda firmiter inviolabiliterque observanda oneribus et quibusvis gravaminibus in se ipsos levatis et receptis coram nobis personaliter constituti sponte et libere sunt confessi et retulerunt hoc modo, quod licet et alias ipsi in facto universorum iurium eorundem possessionariorum, puta castrorum, castellorum, opidorum, possessionum portionumque ac prediorum, generaliter autem cunctarum pertinentiarum eorundem et ipsarum utilitatumve earum sese mutuo sub conditionibus vinculisque et obligaminibus — articulis etiam et exceptionibus in aliis litteris nostris superinde cum certis distinctionibus et limitationibus declaratis factis — in fratres receperint adoptivos ac eadem et ipsa in se ipsos ac eorum heredes derivari et condescendi debere decreverint et concluderint, prout ea prescripte nostre littere exhinc confecte plenius exprimerent et declararent. Tamen quia partes propter temporum impacacitatem et diversorum generum varia impedimenta ad tuenda et conservanda eorum castra atque alia bona tum pecuniarum, tum vero aliarum rerum penuria atque carentia arcet et compellat idemque Stephanus Morocz post obitum magnifici condam Ladislai similiter Morocz de eadem Megyesalya, fratris videlicet ipsius domini Stephani carnalis relictæ eiusdem condam Ladislai dotem et res suas paraphernales, aliis autem eiusdem Ladislai familiaribus et creditoribus plurima debita persolvere debuisset prout et persolvere haberet non modica in futurum, ob hoc idem Stephanus Morocz hiis necessitatibus compulsus a prefatis Andrea de Bathor et Iohanne de Peren ac Georgio, Stephano et Andrea dicti domini Andree, necnon Gabriele, Michele et Stephano annotati Iohannis de Peren filii de voluntate prefati domini comitis Stephani viginti et unum milia florenorum auri eorundem dominorum comitis Stephani, Andree de Bathor ac Iohannis de Peren et filiorum eorundem predictorum pro disponendis et expediendis premissis suis factis et negotiis levasset et recepisset. Volentes itaque idem dominus Stephanus Morocz prefatos dominos Andream, comitem Stephanum de Bathor, Iohannem de Peren filiosque eorundem certos reddere exinde et securus, talem inter se fecissent dispositionem perpetue duraturam, quod si ipsum dominum Stephanum Morocz infra tempus persolutionis et satisfactionis premissorum viginti et unius milium florenorum auri eisdem dominis comiti Stephano et Andree de Bathor ac Iohanni de Peren et filiis eorundem fiendarum absque heredum solatio decedere contingat, extunc iidem domini comes Stephanus, Andreas de Bathor ac Iohannes de Peren et filii eorundem castra sua, nunc erga suas, quam et de presenti apud aliarum manus, necnon opida, possessiones seu villas aliaque cuncta iura eiusdem possessionaria ubivis et in quibusunque comitatibus intra ambitum Hungarie et Sclavonie regnorum habita et existentia, puta castrum Zyner vocatum ac castellum in facie opidi Megyes erectum ac idem opidum Megyes, necnon possessiones in

Sarkewez, Bathyzhaza, Odwary, Zenthmarthon, Iosyphaza, Zamosthelek, Waralya, Wywaros, Wamfalw, Iloba, Thotfalw, similiter cum fodinis et mineris auri et argenti Laposbanya appellatis, item Berenmesew, Kalenhaza, Bwyanhaza, Lekencze, Tharsowcz, Monyoros, Komorzan, Byksad, Thwrnekonya, Felsewfalw, Fekethewpathak, pretere similiter castrum Zeglygeth appellatum in Zaladiensi similiter cum suis villis, possessionibus et pertinentiis ac utilitatibus universis, pretere similiter castellum Berzewze in de Werewcze regni Sclavonie similiter cum suis pertinentiis, villis et possessionibus et utilitatibus et obventionibus universis, item opidum Moroczhyda ac Sobor, Zenthandras, Egyed, Ankhel, Wyfalw, Sewensap, Gemerew, Zenthe et utraque Gewch ac Zerchen in Soproniensi similiter cum suis pertinentiis, postremo iterum possessiones Thamasy, Gardon, Bartold, Belenyk et Zenthlazchlo vocate in Simigiensi comitatibus existentes ac habite ac alie ubivis adiacentes demptis curia sua propria in sepefata Meggyes habita ac domibus et orto aliisque edificiis ad easdem pertinentibus, item possessionibus Apa et Crasso Hungaricalibus ac tributo in ipsa Crasso exigi consueto, necnon molendino in fluvio Zamos inibi decurrenti, pretere Thothfalw, Lypo, Borhyd et utraque Weresmarth Walachalibus possessionibus, item similiter possessionibus Gewbed, Kak et Parlag vocatis simulcum molendino prope ipsam possessionem Berend in dicto fluvio Zamos decurrenti, decimis etiam vinorum ex incolis et populis in possessione Wylak vocata residentibus singulis annis provenire debentibus generose domine Margherethe consorti sue ac certis ecclesiis in elemosinam, necnon quibusdam familiaribus suis pro certa summa pecuniarum pro pignore inscriptionis titulo exigentibus eorum servitiis datis et traditis, puta prescriptas domum et curiam suam in dicta Meggyes ac possessiones Apa et Crasso simulcum tributo in ipso Crasso exigi consueto ac molendino inibi in fluvio Zamos decurrenti, necnon Thothfalw, Lypo, Borhyd et utramque Weresmarth prefate domine Margerethe consorti sue, item similiter possessiones Gewrbed ac molendinum prope ipsam possessionem Berend decurrens simulcum prescriptis decimis ecclesie parochialis Beati Emerici ducis in facie dicti opidi Meggyes constructe iuxta libitum ipsius domini Stephani Morocz disponentis, necnon possessiones Kak, Benedicto de Wynemethy et Parlag vocatas Georgio de Zennyes cum earum utilitatibus universis omnino in comitatu Zatmariensi predicto existentes datas et inscriptas pro prescriptis viginti et unum milibus florenorum auri pro se occupare et ea contradictione quorumlibet non obstante in perpetuum conservanda habeant potestatem. Conclusum est denique inter partes, quod iidem domini comes Stephanus, Andreas de Bathor, Iohannes de Peren et filii eorundem annotatum Stephanum Morocz, dominam consortem aut proles eiusdem domini Stephani Morocz, si qui in futurum esse poterunt seu contingunt, vita eorum comite in contrarium premisse dispositionis in bonis premissis contra voluntatem eorum turbaverint et manus eorum in eisdem in toto vel in parte inmitendo impedierint, extunc tam presentes quam primarie littere contractus superinde inter partes confecte nullius sint vigoris vel munimenti, neque partibus in aliquo suffragari possint et valeant, sed tamquam viribus destitute habeantur. Voluerunt etiam partes, ut si idem dominus Stephanus Morocz necessitate compellente aliqua iura sua possessionaria a se pignoris titulo alienare vellent, absque scitu eorundem dominorum comitis Stephani, Andree de Bathor, Iohannis de Peren ac filiorum eorundem minime facere posset. Sed si iidem domini comes Stephanus, Andreas de Bathor, Iohannes de Peren et filii eorundem requisiti et amoniti ea et ipsa ad se recipere nollent, hiis quibus idem dominus Stephanus Morocz voluerit pro condigno eorum pretio premissis pignoris titulo locandi et impignorandi

haberet facultatem, ista siquidem conditione declarata, quod si ipsa domina Margaretha consors prefati domini Stephani Morocz post mortem et decessum eiusdem domini et mariti sui viduitatem sub nomine et titulo eiusdem servare delegerit, nullus omnino hominum, sed neque prefati comes Stephanus ac Andreas de Bathor, Iohannes de Peren et filii eorundem ipsam dominam Margaretham de dominio prescriptorum oppidorum, possessionum ac aliorum iurium possessionariorum eidem, ut prefertur modo antelato, datarum et comissorum eicere et excludere, ubi autem ipsam per obitum eiusdem Stephani Morocz domini et mariti ad alia vota accedere contingerit, iidem domini comes Stephanus, Andreas de Bathor, Iohannes de Peren ac filii eorundem antedicti non aliter nisi persolutis tribus milibus florenorum auri eidem domine aut cui vel quibus ipsa predicta tria milia florenorum auri aut in testamento vel aliter qualitercumque dare deputaverit vel commiserit, exire, artare et compellere onere sub prescripto valeant necque possint, ad que premissa et quevis premissorum singula partes onera ad premissa se sponte obligarunt coram nobis. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras privilegiales pendentes et autentici sigilli nostri maioris munimunie roboratas duximus concedendas. Datum in festo Beati Iacobi apostoli, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo primo, venerabili et religiosi domino Ladislao vicepreceptore, Mathia custode, Stephano cantore ceterisque fratribus ecclesie nostre predictae feliciter exsistentibus et devote famulantibus legi sempiterno.

II. Tisztségviselők

<i>Várnagy/alvárnagy</i>	<i>Várúr</i>	<i>Dátum</i>	<i>Forrás</i>
ACINCTUS várnagy	Köszegiek (?)	1300. jún. 19.	DL 91144; HO VIII. köt. 407–408. p.
„TUZ” PETŐ várnagy	Uralkodó (?)	1328. febr. 25. c.	DF 200136; Veszpr. Reg. 186. sz.; <i>Engel</i> , Arch. I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczki</i> , Arch.
BÉLI EMELLŐS fia: MIHÁLY alvárnagy	Uralkodó (?). Tuz Pető alvárnagya	1328. febr. 25. c.	DF 200136; Veszpr. Reg. 186. sz.; <i>Engel</i> , Arch. I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczki</i> , Arch.
HENRIK fia: JÁNOS alvárnagy	Mórichidai Simon	1348. szept. 30.	DL 87978; Veszpr. Reg. 409. sz.; <i>Engel</i> , Arch. I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczki</i> , Arch.
TOMAJ LÁSZLÓ alvárnagy	Mórichidai János	1419. jún. 14.	DF 201204; ZsO VII. köt. 659. sz.; <i>Engel</i> , Arch. I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczki</i> , Arch.

uő. familiárisként	Mórichidai János	1422. aug. 1.	DF 200415, DF 200432; ZsO IX. köt. 848. sz.; <i>Szatlóczi</i> , Arch.
BOKORI IMRE várnagy	Mórichidai János	1422. aug. 1.	DF 200415, DF 200432; ZsO IX. köt. 848. sz.
ÚJNÉMETHI GYÖRGY és BOBAI GYÖRGY várnagyok	Mórichidai Móric és gyámja: Rozgonyi Simon	1433. nov. 9.	DL 12542; <i>Engel</i> , Arch. I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi</i> , Arch.
MERSEI GYÖRGY várnagy	Mórichidai Móric és gyámja: Dombai György	1436. okt. 3. c.	DL 92865; <i>Engel</i> , Arch. I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi</i> , Arch.
BERKI FÓRIS várnagy	Gersci Pető és László	1442. jan. 30.	Mon. Vespr. III. köt. 118. p.; Pannonh. Rendt. XII/b. köt. 317. p.; <i>Lukcsics</i> II. köt. 744. p.; <i>Engel</i> , Arch. I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi</i> , Arch.
[BERKI] FÓRIS és PÁL várnagyok	Gersci Pető és László	? júl. 20. 1441–43 között	DL 94005; <i>Engel</i> , Arch. I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi</i> , Arch.
MARONFALVAI (ŐRSZEGI) LACA LUKÁCS és MÁTYÁS várnagyok	Újlaki Miklós	1449. ápr. 18.	DL 93152; <i>Engel</i> , Arch. I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi</i> , Arch.
ugyanők	Újlaki Miklós	1451. jún. 2.	DL 93193; <i>Engel</i> , Arch. I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi</i> , Arch.
ENDRÉDI SOMOGYI IMRE várnagy	Újlaki Miklós	1455. máj. 11.	DL 93259; <i>Engel</i> , Arch. I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi</i> , Arch.
[LÓRÁNDFY ?] SÁNDOR várnagy	Újlaki Miklós	1473. szept. 1.	DF 200531; <i>Szatlóczi</i> , Arch.
ALMÁDI SÁNTA PÁL újfalusi officiális	Újlaki Lőrinc	1482. máj. 22.	Zala II. 621. p.; <i>Szatlóczi</i> , Arch.
OSVÁT várnagy	Újlaki Lőrinc	1498. máj. 31.	DL 93673; <i>Szatlóczi</i> , Arch.
ugyanő	Újlaki Lőrinc	1503. márc. 8.	DF 208021; Pannonh. Rendt. III. köt. 587. p.; <i>Szatlóczi</i> , Arch.
DOMONKOS várnagy	Újlaki Lőrinc	1503. dec. 30 c.	DF 208021; Pannonh. Rendt. III. köt. 587. p.; <i>Szatlóczi</i> , Arch.

Megjegyzések

1. A táblázatban szereplő dátumok az oklevelek alapján vannak feloldva. Az archontológiákban időnként eltérő dátumokat (napi vagy havi szinten) nem tüntettem fel. Az Engel, Arch. nyomtatott és digitális változata között egyébként előfordulnak eltérések, tapasztaltam szerint a nyomtatott változat követendő.

2. Engel Pál valamint Szatlóczi Gábor által szerkesztett két archontológiai adattár szerint 1440-ben Szécsi Jánosnak Csabi György nevű familiárisa volt a várnagy. Mindkét adattár a DL 92907 jelzetű oklevélre hivatkozik. (*Szatlóczi*, Arch.-ban DL 92207 szerepel, de ez csak elírás lehet). Ez az oklevél azonban nem tartalmazza, hogy Csabi György várnagy lett volna. Az 1440. december 7-én kelt Ulászló-féle oklevél tanúsítja, hogy a Szécsi-familiáris Csabi-rokonok (György és László) elfoglalták a szigligeti várat, majd az uralkodó vissza kívánta adni Gersei Péternek és Lászlónak. A kapornaki konvent jelentése szerint azonban a beiktatásnál a Csabiak részéről ellentmondókat találtak. (A kapornaki konvent jelentése, amiben Ulászló oklevelét átirták, december 4-i datálású. Valamilyik oklevél datálása nyilván téves lehet, hiszen így a jelentés korábban keletkezett volna, mint a parancslevél.)

3. Az eredeti oklevelek és a Szatlóczi-féle adatok közötti néhány eltérésre szeretném felhívni a figyelmet:

A *Szatlóczi*, Arch.-ban 1433-ban csak Rozgonyi Simon van feltüntetve várúrként, ugyanígy 1436-ban pedig csak Dombai György. Mórchidai Móric mindkét esetben elmaradt.

Az Archontológiában 1442. januárjában Berki Fóris néhaiként szerepel, holott az irat ezt nem tartalmazza.

Berki Fóris és Pál várnagyságára utaló oklevél, amire a Szatlóczi-féle adattár is utal (DL 94005) csak napi dátumot tartalmaz, így az adattárban feltüntetett 1441. évi datálás nincs igazolva. Magam az oklevelet 1441–43 közöttre helyeztem a tanulmányban említett érvek alapján.

4. 1473-ban Sándor várnagy származását az általam ismert oklevélben (DF 200531) nem említik. Szatlóczi, Arch.-ban Lórándfy Sándorként szerepel egy szintén 1473-i oklevél (január 20.) alapján. Az Archontológiában feltüntetett jelzet alapján (Veszprémi Érseki Levéltár, Uzsa 3) ezt az oklevelet nem leltem fel. A napi dátum alapján sem került elő ilyen tartalmú oklevél. A DF 200531 jelzetű oklevél ismeretét Engel Pálnak köszönöm.

